REVISTA DE ISTORIE MILITARĂ

Publicația este editată de Ministerul Apărării Naționale, prin Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, membru al Consorțiului Academiilor de Apărare și Institutelor pentru Studii de Securitate din cadrul Parteneriatului pentru Pace, coordonator național al Proiectului de Istorie Paralelă: NATO – Tratatul de la Varșovia

COLEGIUL DE REDACȚIE

- General-maior (r) dr. MIHAIL E. IONESCU, directorul Institutului pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară
- Academician DINU C. GIURESCU, Academia Română
- Dr. JAN HOFFENAAR, Președintele Comisiei Olandeze de Istorie Militară
- Prof. univ. dr. DENNIS DELETANT, London University
- Colonel (r) dr. PETRE OTU, directorul științific al Institutului pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară
- Prof. univ. dr. MIHAI RETEGAN, Universitatea București
- IULIAN FOTA, consilier prezidențial
- Dr. SERGIU IOSIPESCU, cc. șt., Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară
- Prof. univ. dr. ALESANDRU DUȚU, Universitatea „Spiru Haret"
- Prof. univ. dr. MARIA GEORGESCU, Universitatea Pitești
- Comandor (r) GHEORGHE VARTIC

SUMAR

• Cruciada târzie în Țările Române și Mediterana Orientală

– *DENIS CĂPRĂROIU* – Scurte considerații privind cronologia campaniilor anti-mongole ale regelui Ludovic de Anjou 1

– *DANIELE TINTERRI* (Italia) – Mahomet I et Çüneyd à Smyrne: le rôle des îles égéennes 12

– *FLORIN GABRIEL PETRICĂ* – Sub semnul Sfintei Cruci: Cetatea de Scaun a Sucevei și Ștefan cel Mare 23

• Constantin Brâncoveanu 1714–2014: trei secole de la moartea ca martiri a principelui român, a fiilor săi, Constantin, Ștefan, Radu și Matei, a marelui clucer Ianache Văcărescu

– *SERGIU IOSIPESCU* – Însemnătatea geopolitică a domniei lui Constantin vodă Brâncoveanu 29

– *ADRIAN TERTECEL* – O descriere rusească a drumului de la Camenița la Istanbul (1711) 37

– *VLAD MISCHIEVCA* – „Nenorocita campanie de la Prut" a lui Petru I 45

– *GEORGES BOISNARD* – Relațiile Franței cu Țările Române în epoca lui Ludovic al XIV-lea și Constantin Brâncoveanu 53

• Istorie modernă

– Dr. EMANUEL CONSTANTIN ANTOCHE (Franța) – La victoire de Radu Șerban, prince de Valachie à la bataille d'Ogretin-Teișani (23-24 septembre 1602) 60

– *ANDREI POGĂCIAȘ* – War and Diplomacy in Wallachia, 1716-1718 72

• Primul Război Mondial

– *CLAUDIA REICHL-HAM* (Austria) – From Paris to Paris. Austrian-Romanian Relation from Paris Peace of 1856 to the WW I 79

• Istorie recentă

– *EMIL LUCHIAN* – Rolul istoriei în conflictul sino-japonez din Marea Chinei de Est 89

• Recenzii, prezentări de cărți, opinii

– SILVIU PETRE – Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident. Țările Române la începutul epocii moderne* (1800-1848) 103

• Revista este inclusă în baza de date a Consiliului Național al Cercetării Științifice în Învățământul Superior, fiind evaluată la categoria „C".

• Poziția revistei în lista-catalog a publicațiilor este la numărul 5017

ISSN 1220-5710

CONTENTS

• Late Crusade in the Romanian Principalities and Eastern Mediterranean

– *DENIS CĂPRĂROIU* – Short Considerations on the Chronology of the Anti-Mongol Campaigns of the King Louis of Anjou 1

– *DANIELE TINTERRI (Italia)* – Mahomed I and Çüneyd at Smyrne: the Role of Aegean Islands 12

– *FLORIN GABRIEL PETRICĂ* – Under the Sign of the Holy Cross: the Fortress of Suceava and Stephen the Great 23

• Constantin Brâncoveanu 1714 – 2014: Three Centuries from the Martyr's Death of the Romanian Prince, his Sons, Constantin, Ştefan, Radu and Matei, and of the Lord Provisioner of the Court Ianache Văcărescu

– *SERGIU IOSIPESCU* – The Geopolitical Significance of the Reign of Constantin Brancoveanu 29

– *ADRIAN TERTECEL* – A Russian Description of the Road from Camenitza to Istanbul (1711) 37

– *VLAD MISCHIEVCA* – „Unfortunate Prut Campaign" of Petru I 45

– *GEORGES BOISNARD* – Romanian-French Relations during the Period of Louis XIV and Constantin Brancoveanu 53

• Modern History

– *EMANUEL CONSTANTIN ANTOCHE (Franța)* – The Victory of Prince of Vallachia, Radu Şerban, in Ogretin-Teişani Battle (September, 23-24th, 1602) 60

– *ANDREI POGĂCIAŞ* – War and Diplomacy in Wallachia, 1716-1718 72

• First World War

– *CLAUDIA REICHL-HAM* (Austria) – From Paris to Paris. Austrian-Romanian Relation from Paris Peace of 1856 to the WW I 79

• Recent History

– EMIL LUCHIAN – *The Role of History in Sino-Japanese Conflict in East China Sea* 89

• Reviews, Opinious

– Neagu Djuvara, *Between East and West. Romanian Countries in the Early Modern Era (1800-1848)* SILVIU PETRE 103

• Responsabili de număr: SERGIU IOSIPESCU, DR. EMANUEL CONSTANTIN ANTOCHE
• CERASELA MOLDOVEANU – redactor
• ADRIAN PANDEA – coperta
• ELENA LEMNARU – tehnoredactare computerizată

Adresa redacției: strada Constantin Mille nr. 6, cod 010142, București, sector 1, telefon: 0213157827, telefax: 004021-3137955www.mapn.ro/diepa/ispaim

B 00136/20.01.2015

SCURTE CONSIDERAȚII PRIVIND CRONOLOGIA CAMPANIILOR ANTI-MONGOLE ALE REGELUI LUDOVIC DE ANJOU

DENIS CĂPRĂROIU *

Abstract

The article deals with the quite controversial issue of the Hungarian expansion east of the Carpathians during the XIVth century. The Angevin military campaigns against the Golden Horde deserve special attention, given the contradictory documentary information available. Nevertheless, compiling of all existing data allows several interesting conclusions. For one thing, the mid-XIVth century success of Angevin interventions within the future Moldavian realm seems to have owed a great deal to the weakening of the Mongolian forces at the Danube river mouth, due to specific historical circumstances. On the other hand, the total destruction of Golden Horde urban centers in the Prut-Dniester area most likely took place at the end of the 7th decade of the XIVth century, involving also the Moldavian ruler Lațcu, at the time the vassal of Louis of Anjou.

Keywords: *Louis of Anjou, Hungary, Moldavia, the Golden Horde, Tatars*

Așa cum a reușit să evidențieze Șerban Papacostea, într-o remarcabilă intervenție istoriografică, veleitățile expansioniste ale Ungariei în direcția bazinului pontic datează încă din primele decenii ale secolului al XIII-lea, când, „sub imperiul unor însemnate transformări în situația internațională în spațiul sud-est și est-european, conducerea regatului ia cunoștință despre însemnătatea Mării Negre și intră în contact, fie și numai tangențial și intermitent, cu problematica pontică”[1]. În fapt, după impunerea controlului Coroanei ungare asupra teritoriilor extracarpatice, dobândite anterior, din mâinile cumanilor, de către Ordinul Cavalerilor Teutoni, instalat în Țara Bârsei, un detașament militar arpadian a fost trimis, din inițiativa Scaunului apostolic, să intervină împotriva turcilor selgiukizi, care ocupaseră câteva puncte importante din Crimeea, în detrimentul creștinilor, amenințându-i, totodată, pe cumanii vecini, proaspăt convertiți[2]. Această intervenție, datată, cel mai probabil, în anul 1228, a fost urmată, după doar un deceniu, de confruntarea, în regiunea Mării de Azov, a forțelor recrutate din Regatul ungar, conduse de un *comes Ultrasilvanus*[3], cu avangarda armatelor mongole care vor invada, în intervalul 1238-1241, Europa răsăriteană.

În contrapartidă, spre finele secolului al XIII-lea, Hoarda de Aur a întreprins o serie de

* Conf. univ. dr., Universitatea „Valahia” din Târgoviște, Facultatea de Științe Umaniste.

acțiuni care vizau atenta supraveghere a Ungariei și instituirea unui control strict asupra politicii externe a Imperiului bizantin. Dintre acestea, se remarcă instalarea atotputernicului general Nogai la Isaccea, de unde va reuși să-și impună dominația la Dunărea de Jos. Mai mult decât atât, în scurt timp, Nogai se va desprinde din subordonarea față de autoritatea centrală de pe Volga, întărindu-și controlul asupra teritoriilor extracarpatice și implicându-se decisiv atât în viața politică a statului bulgar, deplin vasalizat, cât și în aceea a Regatului arpadian[4].

În această ultimă direcție, ingerințele mongole au fost atât de puternice, încât a lipsit foarte puțin ca Ungaria să urmeze soarta cnezatelor rusești. Astfel, înfrângerea facțiunii favorabile politicii pro-mongole, reprezentată mai ales de cumani, de către oastea regală ungară (1282), a atras după sine intervenția agresivă a lui Hoardei de Aur, în anul 1285. Deși succesul militar al acestor acțiuni rămâne discutabil[5], ele reușesc, totuși, să reorienteze politica regelui ungar într-o mare măsură. În fapt, documentele contemporane ni-l prezintă pe Ladislau al IV-lea *Cumanul* ca autor al afirmației, de-a dreptul uluitoare, „că s-a întovărășit cu Tătarii și că s-a făcut tătar"[6].

Asasinarea regelui și înlocuirea sa cu Andrei al III-lea (1290-1301) va determina, însă, întoarcerea definitivă a politicii Regatului ungar pe direcția trasată de Roma. Reacționând previzibil, dat fiind contextul schițat anterior, Nogai întreprinde, spre finele anului 1291, un atac decisiv, soldat cu extinderea fără precedent a hegemoniei mongole pe cursul Dunării inferioare, până la Porțile de Fier[7], dar și cu impunerea lui *Negru Vodă* ca *mare voievod* la sud de Carpați[8]. În contrapartidă, eliminarea lui Nogai, în anul 1299[9], de către hanul Tokta (1291-1312), care, în calitate de titular al Hoardei de Aur, nu mai putea accepta tendințele autonomiste ale generalului său, va cauza diminuarea conjuncturală a controlului mongol la răsărit de Carpați, făcând posibilă reafirmarea pretențiilor de stăpânire ale Coroanei ungare în acest areal. Consecințele sale imediate au fost reactivarea, temporară, a *Episcopiei cumanilor* și, mai ales, *descălecarea* Moldovei[10].

Ulterior, sub hanul Özbek (1313-1342), Hoarda de Aur va reveni în forță în acest areal. În ceea ce privește spațiul extracarpatic, faptul că acesta se afla la discreția Hoardei de Aur, încă din primii ani ai urcării lui Özbek pe tronul de la Sarai, este dovedit de scrisoarea papei Clement al V-lea, datată la 1 februarie 1314 și adresată „Universis Christi fidelibus, per regnum Hungariae constitutis". În fapt, înaltul pontif îi asigura că va acorda iertarea păcatelor acelora care vor muri pentru credința catolică, în contextul în care „Vos et ecclesiae Romanae fideles aliarum partium, regno Hungariae adiacentium, a Schismaticis, Tartaris, paganis aliisque permixtis infidelium nationibus impugnationes, depopulationes, captivitates, servitutes, ac carceres, et alias diversorum generum poenas et cruciatus multiplices patiamini…"[11].

O altă informație documentară, strict contemporană, relevă faptul că la începutul deceniului trei al veacului al XIV-lea întreg spațiul extracarpatic se afla sub hegemonia Hoardei de Aur. Astfel, conform unei însemnări autobiografice a țarului sârb Ștefan Dușan, din prefața *Zakonik*-ului său, în bătălia de la Velbujd (1330), din oastea țarului Mihail III Șișman au făcut parte, alături de bulgari și bizantini, și „Basaraba Ivanko, socrul țarului Alexandru (Ioan Alexandru, viitorul țar al Bulgariei, 1331-1371), tătarii negri, care trăiau în vecinătate, domnia iașilor și alți stăpânitori cu ei."[12].

Se face referire, aici, la coaliția patronată de tătari, care a acționat în spațiul carpato-balcanic în interesul vasalilor locali ai acestora, dar mai ales al Hoardei de Aur[13]. În legătură cu relevența excepțională a acestor circumstanțe istorice, reputatul cercetător V. Ciocîltan afirma următoarele: „Cea mai concludentă dovadă că forțele din spațiul carpato-balcanic erau integrate într-un sistem politico-militar coerent este dată de prezența „tătarilor negri" și a alanilor în alianță. Dacă participarea românească la Velbujd se poate explica prin interese specifice ale voievodului muntean de a fi alături de bulgari în conflictul cu sârbii, asemenea argument nu poate fi deloc invocat în cazul celor două grupuri etnice amintite: trăitoare pe teritoriul viitoarei Moldove, este exclus ca ele să fi putut avea un litigiu propriu cu regatul Serbiei. Angrenarea lor în conflictul balcanic, ca, de altminteri, coeziunea întregului agregat, dominat de partenerii majori de la Argeș și de la Târnovo, au fost necesar asigurate de o voință superioară, care nu putea fi în circumstanțele date decât a atotputernicului han Özbek"[14].

Însuși contextul intervenției regelui Ungariei, Carol Robert, împotriva Țării Românești, în toamna anului 1330, oferă argumente în plus în favoarea acestor interpretări. Astfel, în corespondența sa cu înaltul pontif, Carol Robert prezentase succesul conjunctural pe care l-a repurtat la Severin ca fiind „triumphum gloriosum obtentum contra Tartaros”[15]. De altfel, tătarii, în calitate de „titulari” ai Porților de Fier, pe care le stăpâneau încă din anul 1291, îi vor da regelui angevin o replică usturătoare, devastând Țara Bârsei. Poate fi invocată, în acest sens, informația pe care ne-o oferă un document emis din Alba Iulia, la 28 decembrie 1335, în care capitolul bisericii Transilvaniei consemna slujbele credincioase săvârșite de magistrul Nicolae Wass cel Tânăr în folosul regelui, în cetatea Hălchiu, „cu vărsarea sângelui său și cu moartea rudelor de aproape și a slujitorilor săi credincioși”[16]. Deși documentul nu dezvăluie identitatea adversarilor regelui, pătrunși în vara anului 1335 în Transilvania, aceasta ne este cunoscută din cronicile săsești, care fac referire, sub acest an, la pustiirea de către *tătari* a Țării Bârsei și la distrugerea cetății *Orlenburg*[17].

După aproape un deceniu, tânărul și impetuosul rege Ludovic de Anjou (1342-1382), fiul și urmașul lui Carol Robert, va demara contraofensiva ungară la răsărit de Carpați, pusă în grija secuilor pe frontul sudic al viitoarei Moldove, respectiv a maramureșenilor lui Dragoș în arealul nord-vestic. Cronologia acțiunilor militare anti-mongole este, însă, una extrem de controversată[18], necesitând, prin urmare, o analiză atentă. Și aceasta cu atât mai mult, cu cât miza investigației este înțelegerea circumstanțelor instituirii *domniei* Moldovei, care va reprezenta inițial o stăpânire delegată, în numele Coroanei ungare.

Din unghiul nostru de vedere, transferul *definitiv* al lui Dragoș la răsărit de Carpați nu a fost prilejuit, așa cum s-a considerat[19], de succesul campaniei militare conduse de Andrei Lackfy, în 1345.

Pe de o parte, cronica atribuită călugărului Ioan, plină de precizări cronologice, menționează data expediției militare (2-5 februarie 1345) și faptul că la ea au participat *exclusiv* secuii, împreună cu „câțiva unguri”[20]. Pe de altă parte, expediția a vizat teritoriile aflate sub stăpânirea lui Atlamuș, adică sudul extrem al viitoarei Moldove, trecerea Carpaților făcându-se, cel mai probabil, prin pasul Oituz. De altfel, în conformitate cu vechile cronici ungare, atacurile repetate ale secuilor i-au obligat pe tătari să se retragă *ad parte maritimes*[21]. Este de remarcat, în context, importanța pe care o reprezenta acest areal pentru Hoarda de Aur, dat fiind faptul că Atlamuș, căpetenia tătarilor de la gurile Dunării, era însuși cumnatul hanului Geanibek (1342-1357). Memoria sa a fost conservată de tradiția populară, Atlamuș devenind personajul principal al unei cunoscute balade românești, care îl amintește ca „Alimoș, haiduc din *Țara de Jos*”[22].

Oricum, reușita incursiunilor secuiești a fost una pur *conjuncturală*, nereușind să schimbe statutul teritoriilor respective sau să-i îndepărteze pe tătari. Abia începând cu anul următor, dată fiind izbucnirea ciumei, care va provoca moartea a nu mai puțin de 30.000 de tătari, regele Ludovic I a putut avea „liniște la hotare”, ceea ce i-a și permis, în anul 1347, să plece în Italia[23].

Așadar, expediția anti-tătară din 1345 a fost întreprinsă exclusiv de secui, fără a beneficia de participare regelui ori a maramureșenilor, de expediții *majore* care să-i urmeze sau de pătrunderi în nordul Moldovei. Nu numai că acea incursiune s-a rezumat la ea însăși, dar ceea ce a făcut ca liniștea să se aștearnă la hotare, abia în anul următor, a fost „intervenția divină”, care i-a rărit pe tătari.

În fapt, în anii 1346-1347, ca urmare a unor circumstanțe dintre cele mai favorabile – implicarea mongolilor în războiul anti-genovez, concentrarea principalelor lor forțe în asedierea Caffei și izbucnirea ciumei, cu această ocazie[24]–, teritoriile care scapă, *temporar*, controlului tătărăsc sunt cele din extremitatea curburii carpatice. O dovedește corespondența papală din anul 1347, care face cunoscută hotărârea Scaunului pontifical de a reactiva *Episcopia cumanilor*, metamorfozată în *episcopatus Milcovensis*[25].

Această „reușită” a Coroanei ungare, trâmbițată cu emfază, avea să fie, însă, doar una de cancelarie. În ciuda repetatelor atestări documentare, *Episcopia Milcoviei* nu va reuși să intre, *de facto*, în posesia bunurilor sale[26].

O sursă importantă de informații privind inițiativele antitătare are regelui Ludovic I o reprezintă scrisoarea papei Clement al VI-lea,

Cronica pictată.
Scenă de luptă cu tătarii

din 15 iulie 1352[27], dar şi scrisoarea „circulară" a lui Inocenţiu al VI-lea, din 10 noiembrie 1354[28]. O analiză atentă a scrisorilor respective, corelată cu alte date istorice, permite concluzia că nici în acest interval cronologic nu a fost înregistrată vreo campanie militară fulminantă, care să aibă drept consecinţă extinderea stăpânirii angevine la răsărit de Carpaţi.

Din primul document aflăm faptul că, după ce fusese înştiinţat de Ludovic cu privire la atacurile „tătarilor fără de credinţă", Clement al VI-lea acceptă cererea regelui angevin de a i se conceda veniturile bisericii Ungariei, ca ajutor pentru susţinerea luptei împotriva necredincioşilor. Acesta ar fi fost, deci, primul semnal al hotărârii lui Ludovic cel Mare de a tranşa, *definitiv*, problema mongolă de la graniţele răsăritene ale regatului[29].

Un an mai târziu, la 28 martie 1353, în virtutea aceluiaşi deziderat, regele Ludovic întăreşte braşovenilor vechile privilegii, în condiţii aparte[30], care relevă, cu claritate, importanţa pe care o acorda regele dificilei campanii antitătăreşti, necesitând, spre deosebire de expediţiile în apus, întregul potenţial combativ al braşovenilor, dar mai ales faptul că ea nu avusese, desigur, loc.

Peste încă un an, avem o nouă confirmare a acestor tergiversări: în actul din 10 noiembrie 1354, înaltul pontif dispune propovăduirea cruciadei în Polonia, Ungaria şi Boemia, împotriva tătarilor, lituanienilor şi a altor necredincioşi, care *de trei ani* „năvălesc mereu"[31]. Actul ridică un justificat semn de întrebare asupra informaţiilor cuprinse în cronica florentinului Matteo Villani[32], privitor la campania lui Ludovic de Anjou, din primăvara anului 1354, în „ţara tătarilor". Deloc întâmplător, veridicitatea acestor „mărturii" a fost contestată de către reputatul medievist maghiar István Vásáry[33].

Aşadar, mongolii fuseseră, în tot acest timp, atât de activi, încât papalitatea se vedea obligată să ceară forţelor creştine aliate întreprinderea unor acţiuni militare de anvergură. Numai că, nici de data aceasta, din cauza „defecţiunii" polone, obsedanta campanie nu va avea loc. Ne referim la acordul încheiat între Cazimir al III-lea şi Geanibek, la cumpăna anilor 1354/1355, într-un regim de *co*interesare. Pe de o parte, îngrijorat de întărirea şi agresivitatea *Ordinului cavalerilor teutoni* în regiunile baltice, Cazimir al III-lea se vede obligat să-şi îmbunătăţească relaţiile politice, atât cu lituanienii, cât şi cu tătarii. Acceptă chiar plata unui tribut pentru posesiunile sale din Rusia de sud-vest, la fel cum procedaseră în trecut cnezii halicieni[34]. Pe de altă parte, Geanibek era interesat să-şi asigure spatele în regiunile nordice, în perspectiva cuceririi Tabrizului, deziderat căruia îi subsumase întreaga sa guvernare. Faptul s-a şi împlinit, confirmând oportunitatea acordului, chiar în anul următor[35].

Acest acord nu putea fi pe placul lui Ludovic I. Dată fiind atitudinea anterioară a regelui, care se implicase, cu cheltuieli şi riscuri majore, în conflictele unchiului său cu lituanienii şi tătarii (1351/1352), la aceasta adăugându-se şi recunoaşterea drepturilor Poloniei asupra Rusiei haliciene pe întreaga durată a domniei lui Cazimir[36], frustrarea regelui Ungariei trebuie

să fi fost profundă. De altfel, însuși suveranul pontif, Inocențiu al VI-lea, îi va trimite fiului său spiritual, Cazimir al III-lea, o scrisoare prin care dezaproba, cu vehemență, decizia acestuia de a se subsuma hanului tătar, căruia accepta să îi plătească tribut, în numele unui meschin avantaj politic[37].

Abia în anii 1356-1357, grației unor circumstanțe dintre cele mai favorabile, intervențiile angevine la răsărit de Carpați – fără a presupune, în mod obligatoriu, și confruntări militare de anvergură – își vor atinge scopul propus în deceniile anterioare. Confirmarea documentară a acestor reușite vine din faptul că, în vara anului 1357, papa se grăbea să-l felicite pe Ludovic pentru „îngustarea" hotarelor mongolilor, din vecinătatea Regatului ungar: „[…] Idolatras Tartaros ab ipsius Regni tui finibus in mano forti et excelso brachio coangustans…"[38].

Inițierea, ca și succesul eforturilor Coroanei ungare s-a datorat restricției *conjuncturale* a puterii mongole în acest areal, dată fiind campania din Transcaucazia, care absorbise întregul potențial combativ al Hoardei de Aur. Și aceasta, deoarece cucerirea Tabrizului, obiectivul suprem al politicii hanilor Hoardei de Aur, devenise pentru Geanibek o adevărată obsesie[39].

Refluxul prezenței mongole, care presupunea vulnerabilizarea zonelor mai îndepărtate de Bugeac, din nord-vestul Moldovei și nord-estul Munteniei, îi va permite regelui angevin să preia controlul *efectiv* al acestora. Cu prioritate, a fost vizat teritoriul dintre Carpați și Dunărea dobrogeană, așa cum îl regăsim într-un act privilegial adresat negustorilor brașoveni, în anul 1358, ca o consecința imediată și nemijlocită a succesului repurtat în aceste împrejurări: „[…] Noveritis quod nos vobis et vestre universitati de gratia concessimus speciali, ut vos cum vestris mercimoniis et quibuslibet rebus inter Bozam et Prahow, a loco videlicet ubi fluvius Iloncha vocatus in Danobium usque locum ubi fluvius Zereth nominatus similiter in ipsium Danobium cadunt, transire possitis libere et secure, nec vos aliquis in ipso vestro transitu indebite valeat impedire…"[40].

În lumina analizei anterioare, putem înțelege mult mai ușor și contextul trecerii nobilului maramureșean Dragoș la răsărit de Carpați, ca delegat al Coroanei ungare la conducerea mărcii moldovenești. Însăși data exactă a acestui „transfer", 1358 – așa cum o consemnase, încă din primii ani ai secolului al XVII-lea, Giacomo di Pietro Luccari[41]–, își găsește deplina justificare[41].

În pofida acestor succese, cu totul conjuncturale, teritoriile de la nordul gurilor Dunării se vor afla *și* pe parcursul deceniului 7 al veacului XIV, sub controlul nemijlocit al mongolilor, așa cum o dovedesc numeroasele informații documentare, arheologice sau numismatice[43]. Asemenea circumstanțe – între care stabilirea hanului legitim al Hoardei de Aur, Abdallah, la Orheiul Vechi (*Yangi-şehr* sau *Şehr-al-cedid*, însemnând, deopotrivă, „Orașul Nou"), în intervalul 1363-1365, se evidențiază pregnant[44] – au impus, incidental, regelui Ludovic al Ungariei însăși necesitatea întreprinderii unor demersuri politico-diplomatice pe lângă emirul mongol *Dimitrie*[45], soluționate în anul 1368 sub forma, disimulată, a unui – de altfel, binevenit– tratat comercial[46].

Abia spre finele anului următor, când însuși Dimitrie dispare definitiv de pe scena istoriei cunoscute, fiefurile Hoardei de Aur – ori, mai degrabă, ale formațiunii politice autonome conduse de controversatul emir creștin – de la Orheiul Vechi și Costești sunt în întregime distruse, printr-o fulminantă acțiune armată[47], atribuibilă în întregime voievodului Lațcu (1367-1375) sau, într-un scenariu alternativ,

Cronica pictată.
Regele Ungariei Ludovic de Anjou

însăşi Coroanei angevine, secundată de forţele principatului moldovenesc.

Prima variantă ar fi susţinută de ideea că voievodul de la Siret, prins, ca într-un cleşte de foc, între cele două puteri vecine, Ungaria şi principatul tătărăsc al lui Dimitrie, a căror înţelegere anunţa consecinţe catastrofale pentru abia închegatul stat moldovenesc, a „jucat" supravieţuirea ţării sale pe o singură carte: întreprinderea unui atac furibund asupra centrelor de putere mongolă din arealul pruto-nistrean. În plus, acţiunea voievodului de la Siret ar trebui corelată, ferm, cu demersurile sale *pro-catolice*, menite să pună Moldova sub oblăduirea nemijlocită a Sfântului Scaun. În viziunea lui Laţcu, acesta rămăsese, pe bună dreptate, singura instanţă care-i mai putea conferi, în context, *protecţie* şi *legitimitate*[48]. Nu întâmplător, apelul adresat înaltului pontif este databil în prima parte a anului 1370 – adică în perioada imediat următoare devastării oraşelor mongole[49]–, aşa cum o impun evidenţele documentare: la 24 iulie 1370, papa Urban al V-lea trimitea, deja, o scrisoare episcopilor de Praga, Vratislava şi Cracovia, în care le făcea cunoscută dorinţa voievodului Laţcu – transmisă cu ceva timp în urmă Sfântului Scaun, prin intermediul călugărilor franciscani Nicolae Melsak şi Paul de Schweidnitz – de a primi, împreună cu poporul său, credinţa catolică[50].

Cea de-a doua variantă – pe care am sugerat-o, deja, într-una dintre contribuţiile noastre recente[51]– ne-a fost inspirată de informaţiile oferite de cronicarul polonez Joachim Bielski, care relatează, sub anul 1371, despre plecarea precipitată a lui Ludovic de Anjou din Polonia în Ungaria, „căci acolo avea de lucru cu voevodul moldovenesc, care îl trădase, dar pe care l-a înfrânt şi supus"[52]. Aşadar, imediat după încoronarea sa *şi* ca rege al Poloniei (17 noiembrie 1370) – dată fiind dispariţia, cu doar câteva zile în urmă, a lui Cazimir al III-lea (5 noiembrie 1370) –, Ludovic de Anjou s-a întors în Ungaria[53] pentru a organiza şi întreprinde o expediţie armată împotriva lui Laţcu.

Este interesantă, în context, motivarea acţiunii angevine împotriva voievodului moldovean, care l-ar fi *trădat* pe Ludovic de Anjou, implicând o relaţie de vasalitate acceptată *anterior* de Laţcu. Se confirmă, astfel, cele susţinute de arhidiaconului Ioan de Târnave, secretarul personal al regelui, care preciza că după înstăpânirea lui Bogdan în Moldova, voievozii acestei ţări s-au obligat să presteze omagiu şi să plătească tribut Coroanei ungare[54]. Referinţa lui Bielski, peste care istoricii noştri au trecut cu neîngăduită uşurinţă, este, aşadar, extrem de importantă şi comportă o discuţie amplă – care îşi va găsi locul într-unul dintre viitoarele noastre studii, dedicat începuturilor Moldovei –, pornind de la următoarea întrebare: acţiunea din 1369, care a dus la distrugerea centrelor de putere mongolă de la Orheiul Vechi şi Costeşti, n-a fost întreprinsă, cumva, de forţele reunite ale Ungariei şi Ţării Moldovei, cea din urmă participând în conformitate cu obligaţiilor de vasal asumate de Laţcu?

Pe de o parte, ne reamintim că voievodul de la Siret susţinea, în primăvara anului 1370, aşa cum reiese dintr-o epistolă a înaltului pontif, că el şi poporul lui „luptă continuu cu duşmanii crucii"[55], *recte* tătarii, care nu puteau fi alţii decât cei din arealul pruto-nistrean. Pe de altă parte, nu trebuie să trecem cu vederea peste *mulţimea* de toponime de sorginte maghiară din acest areal, în capul listei plasându-se tocmai toponimul *Orhei*, aplicat în epoca post-mongolă *şi* aşezării de la Costeşti (informaţie oferită de Eugen Nicolae, căruia îi mulţumim, încă o dată). Acestuia i se adaugă, pentru a le aminti doar pe cele mai rezonante, *Bârladul* şi *Chişinăul*, creionând astfel o linie imaginară ce străbate centrul Moldovei, între Siret şi Nistru, marcând, practic, arealul de care aminteau scrisorile papale din 13 oct. 1374, ca fiind supus Regatului ungar şi în care acesta operase, de curând, o salutară – din perspectiva intereselor prozelitiste ale Sfântului Scaun – convertire în masă a românilor[56].

Era tocmai teritoriul pe care Laţcu, la finele aceluiaşi an, 1374, îl va smulge *definitiv* suzeranului său, determinând, din nou, reacţia virulentă a acestuia. Astfel, la 13 oct. 1374, Jacob de Scepus, judecător la curtea regală, amână un proces – de la 6 dec. 1374 la 28 apr. 1375 –, dată fiind plecarea unuia dintre împricinaţi „la oastea orânduită împotriva moldovenilor" („eo quod idem unacum domino Ladizlao duce Oppuliensi ad exercitum contra Maldvanenses habitum esset profecturus")[57]. Privitor la motivele acestei intervenţii, considerăm că ele sunt legate, indisolubil, de înaintarea lui Laţcu

– concomitent cu Vladislav-Vlaicu, pătruns în teritoriile Episcopiei Milcoviei[58], ai cărei episcopi dispar cu desăvârșire, începând din acest an[59]– în regiunile central- și sud-estice ale Moldovei, dintre Siret și Nistru, pe care le va scoate, astfel, de sub controlul Regatului angevin. În fapt, cu acest prilej, voievodul își va impune și stăpânirea asupra Cetății Albe, într-un *eventual* condominiu cu *prezumtiva* colonie genoveză instalată, anterior, acolo[60].

O atare desfășurare istorică rezultă, *foarte clar*, din informațiile documentare ale epocii, care, deși s-au aflat de timpuriu la îndemâna cercetătorilor, nu au fost interpretate corespunzător. Într-o primă instanță, avem în vedere datele oferite de scrisorile patriarhale din anul 1401, care relevă, indubitabil, hirotonisirea lui Iosif ca „episcop al Moldovlahiei" – de către mitropolitul de Halici, „chir Antonie"[61]– pe scaunul episcopal de *Asprokastron*, „în Moldovlahia [...] și nu în altă parte"[62]. Numai că Antonie a păstorit mitropolia ortodoxă ruteană în perioada 1371-1375, după care aceasta este desființată, titularul ei fiind alungat din orașul de reședință (va și muri, de altfel, foarte curând), în circumstanțele fundării, la Halici, a unei arhiepiscopii catolice[63]. Prin urmare, acesta este intervalul (1371-1375) în care Antonie l-a putut hirotonisi pe Iosif episcop la *Asprokastron/Cetatea Albă*, „în Moldovlahia, și nu în altă parte", precizarea patriarhală eliminând orice îndoială cu privire la localizarea, respectiv apartenența, atât de disputată, a așezării episcopale[64].

Ceea ce i-a făcut pe cercetători să trateze cu suspiciune o atare împrejurare istorică a fost necunoașterea sau interpretarea eronată a altor câteva informații documentare, pe care le vom analiza imediat, și care completează, în mod fericit, datele deja evidențiate. S-a invocat, astfel, apartenența voievodului Lațcu la biserica romană – confirmată, categoric, în anul 1372[65]–, care ar fi intrat într-o contradicție flagrantă cu prezumtivele sale demersuri pro-ortodoxe și hirotonisirea lui Iosif. Dar Șerban Papacostea a subliniat, cu îndreptățire, faptul că, în *ultimii ani* ai domniei lui Lațcu, „dovedită fiind insuficiența protecției papale de a-i apăra țara împotriva veleităților de dominație ale lui Ludovic, acesta a părăsit unirea cu Roma; faptul că el se află înmormântat la Rădăuți, în biserica cu hramul Sf. Nicolae, alături de tatăl său, e un indiciu probabil în acest sens". Mai mult, „acțiunea lui Lațcu în acești ani s-a înscris în reacția ortodoxă declanșată la Bizanț și care și-a găsit în Vlaicu al Țării Românești unul din exponenții politici cei mai de seamă"[66]. Din nefericire, în continuarea analizelor sale, raliindu-se unei opinii exprimate, în grabă, de C. Auner[67], reputatul medievist a interpretat eronat câteva documente de o însemnătate excepțională, având totuși meritul de a se fi aplecat asupra lor, în contextul în care colegilor de breaslă le scăpaseră cu desăvârșire[68].

Hanul Hoardei de Aur Gianibeg, după miniatura unei hărți nautice italiene din secolul al XIV-lea

Este vorba despre intervențiile papale din 13 octombrie 1374 – adresate arhiepiscopilor de Strigoniu și Calocea, dar și lui Ludovic de Anjou – cu privire la salutara convertire, în masă, a românilor (*multitudinis nacionis Wlachorum*), dintr-un teritoriu aflat la hotarele Ungariei, dinspre tătari, care era lipsit de organizare episcopală, ba chiar și de o simplă biserică proprie. Aceste circumstanțe îl și determină pe înaltul pontif să propună numirea franciscanului Anton de Spoleto – „despre care se spune că cunoaște limba sus-zisului neam"– ca episcop „în fruntea sus-numitei

mulțimi”[69]. Confruntând aceste informații cu datele pe care ni le oferă scrisoarea papală din 16 septembrie 1371, privind numirea „venerabilului frate Nicolae” ca episcop al *Milcoviei*, acesta fiind pregătit „să pornească în scurt timp la pomenita sa biserică”[70], vom înțelege că românii localizați la hotarele tătarilor, în anul 1374, **nu** pot fi localizați, cum credea C. Auner, la curbura Carpaților, între granițele episcopiei Milcoviei, deplin organizate la acea dată – episcopul Nicolae este atestat în funcție chiar și la 27 mai 1375[71]–, ci dincolo de Siret, în regiunile central- și sud-estice ale Moldovei. Și cum informațiile referitoare la Anton de Spoleto, ca și cele care afirmau, entuziast, „audiența” crescută a misiunii catolice printre *acei* români, dispar cu desăvârșire începând din toamna anului 1374, putem deduce, ușor, cauza acestei împrejurări: extinderea stăpânirii lui Lațcu în zona mediană a Moldovei, dintre Siret și Nistru, pe aliniamentul *Bârlad – Chișinău-Orheiul Vechi*, dar și la Cetatea Albă. Oricum, este evident că aceste inițiative ale lui Lațcu au determinat intervenția militară a lui Ladislau de Oppeln, care, așa cum am văzut, se va lăsa suprinsă documentar într-un banal act de prorogare judiciară.

NOTE

[1] Ș. Papacostea, *Ungaria și Marea Neagră în secolul al XIII-lea*, în vol. *Secolul al XIII-lea pe meleagurile locuite de către români*, editor Adrian Andrei Rusu, Cluj-Napoca, 2006, p. 17.

[2] *Ibidem*, pp. 23-25.

[3] Vezi cronica lui *Albericus Trium Fontium*, pusă în valoare, în istoriografia românească, de V. Spinei (*Marile migrații din estul și sud-estul Europei în secolele IX-XIII*, Iași, 1999, p. 401) și T. Sălăgean (*Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregațional*, Cluj-Napoca, 2003, pp. 24-25). A se vedea și aprecierile lui Ș. Papacostea, din lucrarea citată anterior.

[4] A se vedea, mai ales, V. Ciocîltan, *Mongolii și Marea Neagră în secolele XIII-XIV. Contribuția cinghizhanizilor la transformarea bazinului pontic în placa turnantă a comerțului euro-asiatic*, București, 1998, pp. 230-240. Privitor la prezența și acțiunile întreprinse de Nogai la Gurile Dunării, vezi și E. Oberländer-Târnoveanu, *Începuturile prezenței tătarilor în zona Gurilor Dunării în lumina documentelor numismatice*, în vol. *Tătarii în istorie și în lume*, București, 2003, pp. 67-102; Th. Tănase, *Le „Khan” Nogaï et la Géopolitique de la Mer Noire en 1287 à travers un document missionnaire: la lettre de Ladislas, custode de Gazarie*, în Annuario dell'Instituto Romeno di cultura e ricerca Umanista di Venezia, nr. 6-7 (2004-2005), 2005, pp. 267-303.

[5] T. Sălăgean, *Transilvania și invazia mongolă din 1285*, în vol. *Românii în Europa medievală (între Orientul bizantin și Occidentul latin). Studii în onoarea Profesorului Victor Spinei*, Brăila, 2008, pp. 271-282.

[6] *Documente privind istoria României*, C. Transilvania, veacul XIII, vol. II (1251-1300), București, 1952, p. 299.

[7] Ș. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea. Între cruciată și Imperiul mongol*, București, 1993, p. 125.

[8] D. Căprăroiu, *Asupra începuturilor orașului Câmpulung*, în „Historia Urbana”, t. XVI, nr. 1-2, 2008, pp. 37-64.

[9] V. Spinei, *Mongolii și românii în sinteza de istorie ecleziastică a lui Tholomeus din Lucca*, Iași, 2012, p. 61.

[10] D. Căprăroiu, *Orașul medieval în spațiul românesc extracarpatic (sec. X-XIV). O încercare de tipologizare a procesului genezei urbane*, Târgoviște, 2014, pp. 90-91, 162-172. Vom preciza, în context, că întreaga analiză prilejuită de această scurtă intervenție istoriografică se bazează pe rezultatele cercetărilor noastre din ultimii ani, consemnate în paginile lucrării abia citate. De altfel, textul completează materialul oferit de curând, în limba engleză, în revista Departamentului de Istorie al Universității „Valahia” din Târgoviște: D. Căprăroiu, *Notes on the Hungarian expansion East of Carpathians in the mid XIVth century*, în „Annales d'Université Valahia” Târgoviște. Section d'Archéologie et d'Histoire, Tome XV, nr. 2, 2013, pp. 51-56.

[11] *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*, vol. I, partea 1 (1199-1345), editate de N. Densușianu, București, 1887, pp. 574-575.

[12] Ap. G. Mihăilă, *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, 1972, p. 274.

[13] V. Achim, *Politica sud-estică a Regatului ungar sub ultimii arpadieni*, București, 2008, p. 275.

[14] V. Ciocîltan, *op. cit.*, p. 256.

[15] *Documenta Romaniae Historica*, D. Relații între Țările Române, vol. I (1222-1456), București, 1977, p. 44.

[16] *Documente privind istoria României*, C. Transilvania, veacul XIV, vol. III (1331-1340), București, 1954, p. 366. Reacția promptă a tătarilor ar putea fi pusă pe seama dobândirii de către unguri a cetății Severinului chiar în primăvara1335, cum aprecia M.

Holban într-una dintre însemnatele sale intervenții istoriografice (*Pe marginea unor „Probleme controversate în istoriografia română". Câteva observații, îndeosebi despre politica lui Basarab, şi o lămurire necesară în chestiunea identificării „satului Cozial"*, în *RdI*, t. 31, nr. 6, 1978, pp. 1070-1071). Autoarea invoca, spre argumentare, apariția meteorică a banilor de Severin în câteva documente angevine emise în intervalul mai-iunie 1335 (*DIR*, C, veacul XIV, vol. III, p. 348, 350), cetatea fiind obținută printr-un act de trădare comis de voievodul „secesionist" Bogdan – care controla teritoriile de la apus de Olt în calitate de vasal al marelui voievod Basarab –, identificabil cu viitorul domn al Moldovei, Bogdan I (D. Căprăroiu, *Din nou despre originea oltenească a voievodului Bogdan I*, în vol. *Românii în istoria Europei*, I, coord. Marusia Cîrstea şi Sorin Liviu Damean, Târgoviște, 2013, pp. 70-86).

[17] Ap. George Michael Gottlieb von Hermann, *Das alte Kronstadt. Ein siebenbürgische Stadt-und Landesgeschichte bis 1800*, Köln-Weimar-Wien, 2010, p. 230.

[18] Ş. Papacostea, *O întregire documentară la istoria întemeierii Moldovei*, în idem, *Geneza statului în Evul Mediu românesc*, București, 1999, pp. 70-80; Șt. S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iași, 1997, pp. 78-85; S. Iosipescu, *Carpații sud-estici în evul mediu târziu (1166-1526). O istorie europeană prin pasurile montane*, Brăila, 2013, pp. 149-167. Vezi şi R. Cârciumaru, *Concernant l'expédition hongroise au sud de la Moldavie (1345)*, în „Annales d'Université Valahia" Târgoviste. Section d'Archéologie et d'Histoire, Tome XI, nr. 1, 2009, pp. 79-86; idem, *Ungaria şi Polonia la mijlocul secolului al XIV-lea. Coordonatele politicii răsăritene cu referiri asupra spațiului românesc*, în „Analele Universității din Craiova, Seria Istorie", anul XV, nr. 1 (17), 2010, pp. 71-78.

[19] Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 83.

[20] "Siculi cum paucis Hungaris" (*Chronicon Dubnicense*, ed. M. Florianus, în *Historiae Hungaricae fontes domestici*, vol. III, Lipsiae, 1884, pp. 151-152).

[21] *Ibidem*, p. 168.

[22] Cf. V. Ciocîltan, *„Către părțile tătărești" din titlul voievodal al lui Mircea cel Bătrân*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol" din Iași, XXIV, nr. 2, 1987, p. 351.

[23] „[…] Omnibus itaque posthabitis, diligenti cura disposicionis, cepit domnius rex Lodouicus de suo recessu de Hungaria, et de progressu ad Italiam cogitare. Et quod regnum Hungarie taliter post se relinqueret, quatenus in eius absencia queuis hostilitas ipsum regnum inuadere non auderet; maius enim hostilitatis et aduersitatis periculum ipsi regni Hungarie a tartaris et saracenis imminebat. Sed dominus deus eciam cum attemtacione fecit prouentum, quia taliter eos flagellauit, ut ipsorum terrorem timere et formidare non oporteret. Nam anno domini millesimo trecentesimo quadragesimo sexto dominus deus misit pestilenciam in eos, que tantum in eos deseuyt, quod infra paucos menses, ut dicitur, trecentena milia tartarorum prostrauit et consumpsit. Sic igitur domino deo prouidente rex Lodouicus in confinibus regni sui habens pacem cum hostibus, securitatem cum amicis et cognatis…" (*Chronicon Dubnicense*, p. 148).

[24] V. Ciocîltan, *Mongolii şi Marea Neagră în secolele XIII-XIV*, pp. 194-202.

[25] „[…] Nuper, siquidem, ad audientiam nostram carissimorum in Christo filiorum nostrorum Ludovici, regis, ac Elizabeth, regine Ungarie, illustrium, relatio fidedigna perduxid quod episcopatul Milchouensis, in regno Ungarie, in finibus videlicet Tartarorum, ex institutione ordinatus antiqua, a tempore, quo dicti Tartari potenter dictum regnum seu partes Ungaras, proh dolor, intraverunt, fuit per eos ferales et sevus omnino destructus et ecclesia ipsius episcopatus funditus extirpata…" (*DRH*, D, I, pp. 63-65).

[26] V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, Chișinău, 1992. pp. 316-318; idem, *Episcopia cumanilor. Coordonate evolutive*, în Arheologia Moldovei, XXX, 2007, pp. 137-180.

[27] *Vetera Monumenta Historica Hungaria Sacram Illustrantiam*, ab Augustino Theiner, t. I (1216-1352), Romae: Typis Vaticanis, 1859, pp. 815-816.

[28] *Vetera Monumenta Historica Hungaria Sacram Illustrantiam*, ab Augustino Theiner, t. II (1352-1526), Romae: Typis Vaticanis, 1860, pp. 10-11.

[29] „[…] Sane nuper per dilectum filium Paulum Electum Gurcensem, nuntium tuum ad hoc a te specialiter destinatum, proposito in Consistorio coram nobis, quod perfidi Tartari et infideles alii Regno tuo et terris tibi subiectis confines et contigui Regnum et terras ipsas, necnon habitatores et incolas eorundem invaserunt et invadere moliuntur, pro quorum repulsione magna expansarum profluvia tibi ad hoc necessaria subiisti, et dubitas subire verisimiliter in futurum, pro parte tua per eundem Paulum Electum nobis extitit humiliter suplicatum, ut omnium proventuum ecclesiasticorum Regni et terrarum predictorum ad certum tempus tibi concedere de benignitate apostolica dignarenum"… (*VMHH*, I, p. 815).

[30] „[…] si nostram maiestatem ad partes orientales personalitem exercitum ducere contingat, tunc quilibet eorum iuxta suam facultatem equester vel pedester, propria eorum in pecunia nobiscum proficisci teneantur. Si vero ad partes occidentales per-

sonaliter exercitum duxerimus, tunc quinquaginta viros agiles, bene armatos et lanceatos in ipsum exercitum nostrum ex parte communitatis eorum debebunt et tenebuntur destinare." (*Documenta Romaniae Historica*, C. Transilvania, vol. X (1351-1355), Bucureşti, 1977, p. 193).

[31] *VMHH*, II, p. 10.

[32] *Rerum Italicarum Scriptores*, XIV, Milano, 1729, col. 237.

[33] I. Vásáry, *Nagy Lajos tatár hadjáratai*, în „Studia Caroliensia", nr. 3-4, 2006, pp. 17-30.

[34] V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, p. 323.

[35] V. Ciocîltan, *op. cit.*, p. 201.

[36] V. Spinei, *op. cit.*, p. 322.

[37] J. Meyendorff, *Byzantium and the rise of Russia: a study of Byzantino-Russian relations in the fourteenth century*, Cambridge University Press, 1981, p. 64.

[38] *VMHH*, II, p. 33.

[39] V. Ciocîltan, *op. cit.*, pp. 201-203.

[40] *DRH*, D, I, p. 72.

[41] Giacomo di Pietro Luccari, *Copioso ristretto degli annali di Rausa*, Veneţia, 1605, p. 105.

[42] Asupra fundării Moldovei, cu întreaga problematică generată de acest pasionant subiect istoriografic, vom reveni curând, într-un studiu aparte, care va aprofunda investigaţiile întreprinse deja (vezi *supra*, nota 10).

[43] Vezi bibliografia aferentă paginilor dedicate *oraşelor mongole* din spaţiul pruto-nistrean, cuprinse în lucrarea noastră, citată anterior (D. Căprăroiu, *Oraşul medieval în spaţiul românesc extracarpatic*, pp. 135-154).

[44] *Ibidem*.

[45] Ne referim la controversatul emir creştin surprins documentar sub formula *dominus Demetrius, princeps Tartarorum*, într-un act emis la 22 iunie 1368 de cancelaria angevină a Ungariei (vezi nota următoare).

[46] „Noverit vestra fidelitas quod nos, ad humillimam supplicationem fidelis nostri Jacobi, iudicis dicte civitatis Brassouiensis, inclinati pro statu vestro meliori et commodo potiori, tricesimam, quam mercatores **domini Demetrii, principis Tartarorum** (s.n.), de suis rebus mercimonialibus in regno nostro solvere deberent, non faciemus recipi, ita, ut et vos in terra ipsius domini Demetrii secure et libere positis transire sine solutione tricesime cum rebus vestris et bonis mercimonialibus." (*DRH*, D, I, p. 90).

[47] Spre argumentare, a fost evidenţiată încetarea irevocabilă a producţiei monetare în atelierul de la *Şehr al-cedid*: „Producţia atelierului monetar al Oraşului Nou s-a încheiat cu aceste emisiuni, descoperirile arheologice şi numismatice indicând apoi ieşirea definitivă din sistemul politic al Hoardei de Aur, probabil spre sfârşitul anului 1369 […]. Aşezările oriental-islamice au fost atacate şi distruse […] iar viaţa de tip orăşenesc de la Orheiul Vechi şi Costeşti a încetat". (E. Nicolae, *Două monede din perioada de sfârşit a dominaţiei Hoardei de Aur la vest de Nistru*, în vol. *Simpozion de numismatică, Chişinău 2001*, Bucureşti, 2002, p. 147).

[48] Este remarcabilă insistenţa cu care Laţcu, căutând cu orice preţ – chiar al divorţului de soţia sa, rămasă ortodoxă – legitimitatea propriei stirpe, se adresează înaltului pontif, cerându-i sfatul în această speţă, aşa cum reiese, în mod clar, din scrisoarea de răspuns trimisă voievodului de către papa Grigore al XI-lea (ap. C. Auner, *Episcopia de Seret (1371-1388)*, în „Revista Catolică", II, 1913, pp. 242-243).

[49] De altfel, Urban al V-lea saluta, într-una dintre scrisorile sale, zelul depus de Laţcu, alături de poporul său, în luptele desfăşurate împotriva „duşmanilor crucii": „Nos igitur ad salutem animarum predictorum ducis et populi **contra crucis hostes asserentium iugiter se pugnare** (s.n.), quos ab erroribus et scismate predicto revocare cupimus..." (*Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*, vol. I, partea 2 (1346-1450), ed. de N. Densuşianu, Bucureşti, 1890, p. 160).

[50] *Ibidem*, p. 160-161.

[51] D. Căprăroiu, *Oraşul medieval în spaţiul românesc extracarpatic*, p. 150, nota 595.

[52] Ap. Gh. I. Năstase, *Istoria moldovenească din Kronika Polska a lui Bielski*, în *CI*, I (1925), nr. 1, 1925, p. 115.

[53] La 22 ianuarie 1371 emitea, deja, un document din cancelaria de la Buda (*DRH*, C, XIV, pp. 7-8).

[54] *Chronicon Dubnicense*, p. 191.

[55] Vezi *supra*, nota 49.

[56] Vezi *infra*, nota 69.

[57] Ap. Ş. Papacostea, *Domni români şi regi angevini: înfruntarea finală (1370-1382)*, în idem, *Geneza statului în Evul Mediu românesc*, pp. 127-129.

[58] *Ibidem*, p. 132. Vezi şi S. Iosipescu, *Vrancea, Putna şi Basarabia – contribuţii la evoluţia frontierei sudice a Moldovei în secolele XIV-XV*, în vol. *Închinare lui Petre Ş. Năsturel la 80 de ani*, Brăila, 2003, p. 219.

[59] Cf. C. Auner, *Episcopia Milcoviei în veacul al XIV-lea*, în „Revista Catolică", III, 1914, p. 77.

[60] Privitor la existenţa unei astfel de colonii, în anii '50 ai secolului al XIV-lea, vezi trimiterile şi comentariile lui Şt. Andreescu, *Note despre Cetatea Albă*, în *SMIM*, XVIII, 2000, p. 57.

[61] *FHDR*, IV, p. 275.

[62] *Ibidem*, p. 273.

[63] Cf. J. Meyendorff, *Byzantium and the rise of Russia: a study of Byzantino-Russian relations in the fourteenth century*, Cambridge University Press,

1981, p. 193 cu nota 60, respectiv p. 202 cu nota 11. A se vedea și Șt. Andreescu, *Mitropolia de Halici și episcopia de Asprokastron. Câteva observații*, în vol. *Național și universal în istoria românilor. Studii oferite prof. dr. Șerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani*, București, 1998, pp. 125-129.

[64] Vezi, spre exemplu, V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, pp. 282-283; Șt. Andreescu, *op. cit.*, pp. 125-129; L. Pilat, *Studii privind relațiile Moldovei cu Sfântul Scaun și Patriarhia Ecumenică (secolele XIV-XVI)*, Iași, 2012, pp. 51-61. Vom mai evoca, în context, spre întărirea argumentației noastre privind data intrării Cetății Albe sub control moldovenesc – care a prilejuit, cum am văzut, hirotonisirea lui Iosif în acest scaun episcopal – și circumstanțele, atât de controversate, ale învinuirii care i se vor aduce ierarhului, cum că ar fi fost episcop *sârb*, „de unde a ajuns el în fruntea acelei biserici [*moldovenești*]" (*FHDR*, IV, p. 271). În fapt, acuza a fost bine ticluită de detractor (identificat cu însuși mitropolitul Ciprian, cf. L. Pilat, *op. cit.*, p 66) și nu putea avea acoperire decât pentru un moment *anterior anului 1375*, când s-a produs reconcilierea dintre Biserica sârbă și Patriarhia Ecumenică, printre altele și prin mijlocirea călugărului Nicodim, restauratorul monahismului ortodox în Țara Românească (E. Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana și rolul său în cultura românească*, în „Romanoslavica", XI, 1965, pp. 237-278). Atragem atenția că tâlcuiri, profund deficitare, de soiul „*episcop sârb* este echivalent cu *falșii episcopi*", fără ca învinuirea să aibă legătură cu proveniența teritorială a personajului în cauză (vezi, cel mai recent, L. Pilat, *op. cit.*, p. 65) denotă, în cel mai bun caz, o analiză grăbită a surselor. Altminteri, precizarea patriarhală nu lasă loc de interpretări, „apelativul" cu pricina, adică *sârb*, fiind pus în legătură nemijlocită cu locul „**de unde** a ajuns el [*Iosif*] în fruntea acelei biserici [*moldovenești*]" (*FHDR*, IV, p. 271). În plus, această precizare se poate corobora ușor, dacă mai este nevoie, cu relatarea, în aceeași scrisoare sinodală, a răspunsului pe care l-au dat moldovenii înșiși acestei acuze: „**fiind el un localnic și înrudit cu familia domnitoare a țării** (s.n.), a fost trimis de către toți la mitropolitul de Halici […], fiind astfel hirotonisit de către acela ca episcop legitim, astfel că a ajuns la ei în frunte **nu venind din altă parte** (s.n.)"(*ibidem*).

[65] C. Auner, *Episcopia de Seret*, pp. 242-243.

[66] Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 129.

[67] C. Auner, *Episcopia Milcoviei în veacul al XIV-lea*, pp. 76-77.

[68] Face excepție V. Ciocîltan, *„Către părțile tătărești" din titlul voievodal al lui Mircea cel Bătrân*, în *AIIAI*, XXIV, nr. 2, 1987, p. 350 și n. 7, care acceptă, însă, la rându-i, opinia lui C. Auner.

[69] *DRH*, C, XIV, pp. 492-496, doc. 354, 355, 356.

[70] *Ibidem*, pp. 76-77, doc. 63.

[71] *Ibidem*, p. 554, doc. 406.

MAHOMET I ET ÇÜNEYD À SMYRNE: LE RÔLE DES ÎLES ÉGÉENNES

DANIELE TINTERRI *

Starting from the fight between Mehmet I and Çüneyd for the control of Izmir around 1415, the present article deals with the role played by some insular States of the Egean Sea, i.e. Rhodes, Lesbos, Chios and Andros, in events occurred during the fights for the accession to the throne between the heirs of Bayezid I, drawing some conclusions about the importance of these political entities in the diplomatic and military relations between East and West in the first decades of the 15th century.

Keywords: *Late Crusades - Venice – Pietro Zeno – Chios – Knights Hospitallers – Gattilusio – Mehmet I – Manuel II Paleologus – Çüneyd – Egean Sea – Izmir – diplomacy – siege – ottoman expansion*

En partant de la lutte entre Mahomet I et le chef ottoman Çüneyd autour de quelques villes de la côte égéenne de l'Anatolie, notamment celle de Smyrne, autour de 1415, dans cet article on veut se concentrer sur le rôle joué par les puissances égéennes tels que les Chevaliers de Rhodes, le seigneur vénitien de Andros, le seigneur génois de Lesbos et la Mahone de Chios, dans quelques événements se déroulant autour de la guerre de succession entre les fils de Bayezid I, afin de mieux éclaircir les rapports entretenus par ces entités politiques vis-à-vis du problème de l'expansion ottomane en ce particulier moment historique. Evidemment, dans les coulisses, on aperçoit nettement les maneuvres de l'empereur byzantin, Manuel II Paléologue, dans l'effort de contrecarrer le progrès ottoman, en essayant de tirer profit des luttes de succession entre les héritiers du sultan Bayazid. Cependant, le rôle de ces puissances insulaires reste tout à fait significatif.

Suite à la défaite subie à Ankara en 1402, le territoire de l'Etat ottoman se réduit et est sujet à un procés de grande fragmentation, qui voit plusieurs chef locaux s'emparer du pouvoir dans de nombreuses régions. Ce procés est partiellement controlé par Tamerlan, qui reçoit en vassallage certaines des figures éminentes qui gagnent le premier plan, et s'en sert pour administrer le territoire anatolique, désormais en grande partie sous sa domination. Seulement quelques territoires lui échappent, et sera à partir de ceux-ci que l'expansion ottomane pourra reprendre élan dans les décennies suivants. Il s'agit notamment de la Roumélie, située dans la peninsule balcanique, où trouvera refuge aprés la défaite de Ankara un des fils de Bayazid, Süleyman; de la Bythinie, avec sa capitale, Bursa; du territoire de Rum, sujet à une plus grande instabilité à cause de la pression exercée par les tribus nomades, où s'installe un autre fils, Mahomet.[1] Parmi ces territoires, il y a aussi la zone côtière de Aydın.

* Doctorand la Centre de Recherches Historiques, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales (Paris).

En tirant parti du réseau de pouvoir déjà esquissé par son père, Kara Subaşi, Çüneyd parvient à s'emparer du contrôle de cette région côtière de l'Anatolie après avoir eliminé les potentats locaux mis en place par Tamerlan. Il utilise à ce but une armée qu'il parvient à organiser à partir de la ville de Smyrne, en profitant du fait que Tamerlan ne réussit pas à garder le contrôle de tous les térritoires conquis. Alors qu'éclate la guerre de succession entre les fils de Bayezid, il prend parti pour Soliman, en lui assurant des bases stratégiques importantes dans la Mer Egée. Il le suivra aussi en 1410 en Roumélie, lors de la campagne ménée par Soliman contre Musa, qui a été envoyé par Mahomet pour contraindre son adversaire à déplacer ses troupes dans les Balkans, en allégeant ainsi la pression sur l'Anatolie. Soliman trouve la mort pendant ces opérations militaires, et Çüneyd rentre à Ephèse, d'où il organise sa résistance face à Mahomet. En effet, au fur et à mesure que le pouvoir de Mahomet se déploie et augmente, le chef de Smyrne se trouve de plus en plus en difficulté pour maintenir sa position dans la région et s'assurer la loyauté de ses subordonnés.

Passons maintenant à évaluer la position des puissances chrétiennes lors de ces événements, pour mieux éclaircir le cadre général dans lequel se situe l'épisode qui nous intéresse. L'empereur byzantin, Manuel II Paléologue, cherche à plusieures reprises à profiter de la situation de faiblesse de l'Etat ottoman. D'un côté, il exerce des manoeuvres et des pressions sur les différents prétendants au trône pour éviter que l'un prévale sur l'autre, en favorisant selon les circonstances celui qu'il considère le plus faible d'entre eux, afin qu'il ne succombe pas. Finalement, cette stratégie s'avérera erronée, puisqu'elle assurera à Mahomet I sa victoire définitive. En effet, ce sera la flotte byzantine qui aidera les troupes du futur sultan à traverser le Bosphore pour se confronter à Musa dans les Balcans, où il remportera la bataille qui mettra fin aux luttes de succession.[2] De l'autre côté, Manuel II cherchera à plusieurs occasions à convaincre Venise à intervenir, pour donner le coup final aux Ottomans en ce moment d'extrême faiblesse. Il ne réussira pas d'obtenir le suciès.

En effet, la ville lagunaire décide de ne pas intervenir, et cherche plutôt à s'accorder avec le parti qui semble gagnant au fil des événements. En 1411, l'ambassadeur Giacomo Trevisan traitera avec Musa en Roumélie, pour assurer le maintien des positions vénitiennes en Grèce en moyennant un tribut aux Ottomans. Le Sénat vénitien, quelques années auparavant, s'était déjà accordé avec Soliman, sur un traité qui concernait aussi, entre autres, Gênes et Byzance, et qui visait à constituer une ligue défensive contre l'expansion de Tamerlan.[3] On pourrait dire que Venise conserve une attitude opportuniste, qui a pour but de rester à l'écart des opérations militaires, en s'assurant en même temps de ne pas souffrir des dégâts dans ses colonies d'outremer.

Quant à Gênes, la situation est plus variable. Pendant la première décennie du XVe siècle, le gouvernement du maréchal français Jehan le Meingre, dit Boucicault, amène la ville de la Ligurie à conduire de nombreuses opérations militaires dans la région. Le gouverneur français est en effet animé par un fort esprit de croisade, mais il se concentre plutôt sur la Terre Sainte et l'Egypte, ainsi que sur les côtes méridionales de l'Anatolie. Il faut aussi ajouter que sa politique lui vaut l'inimitié de la République de Venise, ce qui a comme résultat un affrontement naval près de Modon, en Péloponnèse, en 1403. Cela contribue à rendre impossible, une fois de plus, une alliance entre les deux puissances maritimes italiennes.[4] En outre, ses activités militaires dans la Méditerranée orientale, loin d'être appréciées par les colonies génoises en Egée, sont considérées inutiles et coûteuses, et conduisent même à une révolte de la colonie de Chios en 1408.[5] Une insurrection à Gênes et l'expulsion de Boucicault de la ville, ainsi que l'instabilité politique qui en découle, feront de telle manière qu'on ne pourra pas s'appuyer sur les forces militaires de la capitale de la Ligurie en Orient dans les années qui nous intéressent.

Dans ce cadre, les activités diplomatiques les plus intenses sont menées par les entités politiques de taille mineure dans la Mer Egée. Il s'agit dans ce cas-là de puissances hétérogenes, inquiètes à cause de l'instabilité anatolique, mais qui veulent aussi profiter de la situation pour chercher à diminuer la puissance turque. Etant donné qu'elles n'auraient en aucun cas la possibilité de mettre en place

une force militaire suffisante à contester une éventuelle attaque ottoman, les îles de l'Egée cherchent à organiser des ligues chrétiennes, en se basant aussi sur la connaissance qu'elles démontrent avoir des mécanismes internes à l'Etat ottoman. Comme on aura l'occasion de le voir, leurs espérances seront deçues, surtout à cause de la politique de non-intervention de Venise, ce qui les obligera à chercher d'autres voies de coexistence.

Les principaux intervenants dans ces tentatives d'alliance sont Pietro Zeno, seigneur vénitien de l'île d'Andros; Jacopo Gattilusio, seigneur de Lesbos par concession de l'Empire byzantin; la Mahone génoise de Chios; les Chevaliers Hospitaliers de Rhodes. Il sera utile maintenant de les passer brièvement en revue, pour voir quels étaient leurs intêrets et les principaux enjeux qui les poussaient à agir.

On peut compter aussi la seigneurie de Andros parmi ces potentats qui s'installent dans l'Archipel suite à la Quatrième Croisade de 1204. Sous le gouvernement de familles originaires de la Venetie, ces seigneuries, dont les confins ne dépassent pas souvent la grandeur de quelques îles de Cyclades, sont liées par vassallage au Ducat de l'Archipel des Sanudo, qui est à son tour obligé par Venise de prouver sa fidelité à la Sérénissime. C'est une obligation que la ville lagunaire impose à tous ses ressortissants en occasions semblables, pour le fait même d'être citoyens vénitiens. Pietro Zeno, alors seigneur d'Andros, compte parmi les diplomates les plus actifs durant ces ans, en qualité de porte-parole des institutions vénitiennes, qui lui confient souvent la tâche de se mettre en contact avec les autres puissances chrétiennes, en arrivant même à lui conceder de prendre des décisions au nom du gouvernement central. Il est, par exemple, celui qui mène les pourparlers qui conduisent au traité de Venise avec Soliman.[6] On considère évidemment que sa connaissance de la situation égéenne dans son ensemble, fait de lui un interlocuteur plus fiable qu' un quelconque ambassadeur vénitien élu par le Sénat pour une tâche pareille.

Les Gattilusio sont, au contraire, une famille génoise, dont les fortunes sont intimement liés avec celles de l'Empire byzantin. Ce sont en effet des Paléologues qu'ils tirent leur légitimité à gouverner l'île de Lesbos ou Mytilène, étant donné que le corsaire Francesco Gattilusio y installe son pouvoir suite à une alliance avec Jean V Paléologue pendant ses luttes contre Jean VI Cantacuzène. Cette filiation est considérée comme le signe principal de leur propre pouvoir par les Gattilusio, qui cherchent tout au long de leur histoire à la renforcer avec une politique matrimoniale attentive et l'utilisation des enseignes imperiales qui leur sont accordées.[7]

Il ne faut pas oublier, toutefois, qu'au début de XVe siècle ils sont déjà obligés de payer un tribut aux Ottomans pour maintenir le contrôle du territoire, comme le maréchal Boucicaut aura l'occasion d'apprendre lorsqu'il se rendra à Lesbos pour demander l'aide des Gattilusio dans sa croisade. En effet, le gouverneur français de Gênes a rencontré Francesco Gattilusio une première fois en 1398, lorsqu'il a été envoyé par le sultan Bayazid en quête, auprès des puissances chrétiennes, de l'argent nécessaire à la rançon des chevaliers faits prisonniers lors de la bataille de Nicopolis. Parce que dans cette occasion il avait reçu une aide fondamentale de Gattilusio, aussi bien en termes d'argent que de relations diplomatiques, lorsqu'il organise l'année suivante, en 1399, la expedition croisée qui lui a été demandée par Manuel II Paléologue, Boucicaut rend visite avant tout au seigneur de Lesbos pour lui demander de participer, mais il est vivement déçu lorsqu'il apprend que le sultan turc a été informé de sa visite par Gattilusio, qui se justifie en disant d'être tributaire des Ottomans, ce qui l'empêche d'agir à leur insu.[8] Evidemment, en ce cas, même s'il faut admettre que l'obligation de renseigner les Turcs de l'approche des flottes chrétiennes hostiles fait souvent partie des devoirs des pouvoirs tributaires,[9] la sollicitude de Gattilusio fait penser que le gouverneur de Lesbos agit dans le but de faire échouer l'expedition de Boucicaut, puisqu'il est conscient que le sultan Bayazet est en train de progresser dans son expansion, et il a peur qu'une Croisade pourrait engendrer des représailles de la part de Turcs, ce qui pourrait même aboutir à la destruction de son pouvoir, surtout si l'on venait à savoir de sa collaboration avec les puissances occidentales. Cela démontre une fois de plus la connaissance que ces Etats in-

sulaires ont de la situation interne du monde turc, connaissance qui leur est nécessaire pour réussir à se maintenir à l'écart des pressions ottomanes.

En ce qui concerne la Mahone de Chios, il s'agit là d'une compagnie privée de marchands génois qui, en vertu d'accords signés aussi bien avec la République génoise qu'avec l'Empire byzantin à partir de 1348, gère la domination de l'île de Chios, ainsi que les sites de la Vieille et de la Nouvelle Phocée, sur la côte turque avoisinante.[10] A l' occasion de l'installation de Çüneyd dans la région de Aydın, les préoccupations principales des participants à la compagnie concernent avant tout ces sites en Anatolie, toujours sous la menace des pouvoirs turcs. L'instabilité qui découle des luttes de successions après la mort de Bayazid, pourrait s'avérer en effet fatale au maintien des ces centres de production d'alun, ce qui convainc les gouverneurs de Chios et des Phocées, qui leur sont subordonnés, à promouvoir cette ligue d'alliance en 1415-1416.

Finalement, la position des Chevaliers de Rhodes est parmi les plus difficiles et dangereuses. En tant que champions de la Chrétienté, obéissant directement à la Papauté, ils ont des marges de négociation avec les Infidèles très restreints, et sont souvent obligés à poursuivre une politique d'affrontement direct. Ce caractère relève aussi de l'organisation tipiquement militaire que cet ordre a désormais acquis, et est clairement exprimé en 1455. Face à la requête de Mahomet II de payer un tribut à l'instar des Chiotes, des Phocéens et des Lesbiens, le Grand Maître de l'Ordre répond de ne pas pouvoir satisfaire à cette imposition, étant donné que l'île n'appartient pas aux Hospitaliers, mais au Pape, auquel ils doivent obéissance; et puisque la Papauté interdit d'octroyer un tribut à une puissance musulmane, ils doivent refuser. Cette démarche provoquera l'organisation d'une flotte de la part de Mahomet II, sous le commandement de l'admiral Hamza Bey, pour procéder à des représailles.[11] Une des occasions où l'on peut voir un accord des Hospitaliers avec une puissance musulmane, est leur participation au traité redigé entre Soliman et Venise contre Tamerlan en 1403, dont on a déjà fait mention, et qui prévoyait pour les Chevaliers de Rhodes la cession de Salona en cas de victoire, mais déjà quelques mois après il se rallient aux incursions menées par Boucicaut contre les Ottomans. Ils ont à subir la destruction de Smyrne de la part de Tamerlan, ce qui conduira à la perte definitive de cette ville, qui deviendra, comme on a dit, centre de pouvoir de Çüneyd.[12]

Dans les événements qui nous intéressent, ce sont ces petits pouvoirs de l'Egée qu'on vient d'énumérer qui assument le rôle de protagonistes. Leur atout est une bonne connaissance de la situation turque et du cadre de l'Egée dans son ensemble, mais leurs efforts pour persuader les grandes puissances occidentales à s'engager dans une grande expédition anti-ottomane lors d'un moment de faiblesse de la puissance turque, n'aboutiront à aucun résultat, et ils seront obligés de trouver une autre stratégie pour se protéger face à l'expansion des sultans.

Pendant la période où Mahomet parvient à se saisir des positions de plus en plus importantes pour l'Etat ottoman, ce qui lui assurera finalement la victoire, il reste à résoudre, parmi les nombreuses questions, la situation sur la côte égéenne de l'Anatolie. En effet, il est nécessaire pour le sultan d'imposer son contrôle sur la région d'Aydın d'une manière définitive, étant donné l'importance de ses bases militaires et navales, ainsi que leur rôle commercial. Les îles latines avoisinantes suivent avec préoccupation le déroulement des événements, et décident d'intervenir à côté de Mahomet I, pour pouvoir mieux s'accorder avec lui après sa victoire, qui apparaît très probable vue la superiorité de ses forces. Selon l'historien byzantin Dukas, ce choix est dû aussi au fait que Çüneyd s'était révelé être un voisin très dérangeant pour les commerce et la stabilité de ce secteur de l'Egée, à cause de nombreuses déprédations et pillages.[13]

Cela fait que, lorsque les forces du sultan ottoman approchent Smyrne, dont les fortifications ont été bâties à nouveau après les destructions opérées par Tamerlan, trois trirèmes provenant de Rhodes, ainsi que des troupes aussi bien terrestres que maritimes originaires des deux Phocées, et des galères de Chios et Mytilène, se donnent rendez-vous sur place, et contribuent à la conquête de la ville. Après dix jours de siège, pendant lesquels les Latins

Sultanul Mehmed I Celebi, după o miniatură

des îles favorisent les assiégeants en leur fournissant aides militaires et navales, la mère et l'épouse de Çüneyd sortent de la ville, en suppliant Mahomet d'épargner la vie au chef de Smyrne, qui est prêt à se rendre. Le sultan s'empare ainsi de la ville et, pour éviter qu'elle puisse être à nouveau utilisé pour s'opposer à son pouvoir, décide d'en détruire une partie des fortifications. Parmi ces bâtiments, il faut compter aussi une tour construite par les Chevaliers de Rhodes à l'embouchure du port. La décision de la raser au sol pendant une nuit provoque une vive réaction de leur part.

En effet, le Grand Maître se plaint auprès de Mahomet, en disant que la tour a été élevée lors du règne de Atine et qu'il faut leur restituer la terre sur laquelle on l'avait construite, pour qu'ils puissent la reconstruire. Dans le cas contraire, on pourrait s'attendre à une mauvaise reaction du pouvoir papal, ce qui pourrait entraîner une attaque occidentale. La réponse du sultan est très intéressante pour notre sujet. En effet, il dit d'avoir toujours voulu être généreux (en grec μεγαλόδωρος) et magnifique, digne d'honneur (φιλότιμος) envers les Chrétiens, ce qui le différencie nettement de l'impie Tamerlan, et d'avoir toujours eu pour but de rendre sûrs la mer et le commerce, aussi bien pour les Rhodiotes, que pour les Turcs. Comme il a été obligé, pour des motifs stratégiques, de détruire ces fortifications, il sera bien content d'offrir aux Chevaliers de Rhodes un territoire, aussi grand qu'ils le désirent, en Lycie ou Carie, pour bâtir une fortification. Etant évidemment bien renseigné sur la situation générale de l'Empire, le Grand Maître répond qu'il veut qu'on lui assigne cet emplacement à l'interieur des territoires de Mahomet, et pas dans le territoire d'autrui, c'est à dire de l'emir de Menteshe. A quoi le sultan affirme que même ces terres en Menteshe lui appartiennent, puisqu'il les a concédées au prince comme à un de ses sujets. Cela dit, il consigne au Grand Maître le *rescriptum* impérial que les Rhodiotes ont demandé, sur quoi l'émissaire des Hospitaliers quitte le sultan.[14] Il s'agit du site où se dresse actuellement le château de Bodrum.[15]

Cet épisode témoigne de plusieurs faits. Avant tout, Mahomet I est évidemment conscient qu'il lui est nécessaire le soutien ou, au moins, la neutralité, de ces puissances insulaires de l'Egée. Il se montre alors très collaboratif et décide d'exaucer les requêtes qui lui sont posées, afin d'éviter un conflit. Deuxièmement, il semble que le Grand Maître connaisse plusieurs détails concernant la situation interne de l'Etat ottoman et cherche à en tirer parti autant qu'il peut. Il paraît aussi être au courant des modalités des concessions impériales (c'est lui qui demande à ce que lui soit consigné le *rescriptum* et il proteste contre la concession dans le territoire de Menteshe, évidemment parce qu'il craint des difficultés de cohabitation avec le seigneur local). Enfin, les deux puissances ont besoin l'une de l'autre, et le sultan est obligé à s'accorder avec ceux qui affirment être émissaires directs du Pape, et qui lui annoncent un grande attaque occidentale au cas où il refusait de satisfaire leurs requêtes.

Si l'on examine les ambassades des autres puissances chrétiennes présentes, Dukas s'exprime d'une façon beaucoup plus ellyptique. Au fait, l'historien dit que les Chiotes, Lesbiens et Phocéens se retirèrent de l'ambassade en ayant obtenu tout ce qu'ils avaient demandé et s'en allèrent en paix, sans mieux spécifier de quelles concessions s'agit-il.[16] Or, en ce qui concerne Chios, Heyd[17] affirme avoir trouvé la réponse à cette question dans les *Historiae Genuensium* de Uberto Foglietta, où, lorsqu'on

décrit la position de la famille Giustiniani sur l'île de Chios et les modalités de gestion de ce territoire, on lit que *crescendo la potenza de Turchi nell'Asia in infinito, ed essendo divenuta spaventevole a tutti Regni vicini (...) i Giustiniani (...) mandarono ambassadori a Maometto figlio di Calepino Re de Turchi, e fecero seco accordo*. Cet accord prévoit, en échange d'un tribut annuel de 4000 florins, d'être reçu en amitié et protection par les Turcs et de pouvoir commercer librement dans les territoires ottomans. En outre, Mahomet concède que tous, même les ennemis des Ottomans, puissent commercer à Chios, et de ne jamais attaquer l'île, mais, au contraire, de la défendre de quiconque voulait l'offenser. Ce traité est considéré par l'historien génois comme fondamental pour l'essor de la colonie génoise et l'épanouissement de son commerce.[18] Ph. Argenti retiendra l'opinion de Heyd, en disant que la soumission de Chios aux Ottomans, qui durera sous forme de tribut jusqu'à 1566, commence en 1415.[19] En effet, on ne voit pas pourquoi on devrait rejeter cette reconstruction, étant donné qu'on ne repère d'autres renseignements sur la date du début des tributs chiotes aux Ottomans, qui doit être, comme on a eu l'occasion de le dire, bien antérieure à 1455.

Or, comme l'on a déjà remarqué, il n'y a pas d'unanimité parmi les chercheurs relativement à la date du siège de Smyrne. D'une part, Heyd et Argenti ne contestent pas la narration de Dukas, qui date ces événements en 1415, juste un an avant la bataille de Gallipoli entre les Ottomans et les Vénitiens. De l'autre, Luttrell, après avoir souligné que Dukas commet souvent des fautes chronologiques, en s'appuyant sur un document d'archive[20] qui affirme que le Grand Maître visita le château de Saint Pierre en Turquie, à identifier avec celui de Bodrum, en 1408, situe ces événements entre 1406 et 1407. Cette hypothèse paraît difficile à accepter, étant donné que pendant ces années la lutte entre Soliman et Mahomet touche son point culminant. Il est difficile d'imaginer que les Hospitaliers auraient jugé des telles promesses suffisamment certaines et stables, pour qu'ils puissent entreprendre une construction de dimensions semblables, avec toutes les dépenses et les investissements que cela comportait. En plus, on sait que, encore pendant les années 1404-1410, Çüneyd compte parmi les partisans les plus influents de Soliman, et suit ce dernier, par exemple, en Roumélie en 1410.[21] En considérant que, après le siège de Smyrne, le gouverneur de Aydın est pardonné par Mahomet I et accepté comme gouverneur, et que Dukas spécifie que, durant toute sa vie, Çüneyd ne manqua plus sa parole vis-à-vis du vainqueur,[22] il est plus aisé d'imaginer que cet épisode se déroule après 1411, date de la mort de Soliman, qui a permis à Mahomet I de renforcer sa position en Anatolie. On pourrait alors expliquer autrement cette datation, en pensant par exemple que les Hospitaliers possèdent déjà un site plus ou moins fortifié à Bodrum et que, suite à l'aide octroyée au sultan, ils profitent de la possibilité de pouvoir demander une concession à Mahomet pour se faire confirmer ce territoire dans le cadre d'un Etat ottoman plus ou moins désormais pacifié.

Tout compte fait, situer cet épisode entre la fin du 1413 et 1415 paraît l'hypothèse la plus vraisemblable. Elle trouve confirmation, par ailleurs, dans la reconstruction des faits formulée par Zachariadou. Si l'on suit le récit de cette dernière, la construction de la forteresse de Bodrum aurait été commencée en 1407, en profitant de la situation de confusion en Anatolie lors des luttes entre Mahomet I et Süleyman. Quant la défaite de Çüneyd à Smyrne elle devrait être située entre 1413 et le juillet 1414, lorsque les actes du Sénat de Venise mentionnent les instructions données au bayle de Constantinople Francesco Foscarini, pour son ambassade auprès de l'admiral de Mahomet I.[23] De toute manière, en lisant le texte de ces instructions, la clause concernant les régions de Palatia (Mylet) et Altoluogo (Ephèse), c'est à dire le territoire de Çüneyd, peut même faire penser que les événements sont en train de se dérouler durant ces mois, puisqu'on lit: *sensimus quod domini Palatii et Altiluogi, timentes de potentia istius Cherici* (l'admiral des Turcs auprès duquel on doit faire l'ambassade), *querunt concordari secum et fieri sui amici et reccomendati*.[24] Finalement, alors, on peut dire que le siège de Smyrne eut lieu autour de 1414, ou même en 1415, comme le dit Dukas.

Telle est la situation dans les rapports entre les Ottomans et les puissances égéennes latines

autour de cette date. Le thème de la générosité de Mahomet I, notamment envers les entités politiques chrétiennes, évoqué par le sultan lors des pourparlers avec les Chevaliers de Rhodes, peut être repéré à plusieurs reprises dans les sources. Par exemple, l'historien byzantin Chalcocondylas le considère extremement équitable et pacifique dans ses moeurs,[25] alors que dans les informations données par le Sénat vénitien à Francesco Foscarini, on dit que par plusieurs voies on a su *quod est humanis homo et diligit multum nostrum dominium*.[26] Arrivés à ce point, il faut remarquer que, dans les années qui suivent, ces mêmes puissances égéennes jouent leur position diplomatique sur une autre table, celle de l'Empire byzantin et de la République vénitienne.

En effet, si l'on regarde les actes du Sénat de la Sérénissime, on s'aperçoit qu'entre août 1415 et février 1416 de nombreuses négociations sont entamées entre Manuel II Paléologue, les Chevaliers de Rhodes, Chios, les Phocées et Mytilène d'une part, et Venise de l'autre, par le biais de Pietro Zeno, seigneur d'Andros, qui agit comme intermédiaire. L'objet de ces négociations est l'organisation d'une ligue de défense navale, sollicitée par les îles égéennes, qui sont conscientes des dangers que la victoire de Mahomet I peut répresenter pour les entités politiques latines de la région.

A la fin du mois d'août 1415, le Sénat de la Sérénissime reçoit le vénitien Pietro Zeno, seigneur de Andros, qui met au courant l'assemblée de l'intention de Rhodes, Chios et Mytilène de constituer une ligue navale *ad securitatem et conservationem statuum et ad damna et destructionem Turchorum*, qui depuis longtemps *molestant et damnificant ipsa loca*. Les sénateurs répondent qu'ils sont disposés à participer à cette ligue, en mettant à disposition deux galères, à condition que Rhodes, Chios et Mytilène contribuent avec une galère chacune. Si ces derniers sont disponible à doubler leurs efforts, en armant deux galères, Venise fera de même, en mettant à disposition quatre navires. On renseignera en ce sens le gouverneur de la colonie vénitienne de Négrepont, afin qu'il accomplisse les démarches nécessaires.[27]

L'acte qui suit donne plus de détails, en confirmant le précédent avec une majeure convinction. Il pourrait s'agir des insistences de Zeno, qui doit avoir décrit plus clairement la situation de danger que l'expansion ottomane entraînait. En effet, le document s'ouvre en disant: *cum, sicut manifeste apparet, potentia Turchorum tam a parte terre quam a parte maris multum ampliatur et crescit et, nisi remedium apponatur, posset multum nocere locis nostris Levantis*, étant donné qu'il est mieux de combattre associés dans une alliance que seuls, on décide d'adhérer à la ligue proposée par les trois îles, et on précise aussi d'où tirer les forces qu'on prévoit de destiner à l'opération, c'est à dire la galère de la colonie de Négrepont et celle à protection de la Mer Egée. On specifie, en outre, que deux autres galères seront immédiatement mises à disposition, si les autres puissances décident d'en faire autant. Enfin, on informe Pietro Zeno qu'il peut inviter l'empereur byzantin à s'associer à cette ligue.[28]

Apparemment, dans un premier moment, le gouvernement vénitien se dit prêt à collaborer, même s'il pose plusieures conditions. On se rend compte de la gravité de la situation et de la nécessité de pourvoir à la défense des territoires orientaux, mais en même temps on ne veut pas s'exposer de manière excessive face aux Ottomans, et l'on préfère constituer seulement une ligue défensive. Durant les mois qui suivent, Venise ne se démontrera pas si disponible à adhérer à ce projet, et cherchera à s'esquiver.

L'accueil d'une ambassade de l'empereur byzantin, le 23 septembre de la même année, est beaucoup plus froid. Dans un document rédigé en partie en dialect vénitien, l'on commence par reprocher à l'ambassadeur venant de Constantinople que la paix que l'Empire est en train de stipuler avec les Turcs n'est pas stable, *per che de le sue parole e promesse pocho se può fidar*. Ensuite, on dit qu'on a déjà investi Pietro Zeno de la fonction d'intermédiaire dans les pourparlers pour ce projet de ligue, et qu'il faut se renseigner auprès de lui pour savoir à quel point sont arrivées les négociations. On se dit également disponibles à envoyer en ambassade le castellan de Coron et Modon, Michele Trevisan, au cas où s'avérait nécessaire de poursuivre les pourparlers. Enfin, on passe en revue d'autres questions concernant les mouvements de population entre les deux puissances et d'autres aspects, qui n'ont rien à voir avec le sujet qui nous intéresse.[29]

On peut repérer les dernières traces de ce projet de ligue dans un document relatant une deuxième ambassade byzantine, qui a eu lieu le 8 février 1416. Ce document permet de clarifier aussi la position de Rhodes, Chios, Mytilène et Andros dans le cadre de ces événements, tandis qu'on voit le gouvernement vénitien retarder une fois de plus son intervention.

L'ambassadeur est Nicolaos de Monoianni, et il présente à la Sérénissime quatre questions principales. La première concerne le désir, exprimé par Manuel II Paléologue, qu'on puisse parvenir à une cessation des hostilités entre Venise et le roi d'Hongrie, Sigismond, puisque ce conflit fait d'obstacle à la constitution d'un front commun des Chrétiens contre les Turcs. La réponse ne réserve aucune surprise: le gouvernement lagunaire proteste d'avoir été disponible, tout au long de son histoire, de rester en paix avec les autres puissances chrétiennes, mais il faut vérifier que Sigismond soit disponible à traiter de la même façon, en s'accordant avec la ville adriatique. Ensuite, l'ambassadeur byzantin demande des renseignements au sujet de la ligue navale, et le Sénat répond que la question a été confié à Pietro Zeno, mais que la Mahone de Chios a dit de ne pas pouvoir répondre pour l'instant à ce sujet, puisqu'on attendait les indications de la ville de Gênes. Tant qu'il n'y aura pas de réponse de la part de Chios, Venise ne pourra pas exprimer sa délibération. Le troisième point des négociations a pour objet la construction du mur dit de l'Hexamilion, qui devait protéger le Péloponnèse des attaques turcs tout au long de l'Isthme de Corynthe. Ce mur aurait dû être bâti avec le concours aussi bien de Byzance, que de Venise, mais Monoianni se plaint, au nom du gouvernement byzantin, du fait qu'on attend encore la contribution de la Sérénissime. On répond à ceci qu'il faut bien excuser la domination vénitienne, mais qu'on est dans une situation où l'on doit faire face à de grandes dépenses, surtout à cause des dévastations subies par la colonie de Négrepont suite aux incursions turques, et qu'on peut pas pour l'instant contribuer aux nécessités financières de cette édification. Enfin, on répond à la quatrième question en disant que Venise sera toujours prête à prendre part activement à une ligue chrétienne, une fois que les tractations de paix avec l'Hongrie auront abouti.[30]

On peut tirer quelques reflexions de ce document. Avant tout, Venise reste sourde aux requêtes reitérées d'alliance: trop des frictions la séparent de l'Empire byzantin en ce moment, et elle est engagée aussi dans une lutte avec d'autres puissances chrétiennes, ce qui l'empêche de constituer cette ligue tant convoitée aussi bien par Manuel II, que par les îles de la Mer Egée, qui assistent avec effroi à la victoire de Mahomet I sur ses adversaires et à la réunification ottomane. Deuxièmement, on voit aisément que Chios se trouve, par rapport à Gênes, dans une situation analogue, mais qui ne coincide pas completement, à celle de Andros vis-à-vis de Venise: ces petites entités, plus ou moins autonomes, agissent avant tout comme intermédiaires, puisqu'elles connaissent la situation du Levant mieux que la plupart des magistrats des colonies principales, qui sont envoyés dans leur postes pendant des brièves périodes et n'ont, en conséquence, temps suffisant à comprendre entièrement la situation générale. Mais, malgré cela, les décisions les plus importantes en matière de politique étrangère restent confiées aux magistratures du gouvernement central, en conséquence aussi du fait que ces puissances locales ne pourraient jamais parvenir à rassembler des forces militaires suffisantes à agir indépendemment. Etant donné cela, lorsque la situation risque de tourner à leur désavantage, avec la prise du pouvoir définitive de la part de Mahomet I, elles sont obligées à entamer des négociations avec les Ottomans, pour pouvoir sauvegarder son indépendence. Cela vaut, au moins, pour Chios, qui a, par rapport à Gênes, des marges de manoeuvre plus amples que Andros, et pour Mytilène, qui peut agir dans une autonomie presque totale.

On ne peut pas dire la même chose pour Andros. En effet, en revenant au récit de Dukas, on peut constater que les préoccupations exprimées par Pietro Zeno sont plus que légitimes. Le sultan, après avoir saisi à nouveau le pouvoir, réorganise la flotte à Gallipoli et se lance dans de nombreuses incursions contre les colonies vénitiennes, en visant surtout l'Eubée, les Cyclades et, précisement, Andros,[31]

en laissant intactes Mytilène, Chios et Rhodes, qui ont pu s'accorder avec lui séparamment. C'est probablement à ces opérations que le Sénat de Venise fait référence dans le dernier document qu'on a examiné, du février 1416. C'est ainsi que, comme le remarque Imber, après la défaite de la diplomatie, la Sérénissime est obligée à réagir contre les Ottomans, et pourra ainsi gagner une bataille navale à Gallipoli cette même année. La victoire est considérable, d'ailleurs, si l'on peut dire que la flotte ottomane ne representera plus un danger jusqu'en 1450.[32] Evidemment, l'analyse de Pietro Zeno et des autres potentant latins de l'Egée, qui voulaient pousser la Sérénissime à agir rapidement pour profiter de la faiblesse de l'Etat ottoman, était exacte, comme la victoire de Gallipoli en témoigne.

On peut maintenant tirer quelques conclusions, surtout en ce qui concerne la position des Etats insulaires. Avant tout, il faut remarquer qu'ils entretiennent entre eux des rélations étroites, utiles aussi bien à la circulation des informations, qu'à l'organisation d'une politique commune, la seule possible etant donnée la petite taille de ces entités politiques. La force de ces liens apparaît aussi par d'autres épisodes: par exemple, Laura Balletto rappelle que lors de l'insurrection de Chios contre Boucicaut en 1408, les Mahonais avaient demandé des armes et des provvisions pour résister au gouverneur génois précisement à l'île d'Andros et à son seigneur Pietro Zeno, ce qui démontre un ample dégré de familiarité.[33]

Deuxièmement, cette vaste connaissance de la situation politique et militaire de l'Egée en fait des intermédiaires privilegiés dans les rélations diplomatiques. Venise confie à Pietro Zeno des tâches d'une certaine responsabilité, quand on lui permet d'agir librement au nom de la République. Ce faisant, on lui reconnaît evidemment une vaste connaissance du terrain. En outre, agir par le biais de ces pouvoirs permets aussi de se maintenir dans une situation d'ambiguité vis-à-vis des autres puissances en jeu: étant donné que Venise est encore en train de chercher un accord avec Mahomet, ne voulant pas se confronter directement avec les Ottomans, on confère le pouvoir de mener les négociations avec les autres Etats à une entité subordonnée mais distincte, celle d'Andros, ce qui permet de ne pas s'engager avec l'Empire byzantin, par rapport auquel on a une attitude plutôt méfiante.

S'il y a alors des affinités entre Rhodes, Mytilène, Chios et Andros, il faut aussi relever des différences. D'un côté, Chios et Andros, en conséquence de leur statut et de leur origine (la première, par concession de la part de Gênes de la gestion de l'île à une compagnie de marchands privés en 1348; la deuxième, fondée suite à l'installation des familles vénitiennes dans les Cyclades après la Quatrième Croisade en 1204), ne peuvent pas agir avec une totale liberté, mais doivent suivre la politique de la mère-patrie d'une façon plus ou moins étroite. Ceci dit, il faut aussi souligner que Chios est en une certaine mesure plus libre que l'île de Zeno, ce qui permet à la première de s'accorder avec Mahomet I en occasion de la conquête de Smyrne et de ne pas subir ses représailles, alors qu'Andros paye son obligation de fidelité à Venise avec les incursions de la flotte ottomane. De l'autre côté, Rhodes et Mytilène agissent librement, à l'instar d'Etats tout à fait indépendants. Les événements qu'on vient d'analyser témoignent clairement de la position très particulière des Chevaliers de Rhodes, une puissance neutre dans le cadre de la Chrétienté, à cause des origines variées de ses membres, provenant de toute l'Europe occidentale, obéissante à la Papauté, une sorte d'outil dans les mains d'Etats tels que Venise ou Gênes, qui peuvent par son biais bien sonder la situation dans le camps adversaire ou mener des opérations militaires sans agir directement.[34]

Enfin, cet événement, bien que secondaire dans ses dimensions, donne quelques clés de reflexion au sujet de la politique des puissances maritimes italiennes et de l'Empire byzantin vis-à-vis de l'expansion turque dans ces premières années. Les grandes puissances qui jouent dans ce scénario hésitent entre l'utilisation de la diplomatie et l'affrontement direct, souvent avec une évaluation erronée de la situation. Gênes, par exemple, avec le maréchal Boucicault attaque les Ottomans à un moment qui n'est pas propice, étant donnée la puissance de Bayazid en 1399, ce qui conduit au sabotage de l'opération par Francesco Gattilusio, conscient du danger q'une ripos-

te des Ottomans pourrait représenter. Même l'Empire byzantin, bien informé des mouvements ottomans, finit par aider Mahomet dans sa victoire finale. Venise ne se décide à intervenir qu'après de nombreuses exhortations, mais n'est finalement convaincue d'actioner que par les incursions turques dans les Cyclades.

Il faut constater que cette stratégie de non-intervention des grandes puissances, qui hésitent à prendre parti et à agir résolument, finit par aider les Ottomans dans leur nouvelle expansion en Anatolie. A ce propos, Kedar considère qu'une erreur cruciale de la politique vénitienne et génoise lors de cette première décennie du siècle est de ne pas avoir traité avec Tamerlan, qui pourtant était disponible à un accord avec les Occidentaux pendant sa première installation en Anatolie, ce qui aurait permis, d'apres son opinion, d'ouvrir à nouveau les grandes routes de l'Asie centrale aux marchands italiens. Selon son scénario l'indécision et le manque d'action seraient dus à l'attitude plus prudente suite à la crise économique et commerciale de la seconde moitié du XIVe siècle, attitude qui aurait fait perdre beaucoup d'occasions aux Républiques italiennes, désormais repliées sur elles-mêmes.[35] Comme qu'il en soit, les erreurs d'evaluation de la situation sont évidents de la part des grandes puissances grecques et latines, et la victoire vénitienne de Gallipoli en 1416 ne s'avérera pas déterminante sur la longue durée.

Dans ce contexte, les puissances mineures semblent être les mieux placées pour connaître la situation et agissent conséquemment, en s'accordant avec Mahomet I lors de sa victoire à Smyrne, et en conseillant en même temps aux Etats majeures d'intervenir dans ce moment de détresse des Turcs. Leur prévisions se démontrent exactes, comme témoignent les projets de Mahomet visant l'Egée, avec l'armement de la flotte et ses incursions, qui épargnent seulement les puissances qui ont pu s'accorder avec lui. La victoire navale de Venise à Gallipoli, juste après qu'elle se soit décidée à intervenir, porte un grave coup à une flotte ottomane qui, évidemment, était encore assez faible. Sur une longue période, l'autonomie obtenue par quelques'unes de ces îles leur assurera une existence beaucoup plus longue que celle des colonies obligées à suivre la politique générale de Venise ou d'autres puissances, et qui deviendra par la suite celle d'un affrontement direct. C'est ainsi, par exemple, que la Négrepont vénitienne ne survivra que 17 ans, jusqu'en 1470, à la chute de Constantinople, alors que Chios, grâce à une politique plus souple mélangeant tributs et accords diplomatiques, restera aux Génois jusqu'en 1566.

Bibliographie

Ph. Argenti, *The occupation of Chios by the Genoese and their administration of the island 1346-1566*, vol . 1-3, Cambridge, 1958

ASV = Archivio di Stato di Venezia

L. Balletto, *Tra Andros veneziana e Chio dei Genovesi nel Quattrocento*, en *Thesaurismata* 31, 2001, pp. 89-105

I. Bekker, *Ducae Michaelis Ducae nepotis historia byzantina*, Bonn, 1834

I. Bekker, *Laonici Chalcocondylae atheniensis historiarum libri decem*, Bonn, 1843

U. Foglietta, *Dell'Istorie di Genova di Monsignor Uberto Foglietta libri XII tradotte per M. Francesco Serdonati*, Genova, 1597

W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au Moyen Age*, Leipzig, 1885-1886

C. Imber, *The Ottoman Empire, 1300-1650. The structure of power*, London, 2009

D. J. Kastritsis, *The sons of Bayezid. Empire building and representation in the Ottoman civil war of 1402-1413*, Leiden-Boston, 2007

B. Z. Kedar, *Mercanti in crisi a Genova e Venezia nel '300*, Roma, 1981

D. Lalande, *Etudes sur le "Livre des Fais du bon Messire Jehan le Meingre, dit Bouciquaut, Mareschal de France et gouverneur de Jennes"*, Paris, 1983

A. Luttrell, *The Hospitallers of Rhodes and their Mediterranen world*, Aldershot, 1992

A. Luttrell, *The Hospitaller State on Rhodes and its Western provinces, 1306-1412*, Aldershot, 1999

G. e P. G. Stella, *Annales Genuenses*, 1435, in L. A. Muratori, *Rerum Italicarum Scriptores*, Milano, 1730, vol. XVII

C. Wright, *Byzantine authority and Latin rule in the Gattilusio lordship*, in J. Harris-C. Holmes-E. Russell (a c. di), *Byzantines, Latins and Turks in the Eastern Mediterranean World after 1150*, Oxford, 2012

E. A. Zachariadou, *Studies in Pre-Ottoman Turkey and the Ottomans*, Aldershot, 2007

E. A. Zachariadou, *Trade and Crusade. Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin (1300-1415)*, Venezia, 1983

NOTE

[1] Kastritsis 2007, p. 45.

[2] Kastritsis 2007, pp. 188-194.

[3] A. Luttrell, *The Hospitallers of Rhodes confront the Turks: 1306-1421*, pp.100-101, in Luttrell 1992.

[4] Lalande 1983, pp. 390-423.

[5] Stella 1435, pp. 1218-1220.

[6] Kastritsis 2007, pp. 53-57.

[7] Wright 2012, pp. 247-263.

[8] Lalande 1983, pp. 285-311.

[9] E. A. Zachariadou, *Changing masters in the Aegean*, in Zachariadou 2007, p. 201.

[10] Argenti 1958.

[11] Bekker 1834, p. 320.

[12] A. Luttrell, *The Hospitallers of Rhodes confront the Turks: 1306-1421*, pp. 99-102, in Luttrell 1992.

[13] Bekker 1834, p. 106.

[14] Bekker 1834, pp. 103-108.

[15] A. Luttrell, *The building of the Castle of the Hospitallers at Bodrum*, in Luttrell 1999.

[16] Bekker 1834, pp. 103-108.

[17] Heyd 1885-1886, vol. II, p. 278.

[18] Foglietta 1597, p. 459.

[19] Argenti 1958, vol. I, p. 170.

[20] Le document est noté *Malta, cod. 334*, f. 150. Cfr. note 13, p. 158, in A. Luttrell, *The building of the Castle of the Hospitallers at Bodrum*, in Luttrell 1999.

[21] Kastritsis 2007, pp. 144-145.

[22] Bekker 1834, pp. 108-109.

[23] Zachariadou 1983, pp. 85-89.

[24] ASV, *Senato, Misti,* reg. 50, ff. 130-130 v.

[25] Bekker 1843, p. 203.

[26] ASV, *Senato, Misti,* reg. 50, ff. 130-130 v.

[27] ASV, *Senato, Misti*, rég. 51, c. 62 r.

[28] ASV, *Senato, Misti*, rég. 51, c. 62 v.

[29] ASV, *Senato, Misti*, rég. 51, cc. 67 r.-68 r.

[30] ASV, *Senato, Secreti*, reg. 6, cc. 84 v.-85 r.

[31] Bekker 1834, pp. 108-109.

[32] Imber 2009, p. 18.

[33] Balletto 2001, p. 93.

[34] A. Luttrell, *Rhodes: base militaire, colonie, métropole de 1306 à 1440*, dans Luttrell 1999, pp. 235-245.

[35] Kedar 1981, pp. 189-191.

SUB SEMNUL SFINTEI CRUCI: CETATEA DE SCAUN A SUCEVEI ŞI ŞTEFAN CEL MARE

FLORIN GABRIEL PETRICĂ *

Abstract

The article highlights the potential connection between some events recorded during Stefan the Great` reign and the dates of orthodox feasts. More to the point, one could strengthen the aforementioned connection by the direct link between the annual September 14th date for the Exaltation of the Holy Cross and several reconstructing stages of the Fortress of Suceava, directly supervised by the Moldavian prince. In fact, our paper aims at proving that the inscription placed at the stronghold, whose still legible date only states "September 14th" was placed in 1486, one of the key-dates of Stefan the Great' rule.

Keywords: *Exaltation of the Holy Cross, Moldavia, Suceava Fortress, Stefan the Great*

Ştefan cel Mare a fost foarte atent la rânduirea anumitor evenimente în raport cu zilele de sărbătoare creştină. Ideea, dezvoltată într-o lucrare istoriografică fundamentală, își poate găsi o reconfirmare, dacă mai era nevoie, în semnificația zilei de 14 septembrie, dedicată marii sărbători creştine *Înălțarea Sfintei Cruci*[1].

Este ziua căreia marele domn i-a acordat cea mai mare cinstire, sărbătoare religioasă încărcată de sensurile cele mai adânci și mai ascunse[2]. Spre aceeași direcție de cercetare ne-am îndreptat și noi gândurile în prezenta cercetare, încercând să aflăm resorturile ideologice care l-au determinat pe marele domn să includă și să așeze central în panoplia sa de zile cu semnificații speciale, sărbătoarea *Înălțării Sfintei Cruci*.

Această zi de mare sărbătoare nu a trecut neobservată în istoriografie, Maria Magdalena Székely subliniind pregnanta atenție pe care Ştefan cel Mare a acordat-o acestei zilei în ultimii treizeci de ani de domnie, domnul lăsând suficiente indicii despre semnificația specială a sărbătorii. Astfel, căsătoria principelui moldovean cu Maria de Mangop, o descendentă a familiei imperiale bizantine, s-a oficiat chiar în ziua de 14 septembrie 1474, fiind pusă sub semnul *Înălțării* supremului simbol al creștinismului, în ciuda faptului că această zi este una de post[3].

Liviu Pilat remarca, de asemenea, importanța acestei zile, invocând un document din 15 septembrie 1466, prin care Ştefan cel Mare făcea o danie Mănăstirii Putna. Ceea ce i-a atras atenția autorului nu este dania în sine, ci însemnarea diacului care a redactat documentul: „A scris Tador Prodan a doua zi după Înălțarea Cinstitei și de Viață Făcătoarei Cruci,

* Cercetător în cadrul Complexului Național Muzeal „Curtea Domnească", Târgoviște.

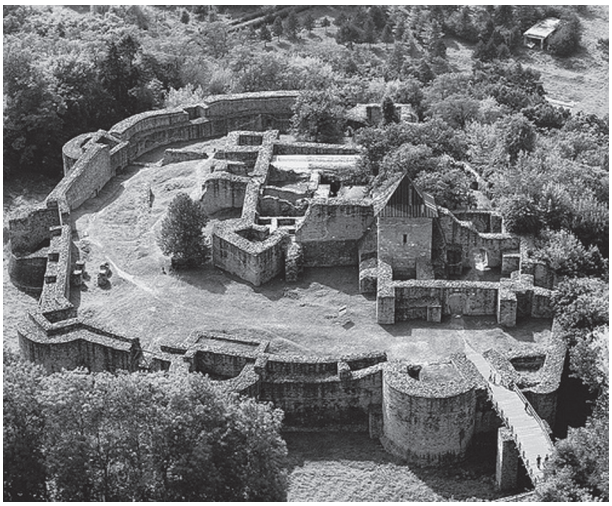

Cetatea Sucevei, fotografie aeriană

luni". Această mențiune i s-a părut stranie istoricului, pentru că în actele interne moldovenești nu se obișnuia raportarea la o sărbătoare din calendarul religios, ca în diplomatica latină, și nici precizarea zilei din săptămână. Mai mult, menționarea în document a celor doi mitropoliți, Theoctist și Tarasie de Roman, îl îndeamnă să creadă că duminică, 14 septembrie 1466, la Suceava, sărbătoarea *Înălțării Sfintei Cruci* fusese marcată într-un asemenea chip încât diacul care avea să redacteze documentul în cauză, în ziua imediat următoare, a fost cu totul impresionat[4].

Însă, această mare zi, a cărei conotație religioasă capătă valențe cu totul speciale în mentalul unui domn atât de implicat în lupta împotriva Semilunii, avea să fie valorificată și în plan ideologic odată cu „declanșarea păcii" în relațiile cu Poarta în anul 1486. În centrul acestui mecanism ideologic se va afla supremul simbol militar al Moldovei, reazemul puterii sale: capitala Suceava cu Cetatea sa de Scaun.

Se mai pot invoca și alte sugestive fapte de ctitorire ale domnului, care atestă o efervescență constructivă la Suceava și în apropierea capitalei, începând cu anul 1486, legate de aceeași sărbătoare religioasă. Astfel, pacea cu Poarta, încheiată în vara anului 1486, reprezintă un moment care se constituie într-un prag cronologic important pentru decriptarea evoluției ctitoriilor ștefaniene. Este de crezut că la acea dată, așa cum am încercat să demonstrăm[5], lucrările de refacere și îmbunătățire ale sistemului defensiv al țării, mai ales în contextul pierderii Chiliei și Cetății Albe, au fost lăsate, foarte probabil, în plan secund[6]. Oricum, această problemă, datorită încheierii păcii, nu ne mai apare astăzi ca fiind atât atât de presantă pentru domn. O dovedește chiar seria impresionantă de ctitorii, centrată pe biserici, ridicate în complexe monastice, orașe, reședințe domnești și sate, precum și de refacerea curților domnești ca noi spații aulice, nu obligatoriu și ca centre fortificate. Că această etapă de construcții ecleziastice se desfășura în paralel cu una aulică, mai ales că unele biserici aparțin unor curți domnești, stă mărturie chiar pisania curții domnești din Hârlău, care menționează refacerea reședinței la data de 15 septembrie 1486, la o zi după marea sărbătoare creștină a *Înălțării Sfintei Cruci*, când, așa cum vom vedea, Ștefan cel Mare inaugura o altă mare ctitorie mușatină. Mai mult, în apropierea capitalei Suceava, la Pătrăuți, Ștefan începea pe 13 iunie 1487 construirea unei biserici cu hramul *Cinstitei Cruci*, finalizată însă mai târziu[7]. Peste un an se va ridica biserica din Voroneț, cu hramul *Înălțarea Sfintei Cruci*, sfințită pe data de 14 septembrie 1488[8]. Curtea domnească, situată în centrul capitalei, va cunoaște și ea o profundă schimbare, odată cu orașul, distrus în primăvara anului 1485. Era firesc ca marele voievod să acorde acum o mai mare atenție capitalei Moldovei, care a trebuit refăcută din temelii, atât în 1476 cât și în 1486.

Dacă din punct de vedere religios ctitoriile lui Ştefan sunt elocvente în a sublinia importanţa anumitor zile, faptele politice atestă, la rândul lor, aceeaşi tendinţă. Astfel, tratatul de pace cu Polonia s-a semnat la curtea din Hârlău, în zilele de 11 şi 12 iulie 1499[9]. Însă, pe data de 14 septembrie, în acelaşi an, se încheia, la Suceava, de astă dată în Cetatea de Scaun, tratatul cu marele duce al Lituaniei. Considerăm că aceste tratate, semnate în reşedinţe diferite, deţin o altă cheie de înţelegere a mentalului marelui domn. Tratatul cu Polonia a fost semnat chiar în locul unde s-a celebrat victoria moldovenilor asupra oştilor lui Ioan Albert, Ştefan acordând, în schimb, o deosebită cinste lui Alexandru, marele duce al Lituaniei, alături de care semnează tratatul de prietenie şi alianţă în chiar ziua de *Înălţare a Sfintei Cruci*[10], în reşedinţa sa invincibilă, pusă din anul 1486 sub ocrotirea acestui semn divin.

Una dintre marile ctitorii ale lui Ştefan cel Mare, ale cărei începuturi constructive datează din vremea lui Petru Muşatinul, a fost Cetatea de Scaun a Sucevei, destinată a servi drept principal centru de putere al Moldovei. Oraşul Suceava devenise, anterior anului 1384, principala reşedinţă a domnilor Moldovei, succedând Siretului catolic[11], iar Cetatea de Scaun a Sucevei reprezenta, alături de cetăţile Hmielov, Ţeţina, Hotin, Neamţ, Roman şi Cetatea Albă, osatura sistemului defensiv al Moldovei.

Cetatea de Scaun a avut, însă, o istorie care a făcut-o celebră până astăzi, iar asupra destinului său istoric şi-a pus pecetea inconfundabilă Ştefan cel Mare, încă de la debutul domniei sale. Suceava a devenit, astfel, prin atenţia acordată ei de marele domn, *şi* eşafodajul ideologic al luptei antiotomane, devenit pregnant încă din anul 1473[12].

Lupta împotriva slujitorilor profetului Mahomed, conjugată eforturilor depuse şi de alte state[13], catolice însă, a căpătat un centru spiritual ortodox, reprezentat de capitala Moldovei, Suceava, şi de cetatea sa de scaun, centru de putere pe care Ştefan l-a aşezat, aşa cum încercăm să subliniem, încă de la debutul conflictului armat antiotoman, dar mai ales începând cu anul 1486, sub semnul *Înălţării Sfintei Cruci*.

Ştefan cel Mare, după miniatura din Evangheliarul de la Umor

Prin căsătoria cu prinţesa bizantină Maria de Mangop, săvârşită chiar în ziua de 14 septembrie 1474, domnul Moldovei se putea considera un continuator al Imperiului Bizantin, dar, mai ales, apărătorul credincioşilor ortodocşi[14]. Ca atare, nu ne apare ca surprinzătoare folosirea titlului de „ţar" atunci când se aminteşte numele domnului[15].

Reacţia sultanului, ca urmare a acţiunilor politice şi militare ale domnului Moldovei, nu a întârziat mult, campania acestuia de pedepsire a lui Ştefan încheindu-se dramatic în apropierea oraşului Vaslui, la începutul anului 1475. Însă, în această perioadă de conflicte cu Poarta, Cetatea de Scaun avea să fie pregătită împotriva eventualelor asedii, care au şi avut

loc, dealtfel, în timpul primelor trei războaie împotriva Porții (1474-1479, 1481, 1484-1486), în anii 1476 și 1485[16].

Istoria cetății sucevene în vremea marelui domn reprezintă, așa cum s-a subliniat deja „un etalon al manifestărilor de putere ale domnului”[17], încheierea campaniilor militare victorioase având ca punct terminus sediul puterii domnești. Ideea de biruință începe să fie asociată, nu întâmplător, cu Cetatea de Scaun, spațiu aulic aflat, cu prioritate, în atenția marelui domn[18].

Asupra cronologiei edificării și refacerilor Cetății de Scaun s-au emis ipoteze credibile, bine argumentate, etapele de construcție fiind determinate mai ales de spectrul unor eventuale asedii ori de refaceri cauzate de aceste atacuri. Aceste etape de refacere a cetății au putut avea un timp de desfășurare mai rapid, dictat de presiunea atacurilor, ori unul de reconstrucție mai lent, desfășurat mai ales în perioade de acalmie pe plan militar[19].

Una dintre aceste etape s-a desfășurat, credem noi, în anul 1486. Nu cunoaștem, din păcate, amploarea acestei intervenții, deși este de presupus că lucrările finalizate în anul 1477, după asediul cetății din vara anului 1476, au fost semnificative sub raportul întăririi zidurilor de incintă. Cert este că o schimbare a avut loc, atât sub raport constructiv, cât și sub raport ideologic. Astfel, pisania pusă de domn pe zidurile cetății poartă data de 8 septembrie 1477[20]. Este ziua unei mari sărbători religioase creștine, cea a *Nașterii Maicii Domnului*. Următoarea pisanie păstrată, deși înregistrează doar data lunii și a zilei, septembrie 14, ziua *Înălțării Sfintei Cruci*, poate data, credem noi, din anul 1486, un alt an-cheie al domniei lui Ștefan cel Mare. Asupra acestei pisanii s-a oprit și analiza istoricului Ștefan Gorovei, care o plasează cronologic în anul 1492[21].

În sprijinul ipotezei noastre invocăm un document ce poartă o dată de emitere cu tentă *inaugurală*. Dealtfel, după perioada tulbure creată de căderea Chiliei și Cetății Albe, dar și de pretendența lui Petru Hronoda, perioadă atestată și de întreruperea activității cancelariei domnești, Cetatea de Scaun va fi gazda principală a emiterii primelor documente interne, ce au o anumită relevanță, credem noi, în a considera încheierea anumitor lucrări de reconstrucție la reședința suceveană, la *14 septembrie 1486*. Mai precis, data precizată anterior, cu rezonanțe spirituale specifice, fiind ziua în care se sărbătorește *Înălțarea Sfintei Cruci*, este cea care-l menționează, pentru prima oară în documente, pe noul portar de Suceava, Luca al lui Arbore[22]. Credem că evenimentul care a precedat reluarea activității cancelariei, ce marca trecerea în plan ideologic a luptei antiotomane, a avut o importanță specială și pentru cariera lui Luca Arbore, acesta fiind menționat în documentul din 14 septembrie în virtutea faptului că devenise, *anterior* datei purtate de act, portarul Cetății de Scaun. Confirmarea ipotezei noastre, care încearcă să argumenteze că pe data de 14 septembrie 1486 s-a inaugurat noua formă a Cetății de Scaun, în prezența noului ei portar, Luca Arbore, menționat doar în ziua respectivă ca martor în documentul invocat, rezidă și în faptul că acest mare boier va mai fi atestat în actele interne ca martor, nu întâmplător, abia într-un document din 24 septembrie 1498[23]. Este unul din primele documente care sunt emise de cancelaria domnească după campania polonă din Moldova, al cărei dezastru fusese deja preconizat de eșecul suferit la asediul Cetății de Scaun a Sucevei, al cărei portar era tocmai Luca Arbore.

În lipsa primelor documente emise ulterior evenimentelor din toamna anului 1497, ne mărginim să observăm că menționarea lui

Cavalcada Sfintei Cruci, după fresca bisericii de la Pătrăuți

Luca Arbore s-a făcut, cel mai probabil, ca urmare a actelor sale de eroism în apărarea Cetății de Scaun[24]. Faptul nu este lipsit de o anumită semnificație, prezentând asemănări frapante *și* cu menționarea anterioară a aceluiași portar de Suceava, cea din 14 septembrie 1486. A nu se uita faptul că în septembrie 1485, când Ștefan era plecat să depună omagiu regelui polon la Colomeea, „veniră turcii în taină cu Petru Hronoda vodă la Suceava. Iar dacă *Suceava nu voi să se predea* arseră orașul și pustiiră întreaga țară"[25]. Este, iarăși, foarte probabil ca tot Luca Arbore să se fi remarcat la apărarea reședinței stăpânului său, fapt care l-a propulsat într-o funcție pe care doar persoanele foarte credincioase o puteau deține: apărarea centrului de putere al țării, a tezaurului și a casei de locuit a domnului.

Nici nu poate să ne mai surprindă faptul că însăși capela Cetății de Scaun purta hramul *Înălțării Sfintei Cruci*[26].

În finalul acestei scurte prezentări, dedicate unui moment cu totul special din vremea domniei lui Ștefan cel Mare, petrecut în anul 1486, am căutat să subliniem importanța Cetății de Scaun a Sucevei în cadrul complexului mecanism ideologic promovat de domn. Astfel, distinct de principiile de bază ale încheierii păcii cu Imperiul Otoman, marele domn a impregnat contemporanilor săi ideea de continuare a luptei antiotomane. În acest sens, suveranul Moldovei a pus în prim-planul manifestărilor sale de putere ziua de 14 septembrie, când se sărbătorește *Înălțarea Sfintei Cruci*. Acesta este motivul pentru care primul document emis de cancelaria domnească, păstrat după perioada zbuciumată a anilor 1484-1486, poartă data de 14 septembrie. În aceeași ordine de idei, credem că acesta este și anul pe care-l înregistrează pisania cetății de scaun, aflată în discuție, a cărei prezență a putut fi prilejuită de unele lucrări de refacere a elementelor de fortificație efectate în anul anterior, de asediul la care făceam trimitere mai sus.

Am optat pentru datarea acestei pisanii în 1486 datorită unor elemente care ne-au condus spre concluzia că anul respectiv, care a cuprins ultima vară de război și prima toamnă a păcii cu Poarta, a reprezentat pentru Ștefan, trecerea de la războiul armat la cel ideologic, prin care a căutat să substituie armelor programul ideologic al cruciadei antiotomane.

NOTE

[1] Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *Princeps Omni Laude Maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Sfânta Mănăstire Putna, 2005, p. 411.

[2] Maria Magdalena Szekély, *„Semne și minuni" pentru Ștefan voievod. Note de mentalitate medievală*, în „SMIM", XVI, 1998, p. 71.

[3] Eadem, *Ștefan cel Mare și cultul Sfintei Cruci*, în „AP", I, 2005, 1, p. 21.

[4] Liviu Pilat, *Cultul Sfintei Cruci în vremea lui Ștefan cel Mare*, în „AP", I, 2005, 1, pp. 5-6.

[5] Florin Gabriel Petrică, *Câteva aspecte privind sistemul de fortificații și curți domnești din Moldova lui Ștefan cel Mare*, în „Analele Universității Creștine Dimitrie Cantemir" din București, Seria Istorie – Serie nouă, IV, nr. 1-2, București, 2013, pp. 57-82.

[6] Cetatea Chilia a fost fortificată chiar în anul 1484, mărturie stând chiar una dintre pisaniile cetății, recent descoperite. În acest sens, a se vedea A. V. Krasnozhon, *15th Century Epigraphic Monuments from the Belgorod Fortress*, în „Stratum Plus", VI, 2013, pp. 177-212.

[7] G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, ediția a II-a, îngrijită de Tereza Sinigalia și Paraschiva-Victoria Batariuc, Suceava, 2012, pp. 21-23.

[8] *Idem*, pp. 31-37.

[9] Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, pp. 417-441, doc. nr. CLXXVII și CLXXVIII. Ne-am pus întrebarea de ce tratatul cu Polonia nu a fost semnat în capitala Moldovei, ca și cel cu Lituania de exemplu, ci într-una din reședințele de ținut. Să nu fi vrut Ștefan să le permită polonilor, nici măcar acum, în condiții de pace, accesul în cetatea sa, pusă sub semnul Crucii? Poate că da, căci „cruciada" lui Ioan Albert s-a frânt sub zidurile Cetății de Scaun a Sucevei, fără a mai ajunge sub zidurile Chiliei și Cetății Albe, așa cum fusese programată.

[10] *Ibidem*, pp. 442-446, doc. nr. CLXXIX.

[11] Denis Căprăroiu, *Orașul medieval românesc în spațiul extracarpatic. O încercare de tipologizare a procesului genezei urbane*, ediția a II-a, Târgoviște, 2014, pp. 254-261; idem, *Aspects regarding the genesis of the city of Suceava, a medieval capital of Moldavia*, în vol. *World Academy of Science, Engineering and Technology. Academic Science Research*, Paris, 2010, pp. 853-859. Privitor la problematica, generală sau particulară, a genezei și evoluției urbane pe teritoriul Moldovei medievale, vezi și Mircea D. Matei, *Geneză și evoluție urbană în Moldova și Țara Românească*, Iași, 1997; Laurențiu Rădvan,

Oraşele din Ţările Române în Evul Mediu, Iaşi, 2012; Mircea D. Matei, Denis Căprăroiu, *Quelques problems concernant la génèse et l'evolution de la vie urbaine medievale dans les Pays Roumains*, în "Annales d'Université „Valahia" Târgoviste". Section d'Archéologie et d'Histoire, Tome I, 1999, pp. 39-6; idem, *Quelques aspects concernant la culture materielle et spirituelle de la Valachie et de la Moldavie, dans la seconde moitié du XIV-e siècle*, în Annales d'Université „Valahia" Târgoviste. Section d'Archéologie et d'Histoire, Tome VI-VII, 2004-2005, pp. 81-86; D. Căprăroiu, *On the Beginnings of the Town of Roman*, în "Annales d'Université „Valahia" Târgoviste". Section d'Archéologie et d'Histoire, Tome X, Nr. 1, 2007-2008, pp. 89-97; idem, *A type of urban genesis in Romanian outer-Carpathian area: the Mongol Towns*, în vol. *Latest Trends on Cultural Heritage & Tourism*, Corfu Island, Greece, 2010, pp. 143-148.

[12] Ştefan S. Gorovei, *1473: un an-cheie al domniei lui Ştefan cel Mare*, în vol. *Ştefan cel Mare şi Sfânt. Portret în Istorie*, Sfânta Mănăstire Putna, 2003, pp. 389-394.

[13] Ileana Căzan, *Duşmani de temut – aliaţi de nădejde. Ţările române în epoca lui Ştefan cel Mare în contextul politicii central-europene*, Bucureşti, 2004, p. 63.

[14] *Ibidem*, p. 63.

[15] Dumitru Năstase, *Ştefan cel Mare împărat*, în vol. *Ştefan cel Mare şi Sfânt. Portret în Istorie*, Sfânta Mănăstire Putna, 2003, pp. 567-609.

[16] Eugen Denize, *Ştefan cel Mare. Dimensiunea internaţională a domniei*, Târgovişte, 2004, p. 178.

[17] Maria Magdalena Székely, *Atributele imperiale ale Cetăţii Suceava*, în „AP", IV, 2008, pp. 5-14.

[18] Ovidiu Cristea, *Declanşarea războiului, victorii şi intrări triumfale în Moldova lui Ştefan cel Mare: evenimente, reprezentări, interpretări*, în „AP", IV, 2008, 1, pp. 105-132.

[19] Reţinerea, de către Ştefan cel Mare, a soliei ruse conduse de Dimitrie Ioan Rally şi Mitrofan Fiodorov Karaciarov, în perioada 1500-1503, care avea în componenţa sa şi numeroşi meşteri constructori, permite noi ipoteze despre eventuale transformări ale reşedinţei sucevene. Există, astfel, informaţii că acestor meşteri Ştefan le-a dat de lucru pe timpul şederii lor în Moldova, fiecare la ce se pricepea. Unii meşteri, cei mai buni chiar, au rămas, dealtfel, în Moldova, în slujba lui Ştefan (Eugen Cernenchi, *Aspecte privind relaţiile moldo-ruse la începutul secolului al XVI-lea*, în vol. *Ţara Moldovei în context internaţional. In Honorem Gheorghe Gonţa*, Chişinău, 2008, p. 255).

[20] Mircea D. Matei, *O nouă stemă cu pisanie de la Ştefan cel Mare descoperită la Cetatea de Scaun a Sucevei*, în „SCIV", 24, nr. 2, Bucureşti, 1973, pp. 323-329.

[21] Ştefan S. Gorovei, *Izvoarele istoriei, istoria izvoarelor. Pisania cu stemă (1492) de la Cetatea Sucevei*, în „AP", IV, 2008, 2, pp. 69-82.

[22] *DRH-A*, II, p. 407, nr. 264. Anterior, funcţia fusese ocupată de cumnatul domnului, Şendrea, mort în urma unei răni grave căpătate în timpul luptei de la Râmnic, din 8 iulie 1481. Ultima sa menţiune ca ocupant al funcţiei de portar de Suceava datează din data de 20 aprilie 1481 (*DRH-A*, II, p. 360. nr. 267).

[23] *DRH-A*, III, p. 409, nr. 230.

[24] Începând cu anul 1498 va fi menţionat ca membru permanent în sfatul domnesc, până la moartea lui Ştefan cel Mare. Cariera sa de mare dregător nu se va opri în 1504, dimpotrivă, Luca Arbore va deveni unul dintre cei mai importanţi boieri din sfat, cu o mare influenţă la curtea lui Bogdan al III-lea şi a fiului său Ştefăniţă. Viaţa sa se va încheia brusc, fiind considerat hiclean de către domn, în anul 1523, şi decapitat, deloc întâmplător, la curtea din Hârlău, şi nu în Cetatea pe care o apărase eroic în două rânduri, şi pe care o slujise credincios timp de patru decenii.

[25] Ion Const. Chiţimia, *Cronica lui Ştefan cel Mare (versiunea germană a lui Schedel)*, Bucureşti, 1942, pp. 67-68.

[26] Ştefan S. Gorovei, *Cetatea de Scaun a Sucevei. O ipoteză*, în „AP", IV, 2008, p. 18.

ÎNSEMNĂTATEA GEOPOLITICĂ A DOMNIEI LUI CONSTANTIN VODĂ BRÂNCOVEANU

SERGIU IOSIPESCU *

Abstract

The study presents the geopolitical situation of the principality Walachia under the reign of Constantin Brâncoveanu (1688-1714) confronted with the expansion of the Habsburg Monarchy during the war of the Saint League (1684-1699) and of the Great Duchy of Muscovy in the time of the Northern War (1700-1721). The battles of Zărnești (August 1690), won by a coalition comprising also the forces of Prince Constantin Brâncoveanu – almost in the same time with the recuperation of Belgrade by the Ottomans – stopped, with a syncope in 1716-1739, the Habsburg expansion for more than 150 years.

Based on a document concerning the tsar's project to conquer Constantinople in his Turkish war of 1710-1711, the author explains the fail of the campaign by Peter's I sloppiness to prepare an adequate army, the reluctance of Prince Constantin Brâncoveanu to join him in this condition. The Muscovite defeat of 1711 by the Ottoman army postponed the Russian expansion westward to Nistru (Dniester) for one hundred years.

Keywords: *Constantin Brâncoveanu, Sfântul Imperiu Romano-German, Marele-ducat al Moscovei, Imperiul Otoman, Războiul Ligii Sfinte, Războiul Nordic.*

*

La trei sute de ani de la tragicul sfârșit al Brâncovenilor ce rămâne cu adevărat în amintirea contemporanilor noștri? Oare chipul supt, hieratic, cu buzele strânse și ochii larg deschiși din *Istoria delle moderne rivoluzioni delle Valachia* a lui Antonio-Maria Del Chiaro, gravat la Veneția la 1718, efigie înconjurată de medalioanele fiilor săi, Constantin, Ștefan, Radu și Mateiaș? Câți mai știu acest chip, deși el a fost popularizat în deceniul trecut, vai, de una dintre monezile noastre de inflație. Și câți mai știu ceva despre oamenii măriei sale, când în drumul spre canonizarea domnului, o prea înaltă față bisericească pomenea de „martirii Brâncoveni și slujitorul Ianache"! „Slujitorul Ianache" cuprinde numai aceasta întreaga noastră înstrăinare de făpturile vii a domnului, ale fiilor săi și a înaltului demnitar, marele vistier al Țării Românești, Ioan Văcărescu – „slujitorul Ianache" vezi Doamne!

Pentru istoric, pentru unul crescut în cultul lui Nicolae Iorga și Gheorghe Brătianu, precedenta, scurtă incursiune în mentalul colectiv, ar putea constitui dovada unei înfângeri. Sau poate a neputinței noastre de a ne apropia de înțelesul scrisului lui Nicolae Iorga și de darul său de a da viață istoriei.

Dar oare putem pătrunde cu adevărat în atmosfera acelor vremi, să știm, să simțim cum s-a format omul al cărui tată, Papa Brâncoveanu

* Cercetător științific gr. I, Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară.

COSTANTINO I. GENITO
STEFANO II. GENITO
COSTANTINO BASSARABA BRANCOVANI PRINCIPE DI VALACHIA DECOLAT. IN COSTANTINOP. MDCCXIV
RIDOLFO III. GENITO
MATTIAS IIII. GENITO
BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE

Principele Constantin Brâncoveanu și fii săi, după Del Chiaro, Istoria delle moderne rivoluzioni della Valacchia, Venetia, 1718

a fost ucis la 1655 când pruncul avea abia un an și care, rămas în grija bunicului Preda, avea să fie lipsit și de acesta după patru ani, printr-o altă crimă? Din familia Brâncovenilor, de la stră-unchiul Matei vodă Basarab avea să moștenească, el, domnul ortodox, ataşamentul pentru Sfântul Imperiu Romano-German și Cruciada proclamată de Sfântul Scaun de la Roma și adânca, funciara neîncredere față de țarul pravoslavnic, „un stăpân prea aspru"! Și, după cum avea să conchidă peste trei sferturi de veac Ienăchiță Văcărescu – nepotul „slujitorului Ianache" – în împărăția muscalilor domnia nu încăpea, ci doar gubernia[1].

Recunoaștem oare în Constantin vodă Brâncoveanu pe omul modern, făcându-și, în clipele de răgaz ale zilei însemnările, unele cifrate, pe agendele care le comanda la Veneția, „foletele novel", pe care cu câtă încântare le-a descoperit la 1860 Alexandru Odobescu în biblioteca Hurezilor. Sunt, de la însemnări ale cotidianului până la afaceri politice, dovada unei aplecări stăruitoare asupra datoriilor vieții. Căci domnul avea parcă pururi în față acea *Allegoria del buon Governo* a lui Ambrogio Lorenzetti, ce decora sala de consiliu a palatului comunal din Siena. Domnia așezată, cu o maiestuoasă desfășurare a ceremoniilor curții și o ritmicitate a unei prospere economii domestice, similare propășirii întregului principat, înfățișate de Radu logofătul Greceanu în *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu voievod* dovedește tocmai efectul bunei guvernări.

Și tot ca un semn al modernității aflăm în actele de atunci ale mănăstirii Comana, intrată în patrimoniul ctitoricesc Cantacuzinesc, al vărului domnesc Șerban, mențiunea *capitelor*, a capitalului depus pentru susținerea fundației din Vlașca la vestita bancă Zecca de la Veneția. Era acest capital produsul unui înfloritor comerț european al principatului Țării Românești, menit să valorifice produse din cele mai diverse și să pună la îndemâna fiecărui gospodar, de la țăran la domn, mijloacele de a se chivernisi și de a susține statul. Pentru că principele este, înainte de toate, un excelent, desăvîrșit, atent și stăruitor administrator, cu o profundă încredere în Dumnezeu.

Este deopotrivă un iubitor și propăvăduitor al frumosului în toate întruchipările sale: belecose și gioele – juvaeruri, haine împodobite și cărți în legături de preț, case și palate, biserici și mănăstiri bogat înzestrate cu obiecte de cult și domenii. Nu concepe aceste ctitorii ca și orașele fără aducțiuni de apă și o regulată organizare planimetrică, alt semn al modernității. Relevam acum câțiva ani într-un capăt al Târgoviștei una din uitatele sale captări și conducte spre una dintre fântânile publice ale celei de-a doua sa capitale.

Obișnuiți cu universitățile întemeiate în vrema lui Cuza Vodă uităm prea lesne Academia domnească de la Sfântul Sava. Întemeiată de principele Constantin Brâncoveanu la 1694, ea a fost reorganizată în 1707 ca o universitate, rivalizând cu vestita Școală patriarhală de la Constantinopol și fiind, împreună cu aceea singurele instituții ortodoxe de înalte studii atât pentru principatele române cât și peninsula Balcanică. Nu numai fundațiile dar și o parte din elevația complexului academic de la mănăstirea Sfântul Sava, descoperite prin săpăturile arheologice din anii trecuți sub

statuile de la Universitate au fost distruse cu bună știință sub ochii profesorilor și studenților Facultății de Istorie. Este încă un semn al indiferenței noastre reale, concrete față de trecutul brâncovenesc. În aceleași împrejurări – construcția unei parcări subterane în fața catedralei Notre-Dame din Île-de-la-Cité de la Paris – proiectul a fost imediat abandonat realizându-se minunata criptă arheologică în continuă dezvoltare.

Să mai stăruim oare asupra înfățișării curților domnești de la Brâncoveni?

*
* *

Curând după dezastrul otoman de la asediul Vienei și formarea Ligii Sfinte, reprezentantul ilustrei familii de cartografi olandezi Visscher, Nicolaes Visscher junior publica la Amsterdam *Exactissima Tabula qua tam Danubii Fluvii Pars Inferior, a Belgrado Urbe Usque ad ejus Ostia.* Premeditat sau doar întâmplător, harta cursului inferior al Dunării putea fi o sintetică reprezentare a proiectului Curții de la Viena de extindere de-a lungul fluviului. Erau înfățișate vechile stăpâniri, reale sau de pretenție ale Coroanei Sfântului Ștefan, ale dinastiilor arpadiană și angevină. Pe țărmul mării Negre ultimul oraș spre sud acoperit de „culorile expansiunii" era Mesembria (azi Nesebăr), spre care se îndreptaseră odinioară și privirile lui Iancu de Hunedoara.

Deopotrivă cu aplecarea spre proiectul Habsburgic, pentru înțelegerea valorii geopolitice a domniei lui Constantin Vodă Brâncoveanu este necesară și cunoașterea planurilor marelui ducat al Moscovei[2].

Cercetarea trebuie să se îndrepte, desigur, și spre „Testamentul" lui Petru I, chintesența ideilor și programelor politice urmate de marele țar, ceea ce ar plasa domnia românească în cu totul alt context politico-diplomatic.

Destul de recent prestigiosul Institut de relații internaționale Pierre Renouvin punea în circulație teza „elaborării" testamentului lui Petru cel Mare în cercurile revoluționare poloneze de la Paris la 1796[3]. Acțiunea ar fi avut un caracter propagandistic, anti-rusesc, în sprijinul luptei pentru renașterea statului polonez cu ajutorul Republicii, fiind preluată la timpul potrivit de diplomația primului imperiu francez.

Dar un raport din anul 1760 al cavalerului d'Éon – cunoscutul agent secret francez în slujba serviciului Secret du Roi – către Choiseul, păstrat la Arhivele Ministerului Afacerilor Străine al Franței[4], făcea cunoscută existența testamentului la această dată și doar aceasta explică instrucțiunile trimise în același an de ministrul francez ambasadorului regelui la Sankt Petersburg, Breteuil: „la Cour de Petersbourg a, *depuis longtemps*, un plan politique bien formé dont elle ne s'ecarte pas et qui paraît bien lié dans toutes ses parties, mais qu'elle ne développe que successivement et à mesure que les événements et les circonstances lui en fournissent l'occasion"[5] (subl. S.I.). Peste doar câțiva ani abia revenit din lungul său exil siberian feldmareșalul Jakob Burckhardt Münich prezenta tinerei împărătese Ecaterina a II-a același program politic al țarului Petru I.

Pe aceste temeiuri am putut încheia acum câțiva ani[6] că dacă testamentul nu a fost direct redactat de Petru cel Mare atunci desigur sfetnicii săi apropiați – Menșikov, Șafirov, Apraxin, Tolstoi – au consemnat ideile directoare ale proiectului țarului.

Harta principatului Țării Românești în vremea domniei principelui Constantin Brâncoveanu, Venezia, 1700

Principele Constantin Brâncoveanu și familia sa, după fresca de la mănăstirea Hurezu

Dar așa cum se întâmplă de obicei în cercetarea istorică iată că se poate astăzi aduce dovada existenței măcar a părții meridionale a programului anexionist al țarului prin planul de campanie din războiul cu Imperiul Otoman de la 1710-1711, cu precisa indicare a etapelor pentru cucerirea Constantinopolului, documentul fiind descoperit și pus în valoare de talentatul nostru coleg turcolog Adrian Tertecel[7].

Răstimpul domniei lui Constantin vodă Brâncoveanu (1688-1714) este acoperit integral în istoria politico-militară europeană de Războiul anti-otoman al Ligii Sfinte (1683-1699) și de Războiul Nordic din anii 1700-1721. Expediate de obicei în manualele și cărțile de istorie românească dinainte de Bologna în anoste „situații internaționale", astăzi aproape ignorate de istoria în concepte, aceste conflagrații nu au ocolit Principatele Române și le-au conferit o însemnătate geopolitică ce se impune a fi descoperită.

*

Înfrângerea otomană în marea bătălie de la Kahlenberg-Viena (12 septembrie 1683), constituirea noii Ligi Creștine, a fost imediat urmată de exploatarea victoriei – ofensiva imperialilor romano-germani, veneților și polonezilor împotriva stăpânirilor europene ale sultanului. Pentru dominația pontică a Semilunei marea șansă după 1683 a fost potențialul militar al hanatului tătăresc al Crimeii și limitele logistice ale oștirilor polone și ruse în fața marilor distanțe din stepele din nordul Mării Negre, de atâta vreme devastate de războaie, ca și principatul românesc est-carpatic – Moldova – de altfel.

Marele învingător al turcilor la Viena, regele Poloniei, Jan Sobieski după campaniile nereușite în Moldova (1683-1684 și 1685), și-a dat seama de condiționarea strategică nord-pontică și, încheind pacea definitivă cu marele-ducat al Moscovei, recunoscându-i acestuia stăpânirea și *de jure* a Kievului, a căutat să-l atragă în marele război antiotoman. Marii-cnezi – în fapt regenta, cneaghina Sofia – și sfetnicii lor, au acceptat oferta polonă, dar expedițiile oștirii moscovite conduse de cneazul Vasili Golițîn în 1687 și 1689 au eșuat, înaintarea spre Crimeea epuizând potențialul ofensiv al acesteia. Survenind și tulburări interne, marele-ducat s-a mărginit la o prudentă defensivă pentru mai bine de jumătate de deceniu, retrăgându-se *de facto* din marea alianță creștină. Nu fără unele negocieri cu hanul Crimeei pentru o eventuală obținere cu complicitatea sa a cetății Azov, eliminând garnizoana turcă.

Victoriile obținute de imperialii romano-germani în Ungaria – în pofida războiului deschis și cu Franța (1688) – și de trupele ce luptau sub flamura Serenissimei în Moreea au îndemnat cârmuirea de la Moscova se gândească la o nouă expediție pentru cucerirea Azovului.

Dar pe frontul de la Carpații Meridionali și Dunăre, deopotrivă victoria de la Zărnești (11 august 1690) și cea otomană de la Belgrad –

recucerit la 8 octombrie 1690 – au determinat schimbarea echilibrului geostrategic în întregul sud-est european.

Încercarea regenței de la Moscovia de a încheia o pace separată, cât mai avantajoasă cu Poarta prin obținerea teritoriului dintre Nipru și Nistru – nesusținută de nici o victorie – a făcut ca negocierile să eșueze (1691). În același an, la Slankamen, oastea marelui-vizir Fazil Mustafa pașa a fost înfrântă și el însuși a fost ucis luptând (19 august 1691). Moscovia a preferat totuși să acționeze pe o direcție lăturalnică, asediind și cucerind patru palănci otomane de pe Nipru. Succesul local nu era însă în măsură să contribuie strategic la reușita ofensivelor polone spre sudul Moldovei, de care depindea, în mare măsură modificarea raportului de forțe din bazinul nord-pontic.

În 1695 un prim asediu moscovit al Azovului condus de marele-cneaz Petru I și tovarășii acestuia, a eșuat, rușii nedispunând de nave spre a bloca fortăreața și pe mare. Abia după construirea unei flotile pe râul Voronej, la confluența acestuia cu Donul, moscoviții au putut lansa un nou asediu (primăvara-vara 1696), încheiat cu capitularea gernizoanei otomane.

Victoria decisivă de la Zenta (11 septembrie 1697), obținută pentru Habsburgi de ilustrul căpitan Eugeniu de Savoia, a decis însă soarta războiului Ligii Creștine, Poarta optând pentru pace. Amenințată de iminenta deschidere a succesiunii la tronul Habsburgilor din Spania, Casa de Austria a acceptat să negocieze, medierea fiind asigurată de puterile maritime – Marea Britanie și Statele Generale ale Țărilor de Jos, reunite printr-o uniune dinastică.

Polonia ca și marele-cnezat al Moscovei, ale căror acțiuni militare nu realizaseră marile ambiții de recuperare sau de expansiune la Marea Neagră au stăruit pentru continuarea războiului. Ambele puteri nord-pontice au încercat negocieri secrete cu domnii români, Antioh Cantemir în Moldova și Constantin Brâncoveanu din Țara Românească. Vasalizarea celor două principate românești era considerată atât de regele August al II-lea cât și de marele-duce Petru I, drept cea mai puțin costisitoare soluție pentru atingerea frontierei Dunării de Jos și, implicit, într-o perspectivă, socotită apropiată, a stăpânirii litoralului nord-pontic. Deși cei doi principi români priveau favorabil obținerea unui nou statut politic internațional prin ruperea legăturilor cu Imperiul otoman ale Moldovei și Țării Românești, perspectiva includerii lor în regatul Poloniei sau în noul imperiu moscovit nu era privită fără justificate aprehensiuni.

Din punct de vedere militar, principii români și consilierii lor socoteau absolut necesară, în vederea schimbării statutului lor, reducerea nucleului tare al rezistenței turco-tătare – Bugeacul, fragmentându-se astfel puterea musulmană pe litoralul pontic și anulându-se posibilitatea funcționării marelui clește strategic otomano-quirayd.

Nici oastea polonă, chiar condusă de marele rege Jan Sobieski și cu atât mai puțin moscoviții nu se putuseră apropia de esențiala comunicație otomană circumpontică. Mai mult, în dezacord cu vechii săi consilieri, unchii săi Cantacuzini, principele Constantin Brâncoveanu socotea pe marele cneaz Petru I un monarh "de o prea aspră disciplină"[8], iar statutul țării sale în noul imperiu moscovit, diminuat.

Cu abilitate marele-cneaz Petru I a disuadat pe regele polon August al II-lea de a organiza o nouă campanie în Moldova la 1698, încheind în schimb cu Polonia și cu Danemarca o alianță antisuedeză. La negocierile de pace de la Carlowitz (octombrie 1698-ianuarie 1699), reprezentanții moscoviți au cerut fortăreața Kerči, implicit strâmtoarea ce controla ieșirea din Marea de Azov, solicitare respinsă de plenipotențiarii otomani (Rami pașa și marele dragoman Alexandru Mavrocordat). Aceștia din urmă au condiționat recunoașterea stăpânirii Azovului de Moscova doar de evacuarea trupelor marelui cneaz din palăncile de la gura Niprului – Dogan, Gaziqerman, Nusretqerman și Kilburun[9]. Cum delegațiile au rămas ferme în cererile lor, la Carlowitz nu s-a putut încheia decât un armistițiu pe doi ani otomano-moscovit.

La schimb cu teritoriile încă ocupate de trupele polone în nord-nord-vestul principatului Moldovei, Polonia a putut recupera Podolia cu cetatea Cameniței și ținuturile de pe malul drept al Niprului (Ucraina apuseană), pierdute efectiv la 1672 și, respectiv 1648.

Cererea reprezentanților Poloniei de a obține principatul Moldovei a fost însă respinsă de delegația otomană, marele dra-

Medalia principelui Constantin Brâncoveanu

goman Alexandru Mavrocordat argumentând că Poarta nu poate accepta şi decide în această privinţă, Moldova fiind închinată sultanului iar nu cucerită cu sabia. Era o primă recunoaştere într-un cadru internaţional a statutului unuia dintre principatele române.

Susţinuţi de imperialii romano-germani – interesaţi şi ei în reglementare după ce le fusese recunoscută includerea principatului Transilvaniei între statele Casei de Austria – polonii au obţinut doar promisiunea Porţii de a evacua pe tătarii din Bugeac.

Din această succintă trecere în revistă a desfăşurărilor strategice din Războiul antiotoman al Ligii Sfinte, în care cele două puteri vecine, Sfântul Imperiu Romano-German şi regatul Poloniei „opintea să facă Dunărea hotar" victoriile conjugate de la Belgrad şi Zărneşti de la 1690 dau un prim semn despre însemnătatea geopolitică a domniei lui Constantin Vodă Brâncoveanu. Căci, în pofida unui interludiu între 1718 şi 1739, frontiera carpatică şi statutul internaţional al Principatelor Române au rămas aceleaşi până în pragul epocii moderne.

*

Felurite explicaţii s-au dat rupturii de la 1707 dintre Constantin vodă Brâncoveanu şi unchii săi Cantacuzini, Mihail spătarul şi Constantin stolnicul, îndeobşte accentul fiind pus pe dorinţa principelui de a asigura succesiunea la tron a fiilor săi. Este de ajuns să modificăm unghiul de vedere spre a desluşi explicaţii noi, mai puţin bănuite.

La 24 septembrie 1706 tratatul de la Altranstädt, în Saxonia, încheia faza polonă a Războiului Nordic prin victoria deplină a regelui Suediei Carol al XII-lea şi propulsarea candidatului său, Stanislas Lesczinsky pe tronul de la Varşovia. Învingătorul devenea arbitrul situaţiei din Europa, în vestul căreia Franţa lui Louis al XIV-lea se confrunta cu Habsburgii şi aliaţii acestora în greul Război de Succesiune la tronul Spaniei. Şi totuşi regele suedez nu a ales tradiţionala confluenţă cu Franţa ci a acordat prioritate războiului cu marele ducat al Moscovei, desigur mai insemnat pentru dominaţia bazinului baltic. Alegerea era în aceeaşi măsură şi un răspuns la o provocare. Întrucât spre a crea o diversiune pe flancul sudic al ofensivei suedeze şi conştient de pericolul ce-l amanința, marele duce Petru I a gândit că poate folosi puterea în plină afirmare a lui Francisc al II-lea Rákóczi, conducătorul răzvrătirii anti-habsburgice, a „curuţilor", ales la 8 iulie 1704 principe al Transilvaniei şi în septembrie 1705 cârmuitor al Ungariei. Prin tratatul de la Varşovia din 4 septembrie 1707, negociat în numele ţarului de David Corbea, omul Cantacuzinilor, devenit consilier al Curţii moscovite, Francisc al II-lea Rákóczi era susţinut ca pretendent la tronul Poloniei. Ceea ce era de o covârşitoare însemnătate era recunoşterea de ţarul Petru I a dreptului principelui Rákóczi de a reuni sub stăpânirea sa şi Moldova şi Ţara Românească. Legăturile Cantacuzinilor cu principele Transilvaniei s-au amplificat de-a lungul anilor 1707-1708, pentru ca la 9 iulie 1709 fraţii Mihai şi Constantin Cantacuzino să înainteze lui Francisc al II-lea Rákóczi un cuprinzător memoriu unde Brâncoveanu era „demascat" drept susţinător al Habsburgilor, înşelător al ţarului, acuzându-l şi de depunerea în secret a unor însemnate sume de bani la Veneţia, şi solicitând în final înlocuirea sa printr-un vlăstar al familiei lor[10].

Ca de obicei Constantin vodă Brâncoveanu, bine informat, a aflat atât de tratatul de la

Varşovia cât şi de manevrele unchilor săi. Încercarea sa de a înlocui pe David Corbea ca agent al său la Moscova cu fratele acestuia Teodor nu a fost agreată de cancelarul moscovit Golovkin, interpret al voinţei ţarului, semnal al adevăratelor sentimente ale Curţii moscovite faţă de domnul Ţării Româneşti. Semnificativ ţarul nu a renunţat la susţinerea drepturilor principelui Rákóczi referitoare la Principatele Române decât în primăvara anului 1711 şi numai în ceea ce priveşte Moldova, prin diploma de la Luck (24 april 1711) pe care Petru I o acorda noului său partizan, Dimitrie Cantemir.

Astfel se poate înţelege mai limpede evoluţia ulterioară a evenimentelor.

Declanşarea războiului moscovito-otoman la 1710 şi desfăşurarea campaniei ţarului în Moldova verii anului 1711 nu a putut fi privită de Constantin vodă Brâncoveanu şi consilierii săi decât cu îndoită suspiciune. Ea era din plin îndreptăţită pentru că, încă din ianuarie 1711, cancelaria Curţii moscovite pregătise, poate după informaţiile furnizate de Sava Raguzanul, itinerariul armatelor ţarului până la ...Constantinopol[11], iar acţiunea, prevăzând trecerea Nistrului în preajma Cameniţei şi traversarea Dunării pe la Obluciţa, avea şi două componente adiacente, spre Iaşi şi Bucureşti, spre a se asigura de atitudinea factorilor de conducere ai Principatelor Române.

Lăsând numeroase trupe în garnizonarea cetăţilor din Polonia, înaintând zăbavnic din pricina petrecerilor repetate, detaşînd un masiv detaşament (10 000 soldaţi sub generalul Rönne) pentru asediul Brăilei, lipsit curând de provizii, corpul expediţionar rus condus de ţarul Petru I, cuprinzând şi vreo patru mii de ostaşi ai principelui Dimitrie Cantemir, a fost surprins şi încercuit de forţele otomanotătare superioare numericeşte la Stănileşti pe Prut. Desnădăjduit, cuprins de una din crizele sale epileptice, ţarul a fost salvat de iscusinţa soţiei sale, Ecaterina, şi a vice-cancelarului P. P. Şafirov care au reuşit să înduplece cu bogate daruri pe marele vizir să încheie pacea, permiţând retragerea trupelor ruse încercuite (21 iulie 1711).

În toată vremea înaintării ruse în Moldova, Constantin vodă Brâncoveanu şi oastea Ţării Româneşti rămăseseră în expectativă în tabăra de la Albeşti, în gura Urlaţilor. La cererea Porţii de a mijloci pacea, în iunie principele Ţării Româneşti trimisese ca sol pe Gheorghe Castriotul, fost mare comis, dar sosirea sa la Iaşi a coincis cu defecţiunea din tabăra de la Albeşti a lui Toma Cantacuzino, astfel încât ţarul socotise cu cale să continue războiul spre nefericitul deznodământ de la Stănileşti. Spre a se disculpa, marele duce Petru I a aruncat întreaga responsabilitate a înfrângerii asupra principelui Ţării Româneşti care nu i s-ar fi alăturat, aşa cum ar fi promis. Mai mult, Ion Neculce, Cantacuzin după mamă, mare hatman al oastei lui Dimitrie Cantemir, fugit după lupta de la Stănileşti în Moscovia împreună cu acesta, a pus în circulaţie un acord între ţar şi Constantin vodă Brâncoveanu referitor la ajutorul în oameni şi provizii pe care, chipurile domnul Ţării Romnâneşti s-ar fi angajat să-l furnizeze moscoviţilor. De prisos să mai spunem că în nici o arhivă nu s-a descoperit vreo urmă a acestui tratat.

Oricum însă, odată cu încheierea definitivă a păcii între marele ducat al Moscovei şi Poartă la 1712-1713, unul dintre principalele obiective ale ţarului Petru I şi ale reprezentantului său diplomatic la Constantinopol a fost subminarea domniei principelui Constantin Brâncoveanu şi pieirea sa. Folosindu-se cu abilitate de corespondenţa primită de la principele român, de veleităţile de domnie ale Cantacuzinilor, care nu au ezitat să-şi trădeze domnul şi ruda de sânge, profitând de viziratul avidului şi sângerosului Ali Damad paşa, ţarul a obţinut în cele din urmă la 25 martie 1714 mazilirea domnului, urmată la 15 august de uciderea sa, a fiilor săi şi a marelui vistier Ioan Văcărescu.

*

La 1711, ca şi în 1690, acţiunea politico-militară a lui Constantin vodă Brâncoveanu a împiedicat marile planuri ale imperiilor în expansiune. Rusia ajunsă în vara lui 1711 în preajma Dunării de Jos, cuceritoare a Brăilei, a trebuit să retrogradeze în bazinul pontic la situaţia dinainte de 1686. Abia sub împărăteasa Ecaterina a II-a, prin războiul ruso-otoman din 1768-1774 şi pacea de la Kuciuk-Kainardji expansiunea rusă se va relua. Dar întârzierea de mai bine de jumătate de secol a făcut ca noua etapa expansionistă să se suprapună, treptat,

cu internaționalizarea Chestiunii Orientale și cu afirmarea statelor naționale. Războiul Oriental ce se voia decisiv, declanșat de Imperiul rus al lui Nicolae I la 1853, a fost transformat de puterile maritime europene, Franța lui Napléon al III-lea și Anglia reginei Victoria în Războiul Crimeei (1854-1856) și a determinat, prin noua înfrângere a Rusiei, inițierea reconstrucției fațadelor maritime ale statelor naționale. Semnificativ această reconstrucție a început cu ieșirea la marea Neagră a Principatelor Unite ale Moldovei și Țării Românești Procesul este și astăzi în curs.

Aceasta a fost însemnătatea geopolitică majoră a domniei celui ce a fost „Brâncoveanu Constantin/boier vechi și domn creștin".

NOTE

[1] Poeții Văcărești, *Opere*, ed. Cornel Cârstoiu, București, 1982, p. 261.

[2] Pentru care v. James Cracraft, *The Revolution of Peter the Great*, Harvard University Press, 2003.

[3] Vezi Elena Jourdan, *Le testament apocryphe de Pierre le Grand. Universalite d'un texte (1794-1836)*, „Bulletin de l'Institut Pierre Renouvin", 18, printemps 2004 (ediție internet). Pentru teza sovietică v. E. N. Danilova, *Zaveščanjie Petra Velikago,* în „Trudy istoriko-arhivnogo instituta", 2, 1946, pp. 205-270; altă interpretare la Simone Blanc, *Histoire d'une phobie: le testament de Pierrele Grand*, „Cahiers du monde russe et sovietique", 9, 3 (1968), pp. 265-293.

[4] 1760, vol. I, M.D. 7, după clasificarea de la 1888.

[5] *Recueil des instructions données aux ambassadeurs.2. Russie*, Paris, 1890, p. 130.

[6] Sergiu Iosipescu în *End of Empires. Challenges to Security and Statehood in Flux,* Bucharest, 2010, p. 41 n. 1.

[7] Vezi mai jos pp.

[8] N. Iorga, *Viața și domnia lui Constantin vodă Brâncoveanu,* pp. 109-111.

[9] Vezi Rifa'at Abou-El-Haj, *Ottoman Diplomacy at Karlowitz*, „Journal of the American Oriental Society", 87, 4 (1967), p. 508.

[10] Paul Cernovodeanu, *Coordonatele politicii externe a lui Constantin Brâncoveanu – privire de ansamblu,* în *Constantin Brâncoveanu*, ed. Paul Cernovodeanu, Florin Constantiniu, Andrei Busuioceanu, București, 1989, p. 134.

[11] A. Z. Mîșlaevskii, *Voina s Turțieiu 1711 goda. Prutskaia operațiia*, St. Petersburg, 1898, pp. 220-221. Datorez amabilității colegului Adrian Tertecel de la Institutul de istorie „N. Iorga" semnalarea documentului și traducerea sa în limba română.

O DESCRIERE RUSEASCĂ A DRUMULUI DE LA CAMENIȚA LA ISTANBUL (1711)

ADRIAN TERTECEL*

Abstract

Beginning with the expansions plans of Russia towards Black Sea, Romanian Principalities, and Turkish straits, there were a numbers of Ottoman-Russian wars, which at the end, Ottoman Empiere lost a number of territories. During one of this wars (1710-1711) in the time of Tsar Peter I, the ottomans regained for a while, part of this territories.

An important Russian document about this war, submitted a Russian military operations plan, made by Sava Raguzunskii. Another annex plan document refers to a description of the road from Camenitza to Istanbul. This annex document complete the Russian military plan against Sublime Porte. The Tsar nedeed a fully and clear description of the route which the Russian army was about to.

Keywords: *Russia, Russian document, Peter I, Romanian Principalities, Sava Raguzinskii*

Încă din 1648, profitând de izbucnirea marii răscoale antipoloneze a cazacilor ucraineni (1648-1654), condusă de hatmanul Bogdan Hmelnițki, conducătorii Rusiei au început punerea în aplicare a unor vechi planuri expansioniste. Acestea datau din a doua jumătate a secolului al XV-lea. Moscova era considerată „a treia Romă" (după cucerirea Constantinopolului de către otomani în 1453). Înalții demnitari ruși intenționau să înființeze un imperiu panortodox sub conducerea țarului. În vederea îndeplinirii acestui scop, Rusia urma să smulgă Imperiului otoman și Poloniei întinse teritorii (inclusiv bazinul Mării Negre și Țările Române), „eliberând" astfel popoarele creștin-ortodoxe, care trăiau în acele regiuni, de sub „asuprirea" islamică sau romano-catolică. În final, respectivului imperiu panortodox trebuiau să-i fie alipite și posesiunile suedeze de pe litoralul estic al Mării Baltice (care, la un moment dat, aparținuseră Rusiei kievene sau Rusiei țariste). Din această cauză, precum și din pricina rezistenței opuse de blocul otomano-crimeean în fața expansiunii rusești, în perioada 1673-1878 au avut loc zece războaie ruso-otomane. Acestea au fost precedate de războiul ruso-polono-crimeean din 1654-1667.

În anii 1654-1686, relațiile politice ruso-otomane au fost încordate. În 1654, Rusia a anexat regiunea Smolensk și regiunile centrale și estice ale Ucrainei de astăzi (care, până atunci, aparținuseră Poloniei). Prin forța armelor (sus-menționatul război ruso-polono-crimeean și războiul ruso-otoman din 1673-1681), Rusia a obligat Polonia și Imperiul otoman să recunoască oficial aceste anexiuni.

* Cercetător științific la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga".

Astfel, Rusia şi-a creat o foarte bună bază de pornire la atac pentru ocuparea şi anexarea litoralului nordic al Mării Negre otomane. Anii 1654-1686 au constituit, aşadar, prima etapă a expansiunii Rusiei spre Marea Neagră, Ţările Române şi Strâmtori.

Folosind prilejul oferit de războiul dintre Imperiul otoman şi Liga Sfântă (Imperiul habsburgic, Polonia, Veneţia şi Sf. Scaun) din anii 1683-1699, care a marcat intrarea Porţii în declin ireversibil, Rusia s-a alăturat coaliţiei creştine în 1686. Astfel a început războiul ruso-otoman din 1686-1700. Alipirea la Rusia a unor teritorii otomane nord-pontice era doar o chestiune de timp.

Trupele ţarului reformator Petru cel Mare (1689-1725), organizate după model occidental, au ocupat în 1696 cetatea-port otomană Azov (*Azak*) şi au construit în anii 1696-1699 cetatea-port Taganrog (*Taygan*), producând astfel o primă şi durabilă breşă în sistemul stăpânirii otomane asupra bazinului Mării Negre. În urma păcii de la Karlowitz (1699), slăbită de înfrângerile suferite în faţa Imperiului habsburgic, Poloniei şi Veneţiei, Poarta le-a cedat acestora întinse teritorii. De asemenea, prin pacea de la Istanbul (1700), otomanii au trebuit să accepte, pentru moment, stăpânirea rusă asupra cetăţilor-porturi Azov şi Taganrog, precum şi asupra unei porţiuni de teritoriu dintre Bugul inferior, Pragurile Niprului şi colţul nord-estic al Mării de Azov. Strategica Strâmtoare Kerci rămânea însă sub stăpânirea Porţii. Rusia obţinea astfel acces doar la Marea de Azov (nu şi la Marea Neagră). Ţarul îşi amâna îndeplinirea planurilor pontice, intrând (în alianţă cu Polonia, Saxonia şi Danemarca) în Războiul nordic contra Suediei (1700-1721) pentru a asigura Rusiei ieşirea la Marea Baltică. Pe tot parcursul acestuia, Petru cel Mare s-a străduit din răsputeri să evite declanşarea unui nou război ruso-otoman. El dorea un astfel de război doar după încheierea Războiului nordic.

În intervalul 1700-1714, Imperiul otoman nu a fost în pericol de a fi atacat de nici unul dintre vecinii săi. Însă, în pofida contextului internaţional favorabil, Poarta s-a aflat în relaţii de pace cu toate statele vecine doar în anii 1700-1710. La sfârşitul acestei perioade, Poarta a declanşat războiul ruso-otoman din 1710-1711. Profitând de prelungirea Războiului nordic, otomanii au învins Rusia şi au recuperat teritoriile nord-pontice anexate de aceasta prin tratatul de pace ruso-otoman de la Istanbul (1700). Astfel, Poarta elimina prezenţa rusă (terestră şi navală) din Marea de Azov şi redevenea singurul stăpân al bazinului Mării Negre. Aplicarea în practică a tuturor prevederilor păcii ruso-otomane de la Vadul Huşilor (1711) a durat până în 1714.

Menţionăm că, în 1711 (respectiv în 1716), în Moldova şi Ţara Românească au fost instaurate domniile fanariote (care au durat până în 1821). Astfel, Poarta şi-a întărit suzeranitatea efectivă şi restrictivă asupra acestora. Otomanii nu mai aveau încredere în domnii români, după ce, în timpul războiului din 1710-1711, aceştia din urmă ajutaseră (deschis sau în secret) Rusia.

Deşi, pe termen scurt, Imperiul otoman ieşise în avantaj, totuşi, pe termen mediu şi lung, câştigul aparţinea imperiului ţarilor. În lipsa reformelor (începute, parţial, abia în 1793), declinul Imperiului otoman se va accentua treptat pe toate planurile. Câştigând războiul cu Suedia (1721) şi păstrând un rege filorus pe tronul Poloniei, Rusia se va putea întoarce apoi cu toate forţele împotriva imperiului otoman. Doar problemele interne ale Rusiei, complicaţiile cu care s-a confruntat aceasta în alte direcţii, rivalitatea ruso-habsburgică şi, ceva mai târziu, intervenţia tot mai hotărâtă a Angliei şi Franţei în sprijinul Porţii, în numele „echilibrului european", au amânat ieşirea Rusiei la Marea Negră până în 1774 şi au permis Imperiului otoman (chiar dacă a suferit grave pierderi teritoriale) să-şi menţină existenţa până în 1918.

Aici ne interesează doar un aspect al războiului ruso-otoman din 1710-1711. Este vorba despre planul rusesc de operaţiuni militare (elaborat în ianuarie 1711) şi, mai ales, despre un document anexă al acestuia. Respectivul document anexă a fost editat în original, în limba rusă, de A.Z. Mâşlaevskii în lucrarea sa *Voina s Turţieiu 1711 goda. Prutskaia operaţiia* (Războiul cu Turcia din anul 1711. Operaţiunea de la Prut), St. Petersburg, 1898, p. 220-221. Până în prezent, el nu a fost tradus în nici o limbă. La finalul prezentării introductive de faţă, vom publica, pentru prima oară, traducerea în limba română a acestui important izvor rusesc.

Ştirea că Imperiul otoman a declarat război Rusiei (9/20 noiembrie 1710), a fost primită la Moscova abia la 20/31 decembrie 1710. În acel moment, marea majoritate a trupelor ruse se afla în Polonia, pe ţărmul răsăritean al Mării Baltice şi în Finlanda (unde lupta contra armatei suedeze). Ţarul a fost atunci nevoit să dea ordin ca o parte importantă din aceste unităţi militare să părăsească urgent zonele în care erau dislocate şi să se deplaseze în marş forţat spre Galiţia, Volânia şi Podolia (lângă graniţele nordice şi nord-estice ale Moldovei).

Deşi, până în martie 1711, Petru cel Mare a încercat, pe căi diplomatice, să oprească în faşă acest război ruso-otoman (izbucnit într-un context internaţional defavorabil Rusiei), era clar, încă de la început, că soarta respectivului conflict armat avea să fie decisă doar pe câmpurile de bătălie. În această situaţie, ţarului nu-i rămânea altă soluţie decât să accepte războiul (nedorit atunci) cu Imperiul otoman şi să încerce să-l câştige. Pentru atingerea acestui scop, Petru cel Mare se putea baza doar pe armata rusă şi pe resursele interne ale Rusiei, precum şi, eventual, pe sprijinul pe care i-l promiseseră Moldova, Ţara Românească şi popoarele creştin-ortodoxe din Peninsula Balcanică (aflate sub stăpânirea otomană).

În contextul internaţional prezentat mai sus, planul rusesc de operaţiuni militare putea avea două variante (defensivă sau ofensivă). Având în vedere faptul că Rusia purta, în acel moment, un război pe două fronturi (cu Suedia şi cu Imperiul otoman), o campanie militară defensivă era atunci, fără îndoială, cea mai bună variantă. Ea ar fi permis ţarului să-şi deplaseze rapid trupele, pe linii interioare (trasee relativ scurte), spre locurile cele mai ameninţate şi să lovească separat şi foarte eficient corpurile de oaste ale adversarilor. Luptând pe teren propriu, în zona Kiev-Harkov, în sudul Poloniei şi în sudul Rusiei, trupele ţarului ar fi beneficiat şi de provizii, nutreţ şi apă potabilă din belşug. Este adevărat însă că astfel s-ar fi pierdut, în acest război, posibilitatea unor câştiguri teritoriale pentru Rusia şi eventualul sprijin pe care l-ar fi putut acorda ţarului Moldova, Ţara Românească şi creştinii balcanici. Încrederea pe care aceştia şi-o puneau în promisiunile de eliberare de sub stăpânirea (sau suzeranitatea) otomană făcute de ţar ar fi fost zdruncinată.

Regele Suediei Carol al XII-lea la Altrastädt (1707), schiţă de J. D. Schwartz

Totuşi, aceste pierderi ar fi fost relativ mici şi doar pe termen scurt. Căci o victorie, chiar şi parţială, a Rusiei, foarte probabilă într-un război defensiv, ar fi adus ţarului beneficii mult mai mari (în primul rând, păstrarea teritoriilor nord-pontice smulse Porţii la finalul războiul ruso-otoman din 1686-1700).

Încrezător în forţele proprii (după victoria antisuedeză de la Poltava din 27 iunie/8 iulie 1709) şi în promisiunile de ajutor ale lui Dimitrie Cantemir (domnul Moldovei), Constantin Brâncoveanu (domnul Ţării Româneşti) şi ale creştinilor balcanici, Petru cel Mare a optat însă pentru a doua variantă: o campanie militară ofensivă. Astfel, în spaţiul de la est de Bug (până la Marea de Azov şi Volga inferioară), trupele ruse urmau să stea pe loc sau să întreprindă acţiuni ofensive limitate, pentru a împiedica trupele tătare din Peninsula Crimeea şi din regiunea Kuban să atace teritoriile stăpânite de Rusia sau să ajute armata otomană (condusă de marele vizir Baltadji Mehmed Paşa), care înainta de la Istanbul spre Dobrogea şi Moldova. Principala operaţiune militară rusă antiotomană urma să fie condusă

personal de țar (secondat de feldmareșalul B.P. Șeremetev). Este vorba despre atacul plănuit a fi efectuat de un corp expediționar rus de aproximativ 50 000 de ostași pe direcția Camenița-Tighina (Bender)-Cetatea Albă-Cartal-Isaccea-Carasu-Istanbul. Două mici detașamente desprinse din acest corp expediționar urmau să ocupe Moldova și Țara Românească, făcând joncțiunea cu trupele acestor state românești. În timpul înaintării rușești, trebuiau să fie nimicite sau capturate trupele otomano-tătare (dar și suedezo-polonezo-cazace filootomane) de la Tighina și din Bugeac. Apoi, trupele ruse aveau să treacă Dunărea pe podul de vase otoman de la Kartal-Isaccea și să traverseze Dobrogea și estul Bulgariei de astăzi, ajungând, în final, în capitala otomană Istanbul. Preconizate mari răscoale antiotomane ale creștinilor balcanici trebuiau să slăbească mult armata otomană, care urma să fie învinsă decisiv de armata rusă undeva în Dobrogea.

După cum se știe, efectivele relativ reduse ale corpului expediționar rus, dificultățile sanitare și de aprovizionare ale acestuia, greșelile comise de țar în conducerea operațiunilor militare, târzia și foarte slaba răsculare a creștinilor balcanici împotriva sultanului și refuzul lui Brâncoveanu de a trece de partea lui Petru cel Mare au dus la decisiva victorie otomană în bătălia de la Stănilești (7/18-11/22 iulie 1711). Tratatul de pace ruso-otoman de la Vadul Hușilor (11/22 iulie 1711) a confirmat înfrângerea Rusiei în acest război și a obligat-o să facă Porții anterior amintitele concesii teritoriale.

Elementele principale ale sus-menționatului plan rusesc de operațiuni militare antiotomane sunt cuprinse într-un document prezentat țarului în ianuarie 1711. Autorul acestui document este, probabil, celebrul Sava Raguzinskii (Sava Raguzanul). Prieten cu Constantin Brâncoveanu și Dimitrie Cantemir, negustorul Sava Raguzinskii a locuit o perioadă la Istanbul și cunoștea foarte bine Imperiul otoman. Apoi, în decembrie 1702, el se stabilise definitiv în Rusia. În această țară, avea să moară în iunie 1738. În ianuarie 1711, Sava Raguzinskii era deja considerat principalul expert al Rusiei în problemele otomane.

După cum am arătat, aici ne interesează, în special, un document anexă al respectivului plan rusesc de operațiuni militare antiotomane. Este vorba despre un document rusesc din ianuarie 1711, întocmit, probabil, de un colaborator apropiat al lui Sava Raguzinskii. Respectivul izvor conține o descriere a drumului de la Camenița la Istanbul, trecând prin estul Moldovei, Bugeac și Dobrogea, căreia i se adaugă o descriere a ramificației Ismail-Reni-Galați-București. Fără îndoială, autorul descrierii parcursese de multe ori acest traseu, în calitate de curier diplomatic rus sau în calitate de negustor. Precizăm că exemplarul publicat de A.Z. Mâșlaevskii, al acestui document provine din arhiva amiralului conte F.M. Apraksin, care, în 1711, era guvernatorul guberniei Azov. Așadar, putem considera că respectiva descriere a fost imediat multiplicată prin copiere și trimisă principalilor demnitari ruși implicați în războiul antiotoman.

Se observă imediat faptul că documentul acesta completează sus-pomenitul plan rusesc de operațiuni militare împotriva Porții. Țarul și colaboratorii săi aveau nevoie de o descriere clară și exactă a traseului pe care urma să-l parcurgă armata rusă în înaintarea sa spre Istanbul. Doar astfel respectivul plan rusesc putea fi pus în aplicare. În mod inevitabil, autorul descrierii a respectat aceste necesități ale momentului. El a furnizat doar informațiile de care aveau atunci nevoie conducătorii armatei ruse pentru ca acea acțiune ofensivă să fie încununată de succes.

În această descriere sunt menționate denumirile tuturor localităților importante de pe traseul Istanbul-Camenița, precum și dinstanțele dintre ele. Respectivele localități erau, totodată, și locuri de popas. Distanțele dintre localitățile de la nord de Dunăre sunt calculate în mile (după obiceiul rusesc). În schimb, distanțele dintre localitățile de la sud de Dunăre sunt calculate în ceasuri de drum (după obiceiul otoman). Pe scurt, sunt prezentate și informații despre posibilitățile de aprovizionare existente în diverse zone de pe acest traseu. De asemenea, se acordă atenție și posibilităților de a traversa râul Nistru (inclusiv la Soroca). În același timp, se precizează clar cărui stat aparțineau, în ianuarie 1711, diversele localități de pe traseul descris. Unele dintre acestea făceau parte din Polonia sau din Moldova. Altele aparțineau Imperiului otoman. Dintre localitățile din Țara Românească, este menționat

doar oraşul Bucureşti (în cadrul ramificaţiei Ismail-Reni-Galaţi-Bucureşti). O mare atenţie este acordată şi cetăţilor otomane aflate pe drumul Cameniţa-Istanbul. În cazul Chiliei, suntem informaţi că respectiva fortăreaţă otomană avea atunci 25 de tunuri. Se afirmă că aceste cetăţi erau şubrede şi de tip vechi. În sfârşit, este subliniat faptul că, în acea vreme, pe drumul de la Tulcea la Istanbul nu exista nici o cetate otomană. Menţionăm că autorul documentului descrie drumul secundar (mai scurt) dintre Aitos şi Istanbul, în locul drumului principal (mai lung), care trecea prin Edirne (fostul Adrianopol).

Observăm că traseul preconizatei ofensive ruseşti antiotomane din 1711 este, parţial, inspirat din cel propus ţarului de Constantin Brâncoveanu în septembrie 1698. El avea să fie reluat, în martie 1736, de feldmareşalul Münnich (german aflat în slujba Rusiei), într-un plan de cucerire a Istanbulului, în patru etape anuale, prezentat ţarinei Ana Ivanovna (1730-1740). Ideea ocupării capitalei otomane de către armata rusă (înaintând pe traseul susamintit) a reapărut, apoi, în timpul majorităţii războaielor ruso-otomane. Excepţie au făcut doar războaiele din 1787-1792 şi 1806-1812. În Primul Război Mondial (1914-1918), Anglia, Franţa şi Italia, într-un acord secret, au recunoscut dreptul Rusiei de a anexa oraşul Istanbul şi regiunea Strâmtorilor. Însă acest foarte important obiectiv rusesc nu a putut fi îndeplinit niciodată.

Greşelile din textul acestei descrieri ruseşti a drumului de la Cameniţa la Istanbul sunt puţine. Este vorba despre distanţele eronate dintre câteva localităţi, despre deformarea unor denumiri geografice (poate şi din vina copistului rus) şi despre afirmaţia exagerată că fortăreţele otomane de pe respectivul traseu erau şubrede şi nefolositoare. Lipsurile din conţinutul descrierii sunt inevitabile. Să nu uităm că acest document avea doar scopul de a satisface o parte din necesităţile informative ale plănuitei ofensive antiotomane din 1711 a armatei ruse. După cum am arătat, evoluţia evenimentelor nu a îngăduit conducătorilor Rusiei valorificarea deplină a informaţiilor valoroase conţinute în respectivul izvor.

Pentru istoricii români din zilele noastre, importanţa acestui document rusesc din ianuarie 1711 este de netăgăduit. Respectiva descriere a traseului Cameniţa-Istanbul a fost elaborată de un martor ocular, care l-a străbătut de multe ori. Alături de confirmarea unor informaţii deja cunoscute din alte izvoare de epocă, acest document aduce unele ştiri noi. Însă ceea ce îl face cu adevărat foarte important este sublinierea deosebitei însemnătăţi (în acea vreme, dar şi în alte perioade) a sus-amintitului traseu şi a localităţilor aflate de-a lungul său, atât pentru Ţara Românească şi Moldova, cât şi pentru Rusia, Polonia şi Imperiul otoman. Această mare însemnătate era valabilă pe plan militar şi politico-diplomatic, dar şi pe plan comercial, cultural şi religios (călătoriile pelerinilor clerici şi laici spre şi dinspre Muntele Athos, Palestina sau Patriarhia Ortodoxă de la Constantinopol).

*

Excurs bibliografic

Singurele informaţii disponibile despre autorul anterior menţionatei descrieri ruseşti se află în A.Z. Mâşlaevskii, *loc.cit.* Utile sunt şi unele date existente în *Pisma i bumaghi imperatora Petra Velikogo* (Scrisori şi hârtii ale Împăratului Petru cel Mare), t. XI (1), Moskva, 1962, p. 338-339; S.F. Oreşkova, *Russko-turetkie otnoşeniia va naceale XVIII v.* (Relaţiile ruso-turce la începutul secolului al XVIII-lea, Moskva, 1971, p. 104-105).

În privinţa războiului ruso-otoman din 1710-1711, a se mai vedea: A.N. Kurat, *Prut Seferi ve Barişi* (Campania şi pacea de la Prut), cilt (vol.) I-II, Ankara, 1951-1953; I. Focşeneanu, *Tratatul de la Luţk şi campania ţarului Petru I în Moldova (1711)*, în *Studii privind relaţiile româno-ruse*, vol. III, Bucureşti, 1963, p. 19-55; *Călători străini despre Ţările Române*, vol. VIII (îngrijit de Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru şi Paul Cernovodeanu), Bucureşti, 1983, p. 404-574; Adrian Tertecel, *Un izvor otoman necunoscut istoriografiei noastre: „Jurnalul" (Defter) lui Ahmed bin Mahmud (secretar al Vistieriei otomane) privind campania militară a Înaltei Porţi din anul 1711 în Moldova*, în „Caietele Laboratorului de studii otomane", nr. 2 (coord. Mihai Maxim şi Bogdan Murgescu), Bucureşti, 1993, pp. 55-132.

Țarul Petru I, înaintea campaniei din Moldova

Despre expansiunea rusească antiotomană în perioada 1654-1774, vezi (de exemplu): E.I. Drujinina, *Kiuciuk Kainardjiiskii mir 1774 g. Ego podgotovka i zakliucenie* (Pacea de la Küçük Kaynarca din 1774. Pregătirea și încheierea sa), Moskva, 1955, *passim*; I.P. Tușin, *Russkoe moreplavanie na Kaspiiskom, Azovskom i Cernom moriah. VII vek* (Navigația rusă pe Marea Caspică, Marea de Azov și Marea Neagră în secolul al XVII-lea), Moskva, 1978, *passim*; *Rossiia i Cernomorskie prolivî. XVIII-XX stoletiia* (Rusia și Strâmtorile Mării Negre în secolele XVIII-XX), Moskva, 1999, p. 31-222; Igor Andreev, *Aleksei Mihailovici*, Moskva, 2003, *passim*; Cemal Tukin, *Osmanli Imparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi* (Problema Strâmtorilor în timpul Imperiului otoman), Istanbul, 1947, *passim*; A.N. Kurat, *Türkiye ve Rusya* (Turcia și Rusia), Ankara, 1970, *passim*; Adrian Tertecel, *Marea Neagră otomană și ascensiunea Rusiei (1654-1774)*, în vol. *Marea Neagră. Puteri maritime-puteri terestre (sec. XIII-XVIII)*, coordonator: Ovidiu Cristea, București, 2006, pp. 325-346.

[DESCRIEREA DRUMULUI DE LA CAMENIȚA LA ISTANBUL (1711)][**]

„Lista distanțelor dintre orașe, de la Cameniță[1], de-a lungul Nistrului, până la Marea Neagră[2], de la gura Nistrului până la Dunăre[3] și de la gurile Dunării în sus pe Dunăre până în Țara Românească[4].

De la Cameninţa, de-a lungul Nistrului, până la orașul polonez Moghilev[5] sunt 20 de mile[6]. Aici există lemn din belșug. Și, lângă Moghilev, se poate trece [Nistrul]. Și se poate merge, pe amândouă malurile de-a lungul Nistrului, trecând prin ținuturi locuite[7].

De la Moghilev până la Soroca[8], aflată sub stăpânire moldovenească[9], sunt 10 mile[10]. Aici se găsește un turn mare din piatră[11]. Există și traversare [peste Nistru] cu două poduri mobile[12]. De la Soroca până la Rașkov[13] sunt 10 mile[14]. De la Rașkov până la Iagorlik[15] sunt 12 mile[16]. De la Iagorlik până la Marea «Neagră»

este ținut aflat sub stăpânire turcească[17]. Iar până la Dubăsari[18] sunt două mile[19]. De la Dubăsari până la Tighina[20] sunt 8 mile[21]. De la Tighina până la Cetatea Albă[22], unde Niprul[!] se varsă în mare, sunt 15 mile[23]. Cetatea Albă este o fortăreață aflată pe Nistru, veche și pe de-a întregul nefolositoare[24].

De la Cetatea Albă de-a dreptul până la Dunăre sunt 20 de mile[25]. Aici Dunărea se varsă în Marea Neagră[26] și tot aici se află cetatea Chilia[27], șubredă, în care se găsesc 25 de tunuri. De la Chilia până la Ismail[28] sunt 8 mile[29]. De la Ismail până la Reni[30] sunt 15 mile[31]. De la Reni până la Prut sunt 3 mile[32]. Aici râul Prut se varsă în Dunăre și tot aici se află orașul Galați[33]. De la Galați până la granița Țării Românești[34] sunt 6 mile[35]. Iar de la graniță până la București[36] sunt 15 mile[37].

Și de-a dreptul de la Kiev[38] până la Tighina sunt 50 de mile[39]. De la Tighina până la Babadag[40] sunt 30 de ceasuri[41]. De la Babadag până la Cogealac[42] sunt 8 ceasuri[43]. De la Cogealac până la Karasu[44] sunt 8 ceasuri[45]. De la Karasu până la Ali Bey Köy[46] sunt 8 ceasuri[47]. De la Ali Bey Köy până la Haci-oğlu Pazari[48] sunt 8 ceasuri[49]. De la Haci-oğlu Pazari până la Provadia[50] sunt 12 ceasuri[51]. De la Provadia până la Aitos[52], trecând prin munți[53], sunt 14 ceasuri[54]. De la Aitos până la Faki[55] sunt 12 ceasuri[56]. De la Faki până la Kirkkilise[57] sunt 12 ceasuri[58]. De la Kirkkilise până la Istanbul[59] sunt 40 de ceasuri[60]. Toate ținuturile «străbătute de acest drum» sunt locuite. Și cetăți nu se află nicăieri. Se găsesc doar mari localități nefortificate[61]. Pe Dunăre, de la Marea Neagră până în Țara Românească[62], sunt cetăți turcești șubrede, de tip vechi"[63].

(** Traducerea s-a făcut după: A.Z. Mâșlaevskii, *Voina s Turțieiu 1711 goda. Prutskaia operațiia*. St. Petersburg, 1989, pp. 220-221.)

NOTE

[1] În text, *ot Kamența-Podolskogo*. Este vorba despre cetatea poloneză Camenița (Kameneț-Podolskii; Kamianeț-Podilskii), situată, azi, pe teritoriul Ucrainei. Se află la 30 km nord de Hotin. Atunci, această cetate era ocupată de armata rusă (la fel ca și cea mai mare parte a teritoriului Poloniei).

[2] În text: *do Ciornogo moria.*

[3] În text: *do Dunaia*.

[4] În text: *do Muntianskoi zemli.*

[5] În text: *do polskogo goroda Moghileva*. Se face referire la orașul polonez Moghilev (Moghilev-Podolskii; Mohiliv-Podilskii), aflat, în prezent, pe teritoriul Ucrainei. Este situat pe malul stâng al Nistrului, la 100 km, sud-est de Camenița. Denumirea sa românească medievală era *Movilău*.

[6] Nu este clar ce valoare, în sistemul metric, are *1 milă* din acest izvor. Totuși, se pare că, în concepția autorului, *1 milă* = aproximativ 4 km.

[7] În text: *i poitit Dnestrom jiliom po odnoi i drugoi storone.*

[8] În text: *do Soroki.* Este vorba despre cetatea moldovenească Soroca (azi, în Republica Moldova), aflată pe malul drept al Nistrului, la 50 km sud-est de Moghilev.

[9] În text: *vladeniia voloșskogo.*

[10] Vezi nota 6.

[11] În text: *velikaia bașnia kamenna*. Se face referire la înfățișarea cetății Soroca.

[12] În text: *perevoz o dvu paromah.*

[13] În text: *do Rașkova*. Această localitate (azi, în Republica Moldova) se află pe malul stâng al Nistrului, la sud-est de Soroca.

[14] Distanța Soroca-Rașkov = 50 km.

[15] În text: *Erluk*. Actuala localitate Goian (în Republica Moldova), situaă pe malul stâng al Nistrului, la sud-est de Rașkov.

[16] Distanța Rașkov-Iagorlik = 60 km.

[17] În text: *turețkoe vladenie.* Informația este corectă.

[18] În text: *do Dubosara.* Această localitate (azi, în Republica Moldova) se află pe malul stâng al Nistrului, la sud de Iagorlik.

[19] Distanța Iagorlik-Dubăsari = 10 km.

[20] Orașul moldovenesc Tighina (azi, în Republica Moldova) este situat pe malul drept al Nistrului, la sud de Dubăsari. Începând din 1538, se afla sub stăpânire otomană. Era denumit de otomani *Bender*. Denumirea sa rusească era (și este) *Benderî*. Aici se găsea o importantă cetate otomană care era principala bază pentru operațiunile militare ale Porții împotriva Poloniei și Rusiei.

[21] Distanța Dubăsari-Tighina = 55 km.

[22] În text: *do Belagrada.* Este vorba despre orașul moldovenesc Cetatea Albă (Belgorod-Dnestrovskii; Bilgorod-Dnistrovskii), aflat, în prezent, pe teritoriul Ucrainei. Este situat pe malul drept al Limanului Nistrului, la sud-est de Tighina. În perioada 1484-1812, a fost stăpânit de Imperiul otoman (purtând denumirea *Akkerman*).

[23] Distanța Tighina-Cetatea Albă = 90 km. Desigur, Nistrul (nu Niprul) se varsă în Marea Neagră lângă Cetatea Albă.

[24] În text: *staraia i ni k cemu ne ugodna*. Această afirmație este exagerată.

[25] Distanța Cetatea Albă-Chilia = 120 km.

[26] În text: *Tut Dunai v more Ciornoe vpadaet.*

[27] În text: *gorodok Kililiia*. Se face referire la orașul moldovenesc Chilia (Kiliia), care, în prezent, aparține Ucrainei. Se află pe malul stâng al brațului Chilia al Dunării, la sud-vest de Cetatea Albă. A fost posesiune otomană (sub numele de *Kili*), în anii 1484-1812.

[28] În text: *do Smaila*. Este vorba despre orașul moldovenesc Ismail (Izmail), care, actualmente, face parte din Ucraina. Se găsește pe malul stâng al brațului Chilia al Dunării, la vest de Chilia. În perioada 1484-1812, a fost stăpânit de Imperiul otoman. Denumirea sa românească medievală era *Smil.*

[29] Distanța Chilia-Ismail = 35 km.

[30] În text: *do Rena*. Se face referire la orașul moldovenesc Reni (în prezent, în Ucraina). Este situat pe malul stâng al Dunării, la vest de Ismail. În anii 1621-1812, a făcut parte din Imperiul otoman (sub numele de *Tomarova*).

[31] Distanța Ismail-Reni = 50 km.

[32] Distanța Reni-gura Prutului = 8 km.

[33] În text: *i tu mesto Galiaț*. Acest oraș moldovenesc (în prezent, capitala județului românesc omonim) se află pe malul stâng al Dunării, la 11 km vest de gura Prutului.

[34] În text: *do Muntianskoi graniț*î.

[35] Distanța reală = 25 km. În perioada 1540-1829, a existat cazaua (*kaza*) Brăila, posesiune otomană.

[36] În text: *do Bukoreșta*. Actuala denumire rusească a acestui oraș este *Buharest*.

[37] Distanța reală = 150 km.

[38] În text: *ot Kieva*. În prezent, acest oraș este capitala Ucrainei. În acea vreme, era reședința unei gubernii ruseşti.

[39] Distanța Kiev-Tighina = 380 km.

[40] În text: *do Babî*. Acest oraș (azi, în România) se află în nordul Dobrogei, la 30 km sud de Tulcea (fiind inclus în județul omonim). În perioada 1484-1878, întreaga Dobroge a făcut parte din Imperiul otoman. În aceea vreme, Babadagul se numea oficial *Babadağı.* Adesea, în secolele XVII-XVIII, beilerbeiul otoman de Silistra-Oceakov rezida aici.

[41] În text: *30 ceasov*. Distanța Tighina-Babadag = 220 km. Otomanii măsurau distanțele în ceasuri (*saat*) de drum. *1 ceas* = 5 km.

[42] În text: *do Kojalupa.* Acest sat (actualmente, în România, în județul Constanța) este situat în Dobrogea, la sud de Babadag. În timpul stăpânirii otomane, se numea oficial *Koğalik* sau *Koğaluk.*

[43] Distanța Babadag-Cogealac = 40 km.

[44] În text: *do Karasui.* Este denumirea otomană a actualului oraș românesc Medgidia (jud. Constanța). Se află în Dobrogea, la sud-vest de Cogealac, între Cernavodă și Constanța, pe malul râului Carasu („Apa Neagră").

[45] Distanța Cogealac-Carasu = 40 km.

[46] În text: *do Alilbeicioi*. Sat dispărut, aflat în apropierea actualelor localități dobrogene Chirnogeni și Căscioarele (jud. Constanța).

[47] Distanța Carasu-Ali Bey Köy = 40 km.

[48] În text: *do Pozarjiogli*. Astfel se numea, în timpul stăpânirii otomane, orașul dobrogean Dobrici (Bazargic; Tolbuhin), care, în prezent, aparține Bulgariei.

[49] Distanța Ali Bey Köy–Hadji-oğlu Pazari = 40 km.

[50] În text: *do Provadie*. Oraș (actualmente, în Bulgaria) aflat la sud de Hadji-oğlu Pazari. Denumirea sa otomană era *Prevadi*.

[51] Distanța Hadji-oğlu Pazari = 50 km.

[52] În text: *do Aitosa*. Acest oraș (în prezent, în Bulgaria) este situat la sud de ramura răsăriteană a Munților Balcani, la 32 km nord-vest de Burgas (port bulgar la Marea Neagră). În perioada otomană, se numea *Aydost.*

[53] În text: *cirez gorî.* După cum am arătat în nota precedentă, este vorba despre ramura răsăriteană a Munților Balcani.

[54] Distanța Provadia-Aitos = 70 km.

[55] În text: *do Faki*. Actuala localitate bulgară Fakiia (la sud de Aitos), care se află în apropierea granței cu Turcia.

[56] Distanța Aitos-Faki = 55 km.

[57] În text: *do Kirklise.* În prezent, acest oraș se numește *Kirklareli.* Se află la sud-est de Fakia, în Turcia europeană, în apropierea granței cu Bulgaria.

[58] Distanța Faki-Kirkklise = 60 km.

[59] În text: *do Konstantinopoli.* Orașul Istanbul a fost capitala Imperiului otoman în perioada 1453-1923. În prezent, este principalul centru economic și cultural al Republicii Turcia.

[60] Distanța Kirkkilise-Istanbul = 170 km. Remarcăm faptul că, în acest izvor rusesc, este prezentat drumul cel mai scurt dintre Dobrogea și Istanbul. Celălalt drum ocolea de la Aitos prin Karnobat (*Karinabad; Karinovasi*) și Edirne (fostul Adrianopol).

[61] În text: *tolko slobodî veliki*. Informația este corectă. Pe drumul prezentat în acest izvor rusesc, din nordul Dobrogei până la Istanbul, nu exista nici o fortăreață otomană.

[62] În text: *Po Dunaiu ot Ciornogo moria do Muntianskoi zemli.*

[63] În text: *turețkie gorodî ne krepki, starogo stroeniia.* Într-adevăr, respectivele cetăți otomane erau de tip vechi. Însă acestea erau destul de solide, fapt dovedit în cursul războaielor ruso-otomane din secolul al XVIII-lea.

„NENOROCITA CAMPANIE DE LA PRUT” A LUI PETRU I

Conf. univ. dr. maior (r) VLAD MISCHIEVCA*

Abstract

In 1711 a joint Russian-Moldavian army led by Tsar Peter the Great and Moldavian prince, Dimitrie Cantemir, attempts to defeat a very powerful ottoman army – almost 100.000. fighters. The alliance between two countries, signed at Lutsk in Poland, determined Cantemir to fight together with russian army. During the battle, on Prut river, the allies comitted a lot of strategical and technical mistakes which lead to their tragic defeat. The negociated peace stipulated many advantages for the Ottoman Empire and territorial gains. However, the treaty was never applied by the Russians.

Dimitrie Cantemir had to abandon his throne and withdrew in Russia with Tsar Peter the Great. This battle was the first russian-ottoman war carried on the Romanian terittory.

***Keywords**: Peter the Great, Dimitrie Cantemir, Lutsk, Prut battle.*

Acum 303 ani, a avut loc un important eveniment politico-militar de care mulți istorici ruși se străduie să nu-și amintească prea des: fiiind vorba de un eșec total pe câmpul de luptă al țarului Petru I. Istoria acestei campanii, cu mari ambiții geostrategice în spațiul S-E European, dar, care erau rupte de realitate, poate servi și astăzi studiului raporturilor dintre strategie și logistică.

Primul război ruso-turc, care a vizat nemijlocit spațiul românesc a fost cel din anii 1710-1713, ce a fost pierdut de către Petru I într-o singură campanie – cea din Moldova, la 1711 („Campania de la Prut”, *Прутский поход 1711 г.*), numită inspirat, pe bună dreptate, de către Costache Negruzzi: „nenorocita campanie de la Prut”.[1]

La 20 noiembrie 1710, Imperiul otoman declarase război Rusiei, ambasadorul țarului, P.A. Tolstoi, și întreg personalul ambasadei ruse de la Constantinopol (aproximativ 70 de persoane) fiind întemnițați în închisoarea *Edicule* („Șapte Turnuri”). La 23 februarie 1711, Rusia a declarat, la rândul ei, război Porții, țarul lansând și o *Proclamație*, redactată în limba latină, către țările europene, în care preciza scopurile războiului dus împotriva otomanilor. Această acțiune diplomatică a lui Petru I a fost urmată de emiterea *Manifestului* din 8 mai 1711, adresat către toți locuitorii Principatelor Române, „precum și alte popoare creștine”, pentru a se încadra „în acest război sfânt”, cerându-le „să verse și ultima picătură a sângelui său pentru sfânta biserică și credința creștină provoslavnică, pentru patria și pentru recăpătarea drepturilor și și a libertăților sale”.[2] Obiectivele declarate ale Rusiei în acest război erau, pe de o parte, obținerea unei poziții avantajoase pe țărmul Mării Negre, iar pe de altă parte, eliberarea popoarelor creștine din

* Istoric, Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Republicii Moldova.

Balcani, aflate sub dominația Porții.[3] Promisiunea lansată de țar, privind eliberarea Țării de sub dominația otomană, a generat entuziasm în rândul boierimii moldovene. Trebuie precizat că, la acea vreme, nu existau motive care să pună sub semnul întrebării sinceritatea promisiunii făcute de țarul Petru I.[4]

Învățatul principe Dimitrie Cantemir, subapreciind puterea Porții otomane și contând pe ajutorul Rusiei (care, la acea vreme, se scălda în gloria victoriei asupra Suediei de la Poltava, la 1709), a primit la 13 aprilie 1711 faimoasa „diplomă de la Luțk"[5] (acțiunea sa culminând până la o *alianță fățișă politico-militară* cu Petru I). Domnitorul moldovean spera să primească domnia ereditară asupra țării, căreia i se garanta integritatea teritorială și deplina autonomie (sub *protectorat rusesc*). Chiar dacă Petru I nu a întârziat să numească „Moldova provincie supusă, imediat ce unele din armatele sale au pătruns în țară".[6]

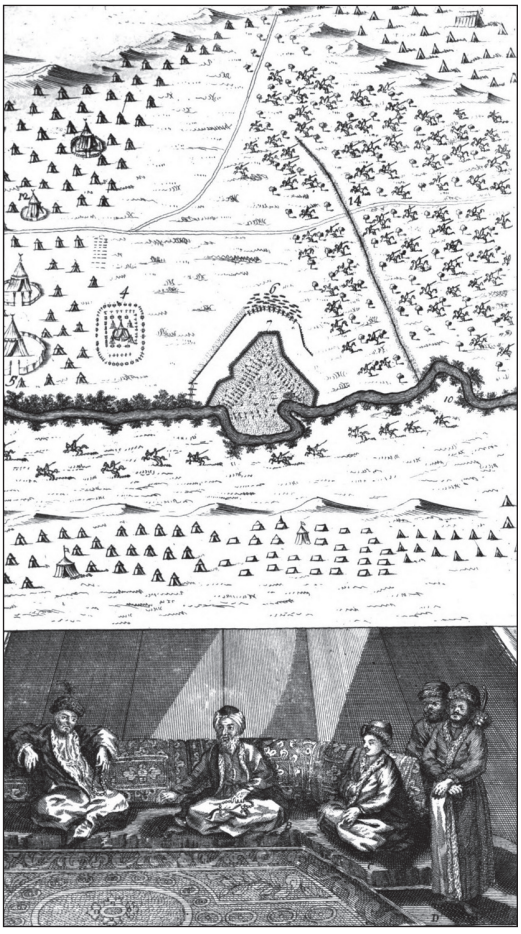

Bătălia de la Prut, 1711, după gravura lui William Hogarth

În luna mai 1711 trupele de avangardă ale cavaleriei lui B.P. Șeremetev au trecut Nistrul. La 6 iunie D. Cantemir s-a întâlnit la Țuțora cu B.P. Șeremetev, iar Petru I a sosit la Prut către 24 iunie și a doua zi, la 25 iunie, la Iași, s-au unit cu grosul armatelor ruse, sub conducerea nemijlocită a lui Petru I. Această oaste număra cca 46 000 oameni (cu 120 de tunuri), la care au aderat 5 000 de oșteni moldoveni. Armata otomană (cca 120 000 de oameni cu 440 de tunuri), la 18 iunie 1711 a traversat Dunărea, la Isaccea, și s-a îndreptat pe malul stâng al Prutului, spre nord, unde a făcut joncțiune cu trupele călări ale hanului tătar (70 000 de oameni). Ion Neculce estimează efectivele armatei ruse: „De toată oastè ca 50 000 avea și avea și 52 pușci (tunuri – *n.n.*). Și cât și era oaste, mai mult era bolnavă, flămândă și obosită. Iar turcii era cu veziriul 400 000, fără poiadiè (hoardele, mulțimea – *n.n.*) tătarâlor, și avea 400 de pușci: oaste grijită și hrănită bine, fiind în țara lor".[7] Istoricul rus S.M. Soloviev aduce cifra de 38 246 de ruși față de 119 665 de otomani și 70 000 de tătari;[8] iar martorul evenimentelor Juel Just menționează că în bătălia de la Prut rușii au avut doar 36 000 de oameni, fiind, practic, fără de cavalerie, față de cei de peste 100 de mii de turci, majoritatea călări.[9]

În această campanie era antrenată doar o parte din armata Rusiei, trupele fiind împărțite pentru a lupta pe mai multe direcții: la țărmurile Mării Baltice, în Moldova și între Bug și Marea Caspică. Războiul purtat concomitent pe mai multe fronturi a fost una din cauzele înfrângerii de la Prut, deoarece forțele rușilor erau „răşchirate într-atâte părți. În nădejdea voroavelor streini, a muntenilor, a leșilor, a sârbilor, a moldovenilor, au venit împăratul făr-oaste, negrijit, să să bată cu veziriul și cu poiadè oștii turcești și tătărești, într-un mijloc de câmpu pustiiu".[10]

Totodată, armatele otomane, ajungând pe malul Prutului, beneficiau și de sprijinul flotei dunărene. Flota avea rolul de a aproviziona oastea cu hrană, furaje și muniții și de a întreține legătură cu Imperiul otoman.[11] Pe când asigurarea logistică a armatei ruse era sub orice critică: soldații sufereau de foame și sete, caii

duceau lipsă acută de furaje, iar în condițiile arșiței de vară rușilor „le curgea sânge din ochi și urechi, mulți după ce ajungeau la apă beau până mureau, iar alții, din cauza lipsurilor, își puneau capăt zilelor...”[12]

La 8 (19) iulie a avut loc *lupta de la Stănileşti*, iar în următoarea zi trupele ruse, aflate sub comanda nemijlocită a lui Petru I, au fost înconjurate și supuse unui crâncen atac. Pe data de 9 (20) iulie 1711, „s-a dat o luptă atât de cumplită încât nu are asemănare”. Otomanii, însă, nu au reușit să cucerească tabăra rusă și „s-au așezat iarăși în șanțurile rămase... *de pe vremea sultanului Osman* (1618-1622)”. Pe 10 (21) iulie, rușii au lansat, fără succes, mai multe contraatacuri, încercând să scape din încercuire: „la ivirea zorilor, trăgând din armele ce le aveau în mâini, ghiaurii (creștinii – *n.n.*) au ieșit din tabăra lor și au pornit la atac asupra gaziilor musulmani”. Situația logistică a armatei ruse devenind una foarte precară, rușii au recurs la ultima metodă de luptă – *corp la corp*, cu armele reci: „văzând că tunurile și puștile lor nu mai pot trage, ghiaurii se băteau cu vitejii gazii numai cu sabia”.[13]

Situația armatei ruse și a aliatului său – detașamentelor moldovenești era foarte critică, fapt ce l-a făcut pe Petru I să înceapă tratative cu turcii. Un extras din notele lui Juel Just, reprezentantul danez pe lângă Petru I, reflectă cu lux de amănunte *Campania de la Prut*: „Așa cum mi-au spus martorii, țarul, fiind înconjurat de armata turcă, căzuse într-o astfel de disperare încât alerga ca un nebun înainte și înapoi prin tabără, se bătea în piept și nu putea rosti niciun cuvânt. Majoritatea din cei ce erau în jurul lui au crezut că are un acces de tulburare psihică. Soțiile ofițerilor ruși, care erau prezente în număr mare, se văicărau și plângeau la nesfârșit. Și cu adevărat se părea că sfârșitul era inevitabil: în cazul în care Dumnezeu în mod miraculos nu ar fi aranjat ca să se reușească ca vizirul turc să fie convins să încheie pacea, acceptând mita, din armata țaristă nu ar fi putut să se salveze nicio persoană – pentru că, pe de o parte, împotriva lor erau de trei ori mai mulți turci, iar pe de altă parte, în spate, curgea Prutul, pe malul opus al căruia erau aproximativ 20 000 de cazaci, tătari, turci, polonezi și suedezi.”[14] De remarcat că, Just Juel (14.10.1664 – 8.08.1715) – în calitatea sa de ambasador danez la Curtea rusă a avut acces la documentele de epocă și posibilitatea să cunoască din interior situația disperată a țarului Petru I lăsând prețioase mărturii originale. În timpul ședерii sale timp de doi ani în Rusia (1709-1711) a ținut un jurnal, care a fost publicat și în limba rusă abia la sfârșitul secolului al XIX-lea. Pentru a ilustra în ce stare disperată se afla armata rusă, despre care diplomatul danez scria că „nu s-a aflat încă nicio armată din lume”, publicăm planul pozițiilor părților beligerante (la data de 9 (20) – 10 (21) iulie 1711) din memoriile sale (traduse în limba rusă).[15]

În după-amiază zilei de 11 (22) iulie vicecancelarul Petr Șafirov s-a întors de la marele vizir și i-a prezentat țarului proiectul tratatului de pace, raportând despre discuțiile purtate cu otomanii (el avea mandatul să cedeze orice, doar ca să evite robia: *„Ставь с ними на все, что похотят, кроме шкляфства”*). La 12 (23) iulie 1711 a fost încheiată pacea (vezi Anexa: *Договор, заключенный при реке Прут, 12 июля 1711 г.*), conform căreia trupele ruse puteau pleca cu armele din Moldova, fiind însoțiți de Dimitrie Cantemir cu oamenii săi (chiar dacă numele domnului moldovean nu este stipulat în acordul semnat).[16]

Feldmareșalul Boris Șeremetiev, după tabloul lui I. Argunov, 1768

La 2 (13) august 1711 polcurile ruseşti au trecut pe un pod plutitor Nistrul, pe la Movilău (mai sus de Soroca), iar a doua zi Petru I a poruncit să se țină o slujbă religioasă de mulțumire („благодарственный молебен") și să se serbeze cu salve de tun în cinstea izbăvirii miraculoase de pe Prut, datorate Bunului Dumnezeu.[17]

La 27 noiembrie 1714, „În memoria prezenței Maiestății sale (*Ecaterina Alexeevna* – soția lui Petru I) în lupta cu turcii la Prut, în situația când în astfel de momente periculoase nu doar ca soție, dar, ca persoană bărbătească a fost văzută de către toți" («В память бытности ее величества в баталии с турками у Прута, где в такое опасное время не яко жена, но яко мужская персона видима всеми была») Petru I a instituit Ordinul „Sf. Ecaterina" („Орден Святой Великомученицы Екатерины") – cea mai înaltă distincție pentru femei din Rusia, considerat al doilea, ca valoare, după Ordinul „Sf. Andrei". Inițial decorația se numea „Eliberarea" (Орден «Свобождения», ulterior «Освобождения») și a avut două clase. Pe panglica albă (ulterior roșie) a fost inscrisă deviza „Pentru dragoste și Patrie" («За любовь и Отечество»), iar pe verso: AEQUAT MUNIA COMPARIS „Prin muncă se compară cu soțul" («Трудами сравнивается с супругом»).[18] Până la 1917 cu acest ordin au fost decorate marile ducese și prințese, precum și soțiile funcționarilor înalți ai imperiului, numite „doamnele cavalere" („кавалерственные дамы").

Țarina Ecaterina Alexeevna a fost prima doamnă distinsă cu această decorație – pentru curajul demonstrat în campania de la Prut în 1711, când trupele ruse au fost înconjurate și părea că totul este deja pierdut. Ecaterina a insistat pe continuarea negocierilor și, conform legendei, a dat comandantului otoman ca mită toate diamantele sale, primite în dar de la țarul Petru. Instituirea acestui ordin original este considerată de către unii cercetători drept singurul rezultat *pozitiv* al Campaniei de la Prut.

Conform acordului, Petru I își lichida flota din Azov, scotea trupele din Ucraina, Moldova și regiunea Azovului, iar preconizata capitală a împărăției sale de pe țărmul Mării Azov – Taganrogul era distrus și nivelat cu pământul, dând jurământ să uite pentru totdeauna de noi cuceriri teritoriale în zona Azovului, Moldovei și Ucrainei. *Tratatul de pace de la Prut* mai stipula cedarea de către Rusia a Azovului; dărâmarea orașelor Kamennâi Zaton și Novobogorodițk de la gurile râului Samara; neamestecul în treburile interne ale Porții; suspendarea dreptului de a avea ambasador la Constantinopol. Regelui Suediei i se acorda trecere liberă în Suedia, urma să se facă schimb de prizonieri ș.a. Însă, respectarea acestui tratat se tărăgăna și, la 12(23) iunie1712, a fost semnat un nou tratat ruso-turc, ca peste puțin timp Imperiul otoman să declare din nou război Rusiei, la 29.11 (10.12).1712.

Conform *Tratatului de pace de la Adrianopol* din 13(24) iunie 1713 Petru I a reconfirmat cedarea Azovului, a distrus fortificațiile de pe litoral, acceptând neamestecul său în afacerile poloneze. Granița ruso-turcă a suferit modificări, fiind stabilită pe râurile Samara și Oriol.

Comandantul forțelor otomane din Moldova – Marele vizir Mehmed Paşa Baltaji sau Baltacı (1662–1712), cel care căzuse de acord să încheie pacea de la Prut din 1711, cu prețul mitei de 150 de mii de ruble de aur,[19] pentru laşitatea sa a fost pedepsit – prin ordinul sultanului Ahmed al III-lea (1673-1736) era exilat, iar mai târziu a și fost strangulat într-o celulă din închisoarea de pe insula Lemnos.

Pacea de la Prut prevedea ca „țara otomanilor să rămână întreagă". Era vorba de retrocedarea teritoriilor cucerite de ruși în timpul războiului dintre Poartă și Liga Sfântă. Cererea otomanilor de a-l preda pe Dimitrie Cantemir nu a fost satisfăcută de Petru I. Războiul era câștigat de otomani, cu importante și multiple consecințe pentru Principatele Române.[20]

Deoarece, chiar dacă pacea s-a încheiat, „numai pentru pământul nostru, Moldovii, nime(ne)a nu s-au pus". Ceea ce văzând turcii, „ni-au cuprins de toate părțile de ni-au luat pământul și ni-au încungiurat toate granițile țării", ceea ce însemna ocuparea Hotinului și începerea „busurmănirii" (în acel olat) a femeilor și copiilor. Țara stătea „cu suspin la Dumnezeu, de ca(u)tă cu ochii în sus": *cei de rând fug la Poloni și se fac șerbi, podani*.[21]

Dimitrie Cantemir devenea „cneaz rusesc", cu titlul de *prea-luminat*, iar Moldova mult *prea-asuprită*, instaurându-se sistemul de conducere și administrare prin *fanarioții greci*, ce se va prelungi până la 1821. Începând cu 1711, după ultima domnie a lui Dimitrie Cantemir și până la 1821 sultanii curmă șirul domnilor băș-

tinași la tronul Moldovei (în Țara Românească – din 1716), desemnându-i ei înșiși la tronurile din Principate pe domnii care-i doreau, lipsind, astfel, boierimea de dreptul de a alege domnul în Țară. Începe *secolul turco-fanariot*... „De la 1711, domnii pământeni nu se mai suiră pe robitele tronuri ale Moldovei și Valahiei. Așa, aceste nenorocite țări, cu pierderea celor mai mari și sfinte drituri (drepturi – *n.n.*), plătiră cea întâi alianță a lor cu Rusia ortodoxă!"[22]

În urma înfrângerii țarului rus Petru I în *Campania de la Prut*, din 1711, Țara Moldovei a suferit noi pierderi teritoriale, deoarece hanul Devlet Ghirai a convins Poarta să le cedeze nogailor din Bugeac teritoriul aflat sub jurisdicția domnului Moldovei din apropierea „hotarului lui Halil pașa" în lungime de *32 de ceasuri* și în lățime de *2 ceasuri de mers*.[23] Nogaii, timp de aproape un secol (până în 1807), au utilizat (arendat) pământul celor „Două ceasuri" (aproximativ 10 km în lățime) în scopuri economice, plătind domnului și boierilor moldoveni arenda, numită *ușur* și *alăm* (zeciuiala pentru semănături și pentru pășunatul vitelor).

Totodată a fost smulsă principatului românesc cetatea și ținutul Hotinului, transformate într-o nouă caza otomană (1713). Sublima Poartă încerca să sporească în acest chip controlului asupra Moldovei și mijloacele de informare privind Regatul Poloniei și istmul ponto-baltic.

Astfel, *campania de la Prut* (1711) este foarte semnificativă și prin faptul că a pus începutul unei noi concepții strategice, devenind ulterior definitorie în doctrina militară rusă pe parcursul secolului XVIII – începutul sec. XIX, constând în crearea unui *cap de pod dunărean*. Totodată, practica acestei campanii cu sfârșitul său nefast pentru Rusia și aliații săi a demonstrat inconsistența ideii unui *război fulger*.

În acest context, anul 1711 marchează acel *rubicon*, când pentru prima dată un țar al Rusiei a trecut Nistrul și a pășit în fruntea armatei ruseşti pe teritoriul Țării Moldovei. Campania de la Prut s-a dovedit a fi o „călătorie de nuntă" nefericită pentru Petru I și cea de a doua sa soție gravidă (la 6 martie 1711 Petru se căsătorise în taină cu Ecaterina Alexeevna alias Marta Skovronska, 1684-1727, cu care avea deja două fete)[24]. A.S. Puşkin, analizând viața și activitatea lui Petru I, menționase, că tradiția spune că împăratul rus, fiind pe patul de moarte, regretase doar două lucruri: că nu s-a răzbunat pe turci pentru nereușita de la Prut și pe Hanatul Hiva (din Asia Mijlocie) pentru uciderea lui Bekovici.[25] Istoricii militari au demonstrat faptul că Charles XII, planificându-și campania împotriva Rusiei, care s-a încheiat cu înfrângerea de la Poltava (1709), a făcut un *set complet* cu toate greșelile strategice posibile: avansarea cu forțe insuficiente, fără a-și asigura comunicațiile; a subestimat inamicul, nu a organizat un serviciu de informații; și-a legat speranțe fantastice pe contul aliaților, care nici nu puteau sau nu doreau să acorde, în serios, un ajutor important. Uimitor, dar doi ani mai târziu, la 1711, Petru I, învingătorul regelui suedez, a repetat exact aceleași greșeli.

La acea dată, 1711, pericolul pierderii autonomiei statale a Moldovei a fost realmente mare, iar șansa eliberării de sub dominația otomană cu ajutorul trupelor creștine ale rușilor era iluzorie. Mai mult ca atât, otomanii au instaurat în Principate pentru mai mult de o sută de ani – *regimul turco-fanariot*, ce a pereclitat serios autonomia Moldovei și Țării Românești[26]. Axinte Uricariul a arătat destul de veridic urmările deosebit de grele pentru Moldova, care încercaseră să se opună cu ajutorul

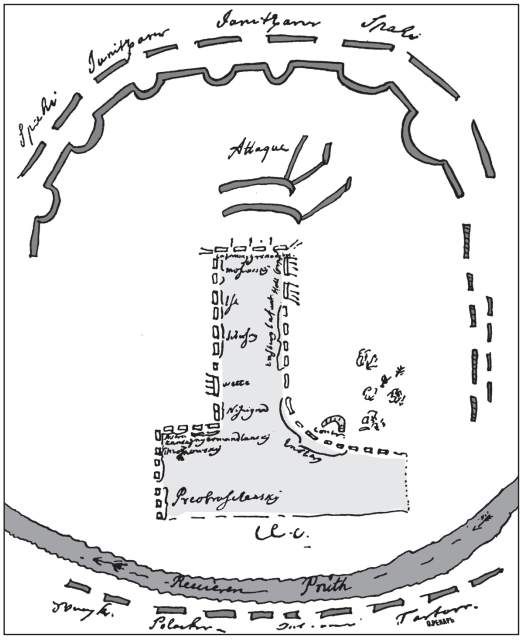

Dispozitivul trupelor în bătălia de la Prut 20-21 iulie 1711

unei forțe străine stăpânirii otomane, când țara nu numai că trebuia să plătească după retragerea oștirii ruseşti 50 de pungi „baramlîc" (pe care nu le-a dat ca domn Dimitrie Cantemir), dar şi „...că venise lucrul la cumpănă – să fie *paşe* la Moldova şi să nu mai trimită domnu." Adică, în modul cel mai serios plana pericolul transformarii Moldovei într-un „paşalîc".[27]

Subliniem, că încercările de extindere teritorială şi a sferelor de influenţă ale Rusiei, înfăptuite de către Petru I, au devenit în continuare direcţii „de program" (bazinul Baltic, sud-estul Europei, Caucazul) ale expansionismului ţarist timp de două secole. „Este incontestabil, – susţine pe bună dreptate E.V. Anisimov, – că, marele reformator (Petru I – *n.n.*) a fost ctitorul nu numai al Imperiului Rus, dar şi al politicii imperiale, începuturile căruia au fost cu succes dezvoltate de către succesorii săi, îndeosebi de către Ecaterina II."[28]

ANEXA

Acordul încheiat la râul Prut, 12 iulie 1711[29] (Traducere din limba rusă)

Din mila lui Dumnezeu a prea luminatului şi prea puternicului mare domnitor, ţarului şi marelui cneaz Petru Alexeevici,[30] autocrat a toată Rusia iproci, iproci, iproci. Noi, cei mai jos numiţii împuterniciţi anunţăm prin aceasta, că noi prin ucazul preamilostivului nostru ţar şi domnitor în deplină putere dată nouă am hotărât: prea luminatul şi prea puternicul mare domnitor sultanul Ahmet-han[31] şi ilustrul marele vizir Magmet-paşa[32] în urma certii între cele două ţări, să încheie acordul dat de pace veşnică.

I. Deoarece fosta pace dintre Majestatea Sa a Ţarului şi Majestatea Sa a Sultanului s-a rupt şi cele două armate au intrat în luptă una cu alta, şi apoi pentru a evita vărsarea zădarnică a sângelui uman, s-a cerut, totuşi, să se încheie o pace, asupra căreia s-a căzut de acord, astfel încât pacea veşnică să se bazeze pe cedarea către turci a oraşelor cucerite, iar cele noi construite să fie distruse, şi din ambele părţi să rămână pustii; toată artileria, muniţiile şi altele, introduse din partea Majestăţii sale a Ţarului, vor rămâne; doar tunurile aflate în Kamenâi Zaton[33] să fie cedate părţii turceşti.

II. În chestiunile poloneze din ambele părţi să nu să se amestece nimeni, la fel şi supuşilor lor (*polonezilor*) să nu li se ia nimic, nici pe ei, nici din pământurile lor.

III. Comercianţii, atât supuşii Majestăţii Sale a Ţarului în Turcia, cât şi supuşii Majestăţii Sale a Sultanului în statul rus, să aibă libertatea de intrare şi de ieşire, pentru a practica comerţul.

IV. Deoarece regele suedez a intrat sub protecţia Majestăţii Sale a Sultanului, fapt pentru care Majestatea Sa a Ţarului din dragostea faţă de Majestatea Sa a Sultanului, îi va permite acestuia în mod liber şi în siguranţă să treacă spre pământurile lui, şi dacă între ei va fi o înţelegere şi dorinţă, poate că şi cu dânsul să se încheie pace.

V. Pentru ca pe viitor din ambele părţi, atât supuşilor ruşi, cât şi supuşilor turci să nu li se facă niciun fel de supărări şi daune de la oricine ar fi din cauza acestor acorduri.

VI. Conform acestor legăminte toate acţiunile duşmănoase din trecut să fie date uitării, iar după schimbul actelor (pentru care schimb noi avem toată plenipotenţa), trupele ambelor părţi, fără ca să intervină reciproc, vor pleca şi de la nimeni în calea lor să nu aibă supărare.

VII. Robii turci, câţi sunt aceştea în statul marelui nostru domnitor, a Măriei Sale Ţarului, precum şi cei de aici, care se află în oboz, să fie eliberaţi; la fel şi cei din partea Majestăţii sale Sultanului, cetăţenii ruşi, făcuţi prizonieri după ruperea păcii vechi, să fie toţi eliberaţi. Drept confirmare, noi am semnat acest tratat cu mâinile proprii şi l-am sigilat cu ştampile, şi cu excelenţa sa Marele vizir l-am schimbat.

Договор, заключенный при реке Прут, 12 июля 1711 г.[34]

Божьей милостью пресветлейшего и державнейшего великого государя, царя и великого князя Петра Алексеевича, Всероссийского самодержца и прочее, и прочее, и прочее. Мы, нижеименованные полномочные, объявляем чрез сие, что мы по указу нашего всемилостивейшего царя и государя и по данной полной мочи постановили: пресветлейшего и державнейшего великого государя салтана Ахмет-хана с сиятельнейшим Великим визирем Магмет-пашею по учинившейся между обоими государствами ссоре, последующий договор о вечном мире.

I. Понеже прежний мир у Его Царского Величества с Его Салтановым Величеством разорвался, и оба войска между собой в бой вступили, и потом не допуская крайнего

разлития крови человеческой, требовано паки мир учинить, на которой соглашенось, чтоб вечный мир учинить на сем, дабы турком завоеванные их города отдать, а новопостроенные разорить, и с обеих сторон пусты да будут; вся же артиллерия, амуниция и прочее введено в сторону Царского Величества да будет; только пушки обретающиеся в Каменном Затоне уступить в сторону турецкую.

II. В польские дела с обеих сторон не мешаться, тако ж и их подданных ничем присвоять, ни их, ни земель их.

III. Купцам, как Царского Величества подданным в Турское государство, так и Салтанова Величества подданным в Российское государство, приезжать и отъезжать и торговать свободу иметь.

IV. Понеже король Свейской под защищение Его Салтанова Величества пришел, того ради Его Царское Величество для любви Его Салтанова Величества, оного свободно и безопасно до его земель пропустить соизволяет, и ежели между ими соглашенось и соизволено быть может, то с ним и мир учинить.

V. Дабы впредь на обе стороны, как российским, так и турским подданным никаких обид и убытков ни от кого учинено по сим пактам не было.

VI. По сим пактам все прежние неприятельские поступки забвению да предадутся, и по разменении сих пактов (о котором разменении мы полную мочь имеем), войска оба без помешательства друг другу да отойдут, и ни от кого в пути друг другу досады имети да не будут.

VII. Турские невольники, сколько оных в государстве Его Царского Величества и здесь в обозе обретается, свобождены быть имеют; против того жив стороне Салтанова Величества, все после разорвания прежнего мира, российские подданные пленные освобождены будут. Во утверждение, мы сей трактат собственными руками подписали и печатями припечатали, и с его сиятельством Великим визирем разменились.

Полное собрание законовъ Российской Империи съ 1649 года. Томъ IV. 1700-1712. СПб., 1830, с. 714-717.

http://www.imha.ru/knowledge_base/library/p-library/1144524320-prutskijj-mirnyjj-dogovor-ot-12-ijulja.html

http://www.imha.ru/1144524320-prutskijj-mirnyjj-dogovor-ot-12-ijulja.html (accesat la 14.05.2014)

Щербачев Ю. *Записки Юста Юля датскаго посланника при Петре Великом (1709-1711)*, în *Чтения в Императорском Обществе Истории и Древностей Российских* (190). Книга 3, М., 1899, с. 370.

NOTE

[1] Negruzzi Costache, *Scrisoarea a XIX (Ochire retropectivă), iunie 1845*, în C. Negruzzi, *Nuvele,* Bucureşti: Erc Press, 2009, p. 170.

[2] *Исторические связи народов СССР и Румынии в XV – начале XVIII в. Документы и материалы в трех томах*. T. III (1673-1711). M., 1970, c. 334-336 (traducerea din rusă); Parasca Pavel, *Principatele Române în politica Rusiei în sec. XVIII*, în „Destin Românesc. Revistă de istorie şi cultură". Serie nouă, 2012, nr. 3 (79), p. 32.

[3] Focşeneanu Ion, *Tratatul de la Luţk şi campania ţarului Petru I în Moldova (1711)*, în „Studii privind relaţiile româno-ruse". Bucureşti, Academia Republicii Populare Române. Institutul de studii româno-sovietic, 1963, p. 34; Boldur Al., *Expediţia de la Prut din 1711*, în „Studii şi cercetări istorice", XIX, 1946, pp. 47-86 etc.; http://www.1812.md/razboiul-ruso-otoman-1710-1711-campania-de-la-prut (Bogdan Mihail, *Războiul ruso-otoman (1710-1711). Campania de la Prut.* – accesat la 4.02.2014).

[4] Leonid Boicu, *Momentul 1711 în raporturile politice ale Principatelor Române*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A.D. Xenopol". XXII. Iaşi, 1985, p. 282.

[5] *Исторические связи народов СССР и Румынии в XV – началеXVIII в. Документы и материалы в трех томах*. T. III (1673-1711). M., 1970, c. 323-331.

[6] Parasca Pavel, *Principatele Române în politica Rusiei în sec. XVIII*, în „Destin Românesc. Revistă de istorie şi cultură". Serie nouă, 2012, nr. 3 (79), p. 33.

[7] Neculce Ion, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Dabija Vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat*, în *Marii cronicari ai Moldovei*. Ed.: G. Ştrempel. Bucureşti, 2003, p. 1033.

[8] С.М. Соловьев, *Сочинения.* Книга VIII . Тома 15-16, М., 1993, с. 369.

[9] Щербачев Ю. *Записки Юста Юля датскаго посланника при Петре Великом (1709-1711)*, în *Чтения в Императорском Обществе Истории и Древностей Российских* (190). Книга 3, М., 1899, с. 371.

[10] Neculce Ion, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Dabija Vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat*, în *Marii cronicari ai Moldovei*. Ed.: G. Ştrempel. Bucureşti, 2003, p. 1033.

[11] Tertecel Adrian, *Activitatea ţarului Petru cel Mare în primele luni ale războiului ruso-otoman din 1710-1711. Trei documente ruseşti,* în volumul *Istorie şi diplomaţie în relaţiile internaţionale. Omagiu istoricului Tahsin Gemil,* Constanţa: Editura Ovidius University Press, 2003, p. 333; Tertecel Adrian, *Anexele „Jurnalului" lui Ahmed bin Mahmud privind campania de la Prut (1711),* în „Studii şi materiale de istorie medie", XII, 1994, p. 203.

[12] Щербачев Ю. *Записки Юста Юля датскаго посланника при Петре Великом (1709-1711)...*, p. 372.

[13] Tertecel Adrian, *Un izvor otoman necunoscut istoriografiei noastre: „Jurnalul" (Defter) lui Ahmed bin Mahmud (secretar al vistieriei otomane) privind campania militară a Înaltei Porţi din anul 1711 în Moldova*, în „Caietele laboratorului de studii otomane", nr. 2, Bucureşti, 1993, p. 86.

[14] Щербачев Ю. *Записки Юста Юля датскаго посланника при Петре Великом (1709-1711)*, în *Чтения в Императорском Обществе Истории и Древностей Российских* (190). Книга 3, М., 1899, с. 371-372.

[15] *Ibidem*, p. 370.

[16] Мышлаевский А. З., *Война с Турцией 1711. Прутская операция.* СПб, 1898; *История русской армии и флота.* Т. 1, М., 1911.

[17] Щербачев Ю. *Записки Юста Юля датскаго посланника при Петре Великом (1709-1711)...*, p. 375.

[18] *Польза. Честь. Слава. Награды России.* Каталог выставки. М., 2004, с. 17-19, 79.

[19] Sume mari de bani au mai primit şi chehaia Marelui vizir – 60 000 ruble, ceauşbaşi – 10 000, aga ienicerilor – 10 000, iar secretarului, traducătorului şi altor persoane implicate, de asemenea, li s-au promis mari recompense („большие дачи"). Vezi: С.М. Соловьев, *Сочинения.* Книга VIII . Тома 15-16, М., 1993, с. 371.

[20] Cândea Ionel, *Asediul Brăilei de la 1711. Două puncte de vedere contemporane*, în „Analele Universităţii „Dunărea de Jos", Galaţi. Seria 19, Istorie, tom VII, 2008, p. 95.

[21] Iorga Nicolae, *O suferinţă de cărturar român între străini. Dimitrie Cantemir în Rusia*, în „Revista Istorică", nr. 7-9, 1925, p. 142.

[22] Kogălniceanu M., *Scrieri literare, istorice şi sociale.* Chişinău: Litera, 1997, p. 228.

[23] Kogălniceanu M., *Cronicele României sau Letopiseţele Moldovei şi Valahiei.* Ed. II. Vol. II, p. 138-139.

[24] http://www.vostlit.info/Texts/rus11/Jul/pred.phtml?id=1989 (accesat la 1.03.2014).

[25] http://rummuseum.ru/portal/node/1268 (Книги Румянцевского музея), Пушкин А.С. *История Петра I,* în *Собрание сочинений А.С. Пушкина в десяти томах.* Том 8. (accesat la 1.03.2014); În 1717 la Hiva a fost distrus prin viclenie detaşamentul cneazului rus Bekovici. Expresia „A dispărut precum Bekovici" devenise proverbială.

[26] Mischevca Vlad, *Impactul geopolitic al războaielor ruso-turce asupra Principatelor Române*, în „Studii şi materiale de istorie modernă". Vol. XIII. Bucureşti, 1999, p.165-187.

[27] Eşanu A. *Consideraţii despre viaţa şi activitatea cărturărească a lui Axinte Uricarul*, în „Revista de istorie a Moldovei". 1994, nr. 3-4, p. 41.

[28] Анисимов Е.В. *Время петровских реформ.* Ленинград, 1989, с. 417.

[29] Юзефовичъ Т., *Договоры России с Востокомъ. Политические и торговые.* СПб., 1869, с. 11-15; Репринт: М., 2005, с. 34-37.

[30] *Petru I cel Mare* (Piotr Alexeevici Romanov, n. 30 mai (9 iunie) 1672 – d. 28 ianuarie (8 februarie) 1725) – ultimul ţar al Rusiei moscovite a dinastiei Romanov (din 1682) şi primul împărat al Imperiului Rus (din 1721).

[31] *Ahmed al III-lea* (n. 1673 – d. 1736) a fost sultan otoman între anii 1703 – 1730.

[32] *Baltadji Mehmet paşa* (n. 1662 – d. 1712) a fost mare vizir al Imperiului otoman de două ori: 1704 – 1706, 1710 – 1711.

[33] *Каменный Затон* – golf pe râul Nipru, în apropierea de Nikopol (Nikopol la începutul sec. XVII se numea – поселение *Никитин Перевоз* – pe malul drept al Niprului). Reduta ridicată aici, pe malul stâng al Niprului, în timpul lui Petru I (1701), a devenit un subiect de dispută între Moscova şi Secia Zaporojană. Azi: *Каменка-Днепровская* (укр. *Кам'янка-Дніпровська*) – oraş din Ucraina, fondat la 1786. Denumirile vechi: *Каменный Затон*; *Каменка* (1786); *Малая Знаменка*; *Каменка* (1920); *Каменка-на-Днепре* (1934); *Каменка-Днепровская* (1944).

[34] Юзефовичъ Т., *Договоры России с Востокомъ. Политические и торговые.* СПб., 1869, с. 11-15; Репринт: М., 2005, с. 34-37.

RELAȚIILE FRANȚEI CU ȚĂRILE ROMÂNE ÎN EPOCA LUI LUDOVIC AL XIV-LEA ŞI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU

GEORGES BOISNARD *

Resumé

Les relations de la France avec les Pays Roumains a l'époque de Louis XIV et de Constantin Brancovan

La politique orientale de Louis XIV a suivi généralement les directions établies au XVI-éme siécle par François I-er, les relations avec la Sublime Porte étant les meilleures. En meme temps, le prince de la Valachie, contemporain du Roi Soleil, Constantin Brancovan (1688-1714) était pris entre la Maison de Habsbourg, qui était en train de conquérir la Transylvanie, et ses obligations envers les turcs. Les ambassadeurs du roi de France, notamment Castagnères et Ferriol on fait des efforts pendant dix ans, par intrigues et négociations à la cour du Sultan de le remplacer par le prince Hongrois Imre Thokoly, pour créer dérierre les positions autrichiennes un état fidèle à la France et aux intéréts français dans le Lévant. Toutes ces intentions ont echoué, devant la diplomatie abile de Brancovan, parsemée, la plupart du temps, par des grosses sommes d'argent.

Keywords: *Constantin Brancovan, Louis XIV, Valachie, Sublime Porte*

Alegerea lui Constantin Brâncoveanu ca domn al Țării Românești în 1688, nu a fost bine văzută nici la Viena, nici la Paris. Împăratul romano-german Leopold I l-ar fi vrut domn la București pe Gheorghe Cantacuzino, fiul lui Șerban vodă, pe care-l considera fidel intereselor imperiului. Dealtfel Brâncoveanu, odată ajuns la domnie, a oprit din drum delegația trimisă de Șerban Cantacuzino la Viena și a amânat începutul negocierilor, ceea ce a provocat nemulțumirea lui Constantin Bălăceanu și Șerban Vlădescu, care au trecut în tabăra imperială.

Noul domn era mai prudent decât predecesorul său față de turci și pe de altă parte, intuia mai bine adevăratele intenții ale Casei de Habsburg care desăvârșea atunci ocuparea Transilvaniei. Întreaga domnie a lui Brâncoveanu a fost, timp de 25 de ani, un rar exemplu de abilitate diplomatică, domnul fiind nevoit să se strecoare între interesele marilor puteri, pentru a păstra neatârnarea Țării Românești. Pe de altă parte, lui Leopold nu-i convenea un domn la București care se dovedise deja un curajos apărător al ortodoxiei din Ardeal.

La rândul său, Ludovic al XIV-lea spera să obțină acest tron al Munteniei pentru protejatul său, principele transilvan Emerik Thokoly, comandantul curuților anti-austrieci. În ianuarie 1689 Regele Soare îi scria ambasadorului său la Poartă, Girardin: *„...turcii ar fi trebuit*

* Licențiat în istorie, jurnalist și realizator la TVR 1.

să aleagă domn în Valahia pe Thokoly. Acesta singur ar fi pricinuit împăratului o mulțime de considerabile neajunsuri, iar nu „necunoscuții" care sunt astăzi pe tronul principatelor"[1] Ideea lui Ludovic al XIV-lea de a crea în răsăritul Europei o posesiune pentru Thokoly a rămas constantă până în 1695.

În apus, regele Franței pierduse deja un aliat prin căderea lui Iacob al II-lea Stuart, detronat prin așa numita „revoluție glorioasă" și înlocuit cu Wilhelm al III-lea de Orania și regina Mary. Anglia și Austria aveau să conducă împreună de acum înainte coalițiile antifranceze în Europa.[2]

Condițiile internaționale ale venirii lui Brâncoveanu pe tron, erau departe de a-i fi favorabile. Polonia, coalizată cu Imperiul Romano-German împotriva turcilor, spera că Leopold îi va favoriza ocuparea Moldovei, conform unui așa zis „drept istoric", iar hanul tătar dorea tronul de la Iași pentru unul din fiii săi.

Brâncoveanu a reușit de la început să contracareze aceste planuri printr-o diplomație abilă. Odată cu întoarcerea delegației trimisă de Șerban Cantacuzino la Viena, el l-a primit cu multă amabilitate pe trimisul imperial care o însoțea, Ladislau Csaki. Acesta a plecat însă fără un răspuns ferm din partea domnitorului.[3]

În anul 1689, pentru a contracara, cel puțin pentru moment, uneltirile trimișilor lui Ludovic al XIV-lea la Constantinopol, Brâncoveanu l-a cumpărat pe unul dintre aceștia, Wohner. Povestea s-a aflat însă destul de repede la Versailles și nefericitul ambasador s-a sinucis.[4]

În aprilie 1690 a murit principele Transilvaniei Mihail Apaffy. Împăratul trebuia, conform înțelegerii încheiate cu el, să-i acorde protecție fiului său minor, ceea ce nu reprezenta, de fapt, decât un paravan în fața intențiilor reale ale Habsburgilor de a lua Ardealul în stăpânire deplină. În același timp, ambițiile generalilor austrieci se întindeau și asupra Țării Românești, pe care moartea neașteptată a lui Șerban Cantacuzino și venirea pe tron a lui Brâncoveanu, o scoseseră din coaliția antiotomană. În fața înaintării vertiginoase a armatelor imperiale, domnul Țării Românești nu a putut evita intrarea acestora în țară, sub pretextul „contribuției de aprovizionare". Armata comandată de generalul Heissler, care-l avea alături pe aga Constantin Bălăceanu, venit cu gânduri de domnie, a ajuns până la Cîmpulung și Târgoviște, unde austriecii s-au purtat ca stăpâni.[5] Brâncoveanu era acum hotărât să ia partea turcilor. Trupele imperiale au părăsit țara sub presiunea tătarilor, care au intrat în Muntenia la începutul lui 1690, ca avangardă a unei mari expediții care se pregătea.

Turcii găsiseră o ocazie potrivită de a readuce Transilvania în zona lor de dominație, și, în același timp, de a satisface dorința Franței și porniseră această mare campanie menită să-l aducă pe Imre Thokoly pe tronul princiar de la Alba Iulia.

În condițiile invadării propriei țări de către trupele imeriale, Brâncoveanu nu avea altă soluție decât să intre în tabăra turcească, deși Thokoly, pe care ajunsese practic să-l sprijine, era departe de a-i fi prieten. Având în vedere situația generală, participarea domnului Munteniei la campania din Ardeal era singura soluție posibilă de a se menține în scaun și a-și asigura independența.

În același timp, domnul Moldovei Constantin Cantemir încheiase în februarie 1690 un tratat secret cu Habsburgii, în ideea că aceștia îl vor sprijini împotriva turcilor. Probabil că domnul Moldovei ignora promisiunile făcute de împăratul Leopold I lui Ioan Sobieski, de a-i ceda țara, în numele acelor așa zise drepturi istorice despre care am vorbit și care nu mai fuseseră vehiculate din anii '70 ai secolului al XVI-lea când pe tronul de la Varșovia s-a aflat, pentru scurtă vreme, Henric de Anjou.

La 11 august 1690 trupele lui Constantin Brâncoveanu, alături de trupe turcești, tătărești și de curuții lui Thokoly, au câștigat o victorie rapidă și decisivă împotriva imperialilor pe câmpul dintre Tohani și Zărnești. După anumite surse, se pare că bătălia, desfășurată pe la orele patru după amiaza, n-a durat mai mult de o jumătate de oră, după altele, o oră. Marele agă Constantin Bălăceanu a murit pe câmpul de bătălie și capul lui a fost adus la București și înfipt într-un par în fața caselor bălăcenești de pe Podul Mogoșoaiei. (pe locul unde se află astăzi Muzeul Național de Istorie). Generalul Heissler a fost luat prizonier, iar Thokoly proclamat principe, de către dieta Transilvaniei reunită în grabă la Cârstian lângă Sibiu.

Brâncoveanu devenise momentan, forțat de împrejurări, înfăptuitorul politicii franceze

Primirea ambasadorului Regelui Soare, Charles de Ferriol, de sultanul Ahmed al III-lea (1703), după Jan Baptist van Mour

în Transilvania. Acest lucru nu l-a împiedicat însă pe ambasadorul lui Ludovic al XIV-lea la Poartă, Pierre Antoine de Castagères să se lupte pur și simplu să-l discrediteze în fața autorităților otomane.[6]

În fața intrigilor ce se țeseau împotriva lui la Constantinopol, Brâncoveanu a pus la punct o întreagă diplomație, condusă de unchiul său, stolnicul Constantin Cantacuzino. Din acea epocă s-a născut acolo ideea că nimeni nu-i putea informa mai bine pe turci asupra evenimentelor din Europa, decât domnii țărilor române. Aceasta avea să stea la baza politicii externe a principilor fanarioți în veacul următor.

Alegerea lui Thokoly ca principe al Transilvaniei, nu satisfăcea însă în totalitate ambițiile lui Ludovic al XIV-lea. El dorea și stăpânirea Țării Românești sau, eventual, a Moldovei pentru protejatul său și considera chiar că răsturnarea unui „necunoscut" de pe tronul de la București, se putea face foarte ușor și nici nu merita cheltuieli. „Necunoscutul" era însă mult mai abil diplomat decât își imagina Regele Soare și cunoștea mult mai bine problemele sud-estului european și dorințele turcilor. De aceea încercările ambasadorilor francezi la Poartă de a-l compromite și răsturna au eșuat.

În 1691, odată cu schimbarea la comanda trupelor imperiale din Transilvania a marchizului de Baden cu contele Frederigo Veterani, Brâncoveanu, dezgustat de politica turcilor și de intrigile ce se țeseau împotriva lui la Stambul, a intrat în tratative cu generalul austriac. Castagnères nu a pregetat să transmită imediat acest lucru marelui vizir și regelui Franței. Pungile pline cu aur ale domnului Țării Românești, care știa foarte bine că este singura modalitate de a închide ochii otomanilor, au rezolvat însă și de această dată situația. La fel au eșuat și încercările ambasadorului francez de a-l înlocui pe Brâncoveanu cu doi pretendenți, Lascarache Ruset și Preda Proroceanu, chiar dacă curtea de la Versailles continua să-l prefere pe Thokoly.[7]

În privința politicii franceze față de Moldova, nici aceasta nu a fost mai fericită. Pentru a câștiga Polonia de partea ei, Franța a cerut în nenumărate rânduri Porții să facă „sacrificiul teritorial" și să cedeze Moldova Poloniei.[8] Nicolae Iorga scria că *„nu i-a fost dat lui Ludovic al XIV-lea să dea unui străin sau să dezmembreze aceste două principate pe care Napoleon al III-lea trebuia, două sute de ani mai târziu, să le reunească".*[9]

Problema alipirii Moldovei la Polonia a continuat să se pună și în anii următori. În 1693 abatele de Polignac a fost trimis de Ludovic al XIV-lea la Varșovia să asigure alegerea la tronul Poloniei a unui nobil francez, prințul de Conti. Istoria din 1574, când fusese ales Henric

de Anjou, al treilea fiu al lui Henric al II-lea și Caterinei de Medici, se repeta. În colaborare cu Castagnères, Polignac a încercat, pentru a-i câștiga pe electorii polonezi, să-i determine pe turci să cedeze Moldova Poloniei. Fără șanse de reușită însă...[10]

Turcilor nu le convenea nicidecum o Polonie puternică, chiar sub un rege francez, care, virtual, le-ar fi fost aliat. Nevoit să cedeze în fața expansiunii habsburgice teritorii după teritorii, Imperiul Otoman avea nevoie de cele două principate pe care le domina politic și economic, ca state tampon de apărare a granițelor sale dunărene. O expansiune polonează, care s-o dubleze pe cea habsburgică, spre Balcani, ar fi determinat prăbușirea inevitabilă a posesiunilor otomane din zonă. Pe de altă parte, domnii principatelor Române au exploatat conflictele dintre marile puteri pentru a dobândi avantaje, dar, în nici un caz, pentru a schimba o dominație cu alta.

În general, sistemul de dominație al Imperiului Otoman, aflat într-o epocă de decadență și dezordini interne, era de preferat unuia austriac sau polonez, cu o fiscalitate mai bine organizată, mai apăsătoare și pe deasupra cu pretenții de catolicizare, chiar și sub formă de compromisuri, cum s-a întâmplat în Transilvania cu greco-catolicii. Această idee a fost demonstrată din plin de nemulțumirile din Oltenia din timpul ocupației austriece (1718-1739).

În ultimii ani ai veacului al XVII-lea, diplomația franceză în Orient, ocupată cu problema încheierii unei păci separate între Polonia și Poartă, a renunțat pentru un timp la atacurile împotriva lui Constantin Brâncoveanu. Rivalul domnului Munteniei, Emeric Thokoly, care cu ajutorul Regelui Soare trebuia să ajungă „rege al Daciei" a fugit din Transilvania în 1695, adăpostindu-se la curtea sultanilor. Ludovic al XIV-lea, aflat în plin război cu Liga de la Augsburg, nu-și mai putea ajuta protejatul. Thokoly ajunsese să cerșească ambasadorului Franței sumele de bani necesare pentru a trăi. În clipa în care Castagnères n-a mai putut să plătească, Poarta a pus în aplicare tradiționala ospitalitate musulmană „din pungile altora" Brâncoveanu ajunsese să-și cumpere liniștea, plătind pentru întreținerea propriului său rival.[11]

În septembrie 1695, odată cu venirea la tron a noului sultan Mustafa al III-lea, Thokoly a fost acuzat că a jefuit și prădat Banatul Timișoarei, în timp ce se afla ca principe în Transilvania. Ca pedeapsă a fost exilat pe viață la Nicomedia, unde și-a sfârșit zilele în 1707.

Stăruitoarea campanie diplomatică, dusă aproape 30 de ani de Ludovic al XIV-lea pentru a-și crea în răsăritul Europei un stat vasal, capabil să oprească și să contracareze expansiunea habsburgică, se termina printr-un lamentabil eșec. Fin diplomat și mult mai

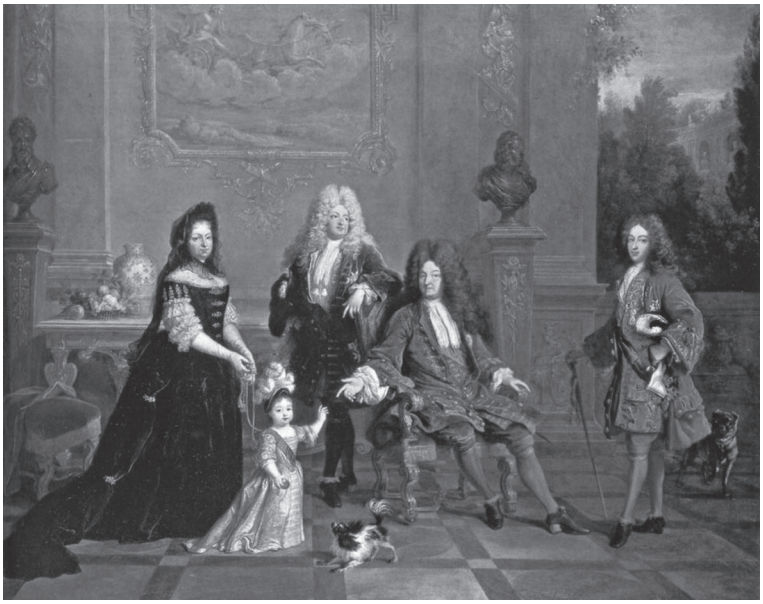

Regele Franței Ludovic al XIV-lea și familia sa la 1712

bun cunoscător al obiceiurilor din seraiul de la Constantinopol, Brâncoveanu ieşise şi de această dată învingător.

În 1693, la moartea lui Constantin Cantemir, domnul Țării Românești, obținuse o altă victorie prin impunerea ginerelui său Constantin Duca pe tronul de la Iași. De fapt însă, cel ce conducea efectiv în Moldova era Brâncoveanu şi, cum scria Nicolae Iorga, *„astfel se restabilea sistemul de la începutul veacului, în care sub două chipuri domnești înrudite era în realitate o singură voință în Moldova şi Țara Românească”*.[12]

Această unire dinastică avea să dureze doar trei ani, până în 1697, dar ei au fost cei mai spornici, cel puțin din punct de vedere politic, din lunga domnie a lui Brâncoveanu. În 1695, aflat în bune raporturi cu imperialii, domnul Munteniei a obținut titlul de „Principe al Imperiului”. În aceeași perioadă, un presupus proiect al generalului Veterani, urma să-l pună pe Brâncoveanu principe în Ardeal, iar la București, în locul lui pe prințul de Lichtenstein. Planul a eşuat datorită rezistenței româneşti şi conjuncturii internaționale.[13]

În anul 1697, alianța franco-otomană păstrată cu atâta grijă prin abile demersuri diplomatice, a suferit o dublă înfrângere atât pe frontul de apus, cât şi pe cel de răsărit, care avea să fie decisivă. La 11 septembrie armata imperială comandată de Eugeniu de Savoia a obținut o strălucită victorie împotriva turcilor la Zenta. Dimitrie Cantemir, participant direct la luptă în tabăra otomană, avea să rămână profund impresionat şi să înțeleagă cu acest prilej, încă o dată, starea de decădere în care se găsea Imperiul Sultanilor.

Pe de altă parte, la 20 septembrie același an, Ludovic al XIV-lea a semnat tratatul de pace de la Riswick, primul său mare compromis. Regele Franței păstra Alsacia, dar pierdea o serie de alte cuceriri şi era nevoit să-l recunoască pe Wilhelm de Orania ca rege al Angliei. Se pare că Ludovic îi propusese sultanului să participe la încheierea acestui tratat, dar acesta refuzase.[14]

În perioada noiembrie 1698 – ianuarie 1699 s-au desfăşurat la Carlowitz, în Serbia actuală, tratativele de pace dintre Imperiul Otoman, de-o parte, şi coaliția formată din Imperiul Romano-German, Veneția şi Polonia, de cealaltă. În același timp s-a încheiat şi un armistițiu cu Rusia. Tratatul de la Carlowitz a marcat un moment de pace generală între Imperiul Otoman şi statele coalizate împotriva lui şi „legiferarea pe scară internațională a uneia dintre primele lovituri date puterii otomane”[15]

În aceeași măsură, acest act a marcat consolidarea treptată a Imperiului Roman de Națiune Germană şi Rusiei, nu numai la hotarele Imperiului Otoman, ci şi în interiorul acestuia, prin creşterea influenței lor în mersul societății otomane. În aceste condiții s-a pus la ordinea zilei „moştenirea” otomană în Europa şi Asia, iar diplomații occidentali nu rămâneau indiferenți la această problemă.

Ambasadorul francez la Poartă, Castagneres, îi scria regelui Ludovic al XIV-lea: *„Dacă providența care a prescris durata multor monarhii puternice, a marcat sfârşitul puterii turcilor în Europa sub domnia Majestății Voastre, moderația sa nu va putea să-l dispenseze de a lua din timp măsuri pentru a nu fi un simplu spectator la împărțirea pe care o vor face între ei ceilalți principi, privid rămăşițele acestui imperiu”*.[16]

Totuşi, cu ocazia tratatului de la Carlowitz, diplomația franceză a intervenit pentru prima oară în această perioadă de tulburări, în favoarea țărilor române. Se pare că Ferriol, noul ambassador al Franței la Constantinopol s-a opus unui articol secret din tratatul de pace, în care turcii ar fi fost dispuşi să plătească imperialilor 200.000 de scuzi, prin assignate asupra Moldovei şi Țării Românești.[17]

Cu toată înfrângerea suferită la Riswick şi, indirect, la Carlowitz, Ludovic al XIV-lea a continuat până la sfârşitul vieții aceeași politică orientală de încercare de creere în Europa răsăriteană a unei puteri creştine care să lupte împotriva Habsburgilor şi, în același timp, să protejeze interesele economice franceze în zonă.

Pentru susținerea acestei politici, ambasadorii francezi la Constantinopol au continuat presiunile asupra marilor viziri pentru înlocuirea lui Brâncoveanu, considerat prea apropiat de austrieci. Domnul Munteniei a continuat însă să pareze aceste lovituri, cu o abilă diplomație. În 1703 Brâncoveanu a fost chemat, în urma intrigilor țesute împotriva lui, să dea socoteală sultanului la Adrianopol. Anul prece-

dent, solia ceaușului David Corbea la Moscova îl apropiase pe domnul muntean de Petru I, țarul Rusiei. Rusia se ridica în fața Imperiului Otoman, ca o nouă mare putere, de care de acum înainte, trebuia să se țină seama.

Ambasadorul Ferriol îi scria regelui cu multă satisfacție la 1 mai 1703 că *„domnul Valahiei va trebui să se apere în fața divanului de o mulțime de învinuiri ce s-au așternut în contră-i la Sublima Poartă”*.[18]

Peste puțin timp, același ambasador scria, cu mai puțin entuziasm că *„Domnul Valahiei a fost primit cu foarte mari onoruri de sultan și de marele vizir”.* Diplomația lui Brâncoveanu câștigase și de această dată partida.

În același an s-a ivit o nouă ocazie de realizare a planurilor diplomației franceze în Europa răsăriteană. Este vorba de răscoala curuților conduși, de această dată, de principele Francisc Rakoczy al II-lea. Răscoala avea o justificare legitimă, din cauza abuzurilor imperialior în Transilvania și Ungaria, iar Ludovic al XIV-lea, intrat din nou în conflict cu Habsburgii în războiul pentru succesiunea la tronul Spaniei, spera s-o folosească în interesul său, așa cum făcuse și cu răscoala lui Thokoly. În acest context, ambasadorii francezi la Poartă, care dealtfel decisese să rămână neutră, sperau ca cel puțin domnii Munteniei și Moldovei să-l ajute pe Rakoczy în virtutea unor vechi tratate încheiate cu tatăl său, Gheorghe Rakoczy al II-lea.

Brâncoveanu și Gheorghe Duca nu împărtășeau însă aceste planuri și se limitau să-și apere propriile țări, fiind mai puțin interesați de războiul dintre Habsburgi și curuți. În aceste condiții atacurile și intrigile ambasadorilor francezi la Poartă, au continuat, dar fără rezultat.

În aceeași perioadă izbucnise în nordul Europei războiul dintre Suedia și Rusia. După victoria regelui Suediei Carol al XII-lea la Narva, în 1700, acesta reușise să-l impună pe tronul Poloniei pe protejatul său Stanislas Leszcinsky. Victoriile suedeze au fost însă întrerupte de Petru I, la Poltava și Carol a fost nevoit să fugă și să se refugieze la Bender, raia turcească, fosta Tighina moldovenească. Acolo, regele Suediei a primit o ofertă din partea ambasadorului francez la Poartă, de a fi dus în Franța cu o escadră de șase vase de linie, care urmau să-i fie puse la dispoziție. Carol a refuzat.[19]

Noul domn al Moldovei, Dimitrie Cantemir era considerat de diplomația franceză ca un personaj destul de apropiat intereselor Franței. În perioada când s-a aflat la Constantinopol, el s-a refugiat la un moment dat la ambasadorul Charles de Ferriol, care l-a ținut în palatul Franței timp de șase luni.[20] Ajuns domn în Moldova, Cantemir a optat însă pentru o alianță cu Petru cel Mare, în speranța că astfel va putea câștiga independența față de turci. Brâncoveanu a rămas în expectativă. În momentul începerii campaniei și desfășurării bătăliei de la Stănilești, domnul n-a participat la luptă, dar a fost compromis în ochii turcilor din cauza trădării vărului său Toma Cantacuzino, care a trecut cu câțiva apropiați în tabăra rusească.

Conflictul izbucnit între Brâncoveanu și Cantacuzini, avea să fie mai nefast pentru domnul Munteniei, decât diplomația Regelui Soare, care încercase să-l înlăture de pe tron timp de 25 de ani. În urma intrigilor propriilor săi unchi și veri, domnul a fost dus la Constantinopol cu toată familia, închis la Edicule și torturat pentru a declara unde și-a ascuns averile. În ziua de 15 august 1714, într-un loc special amenajat pe malul Cornului de Aur, la Yali Chioșc, în prezența ambasadorilor, Rusiei, Angliei și Olandei, a sultanului Ahmed al III-lea și a marelui vizir Gin Ali Damat Pașa, a avut loc una dintre cele mai sinistre oribile execuții publice din epocă. Constantin Brâncoveanu a fost decapitat, după ce a fost obligat să asiste la moartea primului său sfetnic Ianache Văcărescu și a propriilor săi copii, cei patru băieți, Constantin, Ștefan, Radu și Matei, ultimul în vârstă de doar 12 ani…

Cu toate că luptaseră împotriva lui, diplomații lui Ludovic al XIV-lea au privit acest act ca pe o barbarie nejustificată și din corespondența lor din această perioadă reiese clar repulsia pe care le-a provocat-o sentința sultanului Ahmed. Spre lauda cavalerismului, dacă nu și dibăciei cu care a condus diplomația lui Ludovic al XIV-lea în sud-estul Europei, Charles de Ferriol a refuzat să asiste la acest oribil supliciu, chiar dacă sfârșitul lui Brâncoveanu îi convenea.[21] Nu mai era însă

ambassador. Fusese demis în 1711. Noul trimis al lui Ludovic al XIV-lea la Constantinopol, Pierre Puchot, marchiz des Alleurs a fost silit să fie de față.

După scurta domnie, terminată la fel de tragic a lui Șerban Cantacuzino, Nicolae Mavrocordat a inaugurat în Țara Românească domniile fanariote, așa cum făcuse și în Moldova în 1711.

În 1715 murea la Versailles Regele Soare, care a reprezentat una dintre cele mai strălucite perioade din istoria Franței, un adevărat secol de aur pe plan economic, artistic și cultural. La moartea lui însă, țara era sărăcită de războaie și epuizată. După ce s-a stins din viață Ludovic al XIV-lea, Franța a renunțat să mai încerce să creeze un stat în Europa răsăriteană pe care să-l opună Habsburgilor și să prindă astfel posesiunile lor ca într-un clește. Mijloacele politicii orientale franceze se vor schimba fundamental în secolul al XVIII-lea.

NOTE

[1] Gheorghe Ionescu Gion *Ludovic al XIV-lea și Constantin Brâncoveanu*, București 1884, p. 167.

[2] Ernest Lavisse, Arthur Rambaud, *Histoire generale du IV-eme siecle a nos jours,* Paris 1892-1902, vol VI, p. 130.

[3] Gh. Ionescu Gion, *op.cit.,* p. 164.

[4] Germaine Lebel, *La France et les Pricncipautes danubiennes du XVI-eme siecle a la chute de Napoleon I-er*, Paris, 1955, p. 46.

[5] Nicolae Iorga, *Istoria Românilor,* București 1937, vol. VI, p. 396.

[6] Gheorghe Ionescu Gion, *op. cit.* p. 192.

[7] *Ibidem*, p. 39.

[8] Vasile Alexandrescu Urechia, *Relațiile Franței cu România sub Ludovic XIV, XV și XVI.*, conferință ținută la Ateneul Român, București 1883.

[9] Nicolae Iorga, *Histoire des relations entre la France et les Roumains,* Iași 1917.

[10] Gheorghe Ionescu Gion, *op.cit.,* p. 271; cf. V.A. Urechia, *op.cit.*pag. 94; Emmanuel Guignard de Saint Priest, *Memoires sur l'ambassade de France en Turquie et sur le commerce francais dans le Levant,* p. 105.

[11] *Ibidem*, p. 283.

[12] Nicolae Iorga*, Istoria Românilor, vol VI Monarhii*, p. 411.

[13] *Ibidem*, p. 413.

[14] Ernest Lavisse, Arthur Rambaud*, op.cit*., vol. VI, p. 842.

[15] Mustafa Ali Mehmet*, Istoria turcilor,* București 1976, p. 244.

[16] *Ibidem*, p. 245.

[17] V.A. Urechia*, op.cit*., p. 100.

[18] *Apud* Gheorghe Ionescu Gion, *op. cit*., p. 338.

[19] Emmanuel Guignard de Saint Priest*, op.cit*., p. 117.

[20] *Ibidem*, p. 240.

[21] Gheorghe Ionescu Gion, *op. cit*., pp. 384-496.

LA VICTOIRE DE RADU ŞERBAN, PRINCE DE VALACHIE À LA BATAILLE D'OGRETIN-TEIŞANI (23-24 SEPTEMBRE 1602)

Dr. EMANUEL CONSTANTIN ANTOCHE *

Abstract

Requsted in July, 1602, by the Ottoman command, on the Hungarian front, against the Habsburg, the army of the khan of Crimea Gazi Ghirai II (25 to 30.000 riders), received meanwhile, a second mission which it was necessary to achieve during its march towards the Central Europe: help Simion Movila, ally of the Ottoman and the Poles, to reconquer the wallachian throne. The wallachian army under the command of the new prince Radu Serban, succesor of Michael the Brave and allied of Habsburg, blocked her way between the villages of Ogretin and Teisani on the valley of Teleajan. The imperial general Giorgio Basta who camped to Prejmer in Transylvania sent him a reinforcement of 2.000 cavalrymens. After two days of a fierce battle (23 on September 24th), the tatar army is pushed away with heavy losses. The khan was obliged to withdraw to Silistra on the Danube by abandoning the Hungarian theater of operations.

This battle represents one of the important military episodes of the participation of Wallachia in the Long war (1591-1606), conflict in whom she had joined, from 1594, the camp of Habsburg.

Keywords: *Radu Serban, Ogretin, Teisani,Wallachia, Tatars*

Radu Şerban s'est affirmé comme chef de guerre bien avant son avènement au trône de Valachie. Membre du Conseil princier depuis décembre 1594, ayant la charge de *mare paharnic (grand échanson)*, il prit part activement aux événements politiques et militaires qui ont marqué la passionnante histoire de la principauté à la fin du XVIe siècle[1].

La noblesse valaque, notamment la faction groupée autour des frères Buzescu en Olténie était profondément hostile au nouveau règne de Simion Movila, prince imposé par la Pologne, suite à l'expédition militaire entreprise en octobre-novembre 1600 par le chancelier Jean Zamoyski[2]. Les pillages et les exactions des mercenaires polonais, le favoritisme à l'égard des boyards moldaves nommés dans des hautes fonctions provoquèrent, au début du juin 1601, un soulèvement général à travers le pays[3]. Selon une juste observation de Ştefan Andreescu, cette révolte fut déclenchée à un moment où l'on savait déjà à la Porte que Michel le Brave marchait avec les Impériaux du général Georges Basta sur la Transylvanie pour affronter l'armée du prince Sigismond Báthory[4]; on espérait donc son retour sur le trône valaque.

Evincé du pouvoir, Simion Movila chercha refuge en Moldavie chez son frère, le prince Ieremia Movila, mais ses troupes furent surprises et battues le 23 juin/3 juillet, par les frères Buzescu, près de la frontière, à Crucea

* Docteur ès lettres, École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, Centre d'Études turques, ottomanes, balkaniques et centrasiatiques.

Comisioaiei (la Croix de Comisioaia) entre Buzău et Râmnicu Sărat[5]. Cette victoire ne servit à rien, car une dizaine de jours plus tard, Simion recevait à Adjud de puissants renforts envoyés par la principauté voisine: 8.000 fantassins, 2.000 cavaliers et 30 canons ainsi qu'un détachement de cavalerie tatare dépêché pour secourir le prince déchu. Du côté adverse on comptait sur 12.000 fantassins[6]. Malgré la nette supériorité en cavalerie et en artillerie, cette nouvelle offensive se solda par un échec et l'armée de Simion Movila fut repoussée avec de lourdes pertes à Gura Nişcovului dans la région de Buzău (entre le 5/15 et le 12/22 août 1601) par les troupes valaques sous les ordres de l'échanson Şerban[7].

Revenons à la situation en Transylvanie où quelques jours auparavant, plus précisément le 3 août 1601, à Gurăslău, à une trentaine de kilomètres NO de Zalău, les forces coalisées de Michel le Brave et du général Basta bien qu'inférieures numériquement (18 à 20.000 hommes), rencontraient l'armée de Sigismond Báthory, forte d'environ 40.000 combattants, dont 12.000 Turcs et Tatars. L'affrontement se solda par la victoire des alliés. Si Basta eut le mérite d'organiser le dispositif de combat et de résister au centre et sur le flanc gauche à la poussée ennemie, le prince de Valachie effectua sur l'aile droite avec ses forces de cavalerie une manœuvre de débordement décisive qui enveloppa l'armée adverse. Sigismond perdit 10 à 11.000 hommes, 40 pièces d'artillerie et 110 drapeaux[8].

Victorieux grâce à ses boyards en Valachie, prêt à s'emparer encore une fois de la Transylvanie, Michel le Brave représentait à nouveau un danger potentiel pour les Habsbourg qui avaient calculé toutes les variantes possibles pour se débarrasser d'un personnage jugé *incommode* face à leurs tentatives d'élargir jusqu'aux Carpates les frontières de l'empire. Le 19 août il mourut assassiné dans son bivouac, ignoble tâche dont se chargèrent quelques mercenaires wallons à la solde de Basta[9].

Restés sans prince, les nobles valaques se trouvèrent confrontés à une coalition de forces redoutables: la Pologne, la Moldavie et l'Empire ottoman. Basta avec ses faibles troupes en Transylvanie demeurait leur unique allié. Leurs chances diminuèrent davantage, lorsque, vers la fin du mois d'octobre, Simion Movila revint avec une puissante armée pour reprendre le pouvoir[10]. Réfugiés dans les montagnes d'Argeş à Cârstieneşti dans la vallée du Topolog, les boyards élurent l'échanson Şerban prince de Valachie:

…Et, selon un ordre divin, tous d'un cœur pur élurent un des boyards présents, qui était descendant de la famille princière des Basarab, à savoir Şerban, petit-fils de feu Basarab voïvode... Ce prince à été sage, bon, généreux et brave. Et il aima tous les étrangers et gouverna bien son pays. Et il conclut la paix avec le sultan turc lui payant le tribut pour qu'il n'y ait plus de désordres dans le pays. Pareillement, il fit la paix avec les rois et les princes voisins de la Valachie, car il n'aimait ni la dispute, ni la colère, mais désirait vivre en bons termes avec tout le monde. Et ainsi prirent fin les guerres et les armées d'occupation et Dieu fit descendre grande joie et bonheur en Valachie. Et les gens

Principele Ţării Româneşti Radu Şerban, după fresca din Biserica domnească din Cetatea Târgovişte

Giorgio Basta

éparpillés un peu partout rentrèrent chacun chez soi remerciant Dieu pour la paix qu'il leur avait donnée[11].

Le nouveau voïévode de Valachie adopta le nom princier de *Radu* et s'intitula «*petit fils de feu Basarab voïvode*», c'est-à-dire de Neagoe Basarab qui avait régné au XVIe siècle. «*Même si la réalité était un peu différente, car Radu Şerban descendait d'une cousine de Neagoe, sa légitimité se trouvait ainsi clairement affirmée : c'était en tant que descendant du clan des Craiovescu et du prince Neagoe en personne que Radu Şerban entendait asseoir ses prétentions au trône*»[12].

Réfugié avec ses fidèles en Transylvanie, il dut recevoir l'aide militaire des Habsbourg pour s'emparer du trône. Ayant échoué dans une première tentative en mars 1602[13], il attendit jusqu'au mois de juillet le règlement du problème transylvain, car Sigismond Báthory contrôlait encore certaines régions du pays. Le 29 juin à Cluj, Sigismond renonça définitivement au pouvoir en faveur de l'empereur Rodolphe II ce qui provoqua le mécontentement d'une large partie de la noblesse en majorité de religion protestante, farouchement opposée à l'instauration de la domination impériale en Transylvanie, et attachée à l'autonomie sous la suzeraineté de la Porte. Pour certains, mieux valait être vassal des Ottomans que simple sujet des Habsbourg[14].

Parmi les nobles insurgés figuraient des personnages connus, dont Gábor Bethlen d'Iktár, futur prince de Transylvanie (1613-1629)[15] et Moïse Székely qui gagna sa réputation en tant que chef de guerre sous Stéphane Báthory roi de Pologne. Anobli suite aux faits d'armes qu'il avait accomplis contre la Moscovie, il servit ensuite Sigismond Báthory et Michel le Brave qui l'apprécièrent pour ses qualités militaires[16]. Le 2 juillet 1602, les nobles insurgés affrontèrent à Teiuş, dans la région de Sebeş, les troupes impériales fortes de 4.000 hommes. Battus, Bethlen et Székely se réfugièrent en territoire ottoman à Temesvár (Timişoara), cité gouvernée par Bekteş Pacha, afin de préparer leur revanche[17].

Quant à Radu Şerban il franchit pour la seconde fois les Carpates à la tête d'une armée qui comptait entre 15 et 20.000 combattants parmi lesquels 6 à 8.000 lanciers et haïdouks hongrois et serbes[18]. Vaincus, les mercenaires polonais et cosaques ainsi que le contingent moldave qui défendaient Simion Movila durent se replier de l'autre côté du Milcov poursuivis par les forces valaques. Radu Şerban aurait voulu poursuivre l'offensive en Moldavie afin de détrôner Ieremia Movilă et le remplacer avec l'ancien prince Marcu Cercel qui avait déjà eu un règne éphémère en 1600. L'intervention diplomatique des Impériaux qui redoutaient un conflit ouvert avec la Pologne l'obligea d'arrêter les opérations militaires[19].

Le prince valaque eut cependant l'occasion de s'illustrer contre les Ottomans prêts à passer à l'offensive en Haute-Hongrie. A la fin du mois de juillet, une puissante armée sous les

Frații Buzești, după fresca de la mănăstirea Căluiul

ordres du grand-vizir Hasan Pacha Yemişci (juillet 1601 – nov. 1603) se dirigeait vers les frontières méridionales des Habsbourg ayant pour but la conquête de Székesfehérvár. Les troupes de Basta avaient reçu la mission de menacer les flancs et les arrières des forces ennemies afin de retarder leur avance. Il attaqua en direction de Lipova et Timişoara qui abritait toujours les partisans de Moïse Székely[20]. On comptait aussi sur le concours de Radu Şerban qui, à la tête de ses détachements de cavalerie légère, devait effectuer des incursions de l'autre côté du Danube, notamment dans la région de Belgrade. Les attaques se déroulèrent dans la seconde moitié d'août 1602, ses troupes réussissant même à pénétrer dans les faubourgs de la ville[21]. Il dut cependant interrompre la poursuite des opérations et rentrer aussitôt en Valachie, car la Porte préparait aussi une offensive simultanée contre sa principauté.

Ayant été sollicité par le grand-vizir dès le début du juillet sur le théâtre des opérations en Hongrie, le khan de Crimée, Gazi Ghirai II (1588-1607/1608), reçut entre temps une seconde mission qu'il devait accomplir sur sa route vers l'Europe Centrale: aider Simion Movilă à reconquérir son trône. Déjà le 20 août, une armée de 25 à 30.000 Tatars fut signalée en Moldavie en train de se diriger vers la frontière orientale valaque. Elle fut renforcée par 2.000 fantassins moldaves et 300 Polonais et Cosaques à cheval qui représentaient le contingent amené par Simion Movilă. L'artillerie comprenait entre 5 et 10 petits canons de campagne[22].

De son côté, Radu Şerban avait besoin de temps pour rassembler des effectifs importants. Il envoya vers la Moldavie un détachement de 4.000 cavaliers d'élite avec la mission de retarder la marche de l'armée ennemie et de la devancer stratégiquement. Après avoir avancé jusqu'à Tecuci en territoire moldave, les troupes valaques furent attaquées par surprise et vaincues par les Tatars[23]. Malgré cette première défaite, le voïévode disposait encore d'environ 6.000 cavaliers: des *curtenii* valaques ou *Roşii*, des mercenaires moldaves et des haïdouks serbes et hongrois. Il pouvait compter encore sur 1.000 lanciers hongrois envoyés par Basta[24] qui étaient commandés par Marcu Cercel. L'infanterie comprenait 8.000 fantassins valaques mais aussi des Szeklers et des mercenaires moldaves, hongrois et serbes avec quatre canons[25]. Il faut mentionner aussi un corps de haïdouks hongrois, fort de 5 à 8.000 combattants, commandé par le capitaine Pierre Konkoly. Radu Şerban avait demandé aussi au général impérial de se diriger en toute hâte vers les cols des Carpates pour le secourir et lui faire parvenir d'autres renforts en cas de nécessité[26].

Lorsque le 18 septembre, les premiers éléments de l'armée ennemie avaient franchi la frontière valaque, le prince fut obligé d'envoyer

à leur rencontre les haïdouks de Konkoly qui, après avoir occupé une position défensive au sud de Buzău, essayèrent de retarder davantage les forces d'invasion. Surpris par la cavalerie tatare, les haïdouks furent repoussés à leur tour[27].

Malgré les deux échecs successifs, le voïévode de Valachie était décidé à barrer le chemin aux Tatars avant qu'ils ne réussissent à pénétrer davantage à l'intérieur du pays. On craignait de nouveaux pillages et massacres au sein de la population civile lassée par les invasions répétées des armées et le cortège de malheurs qu'elles engendraient. Pendant que le corps des haïdouks commandé par Konkoly se laissait surprendre par l'ennemi et subit de lourdes pertes, Radu Şerban se trouvait déjà avec ses forces principales à une soixantaine de kilomètres à l'ouest de Buzău où il choisit un champ de bataille lui offrant plusieurs avantages d'ordre stratégique et tactique. Il s'agissait d'une position située au nord de Vălenii de Munte, entre Ogretin (10 km NE de Văleni) et Teişani, sur les vallées de Teleajăn et de Drajna. Le terrain était flanqué de collines boisées et accidentées qui pouvaient empêcher les manœuvres d'enveloppement de la cavalerie tatare[28]. D'ailleurs, ce relief devait permettre à l'armée valaque, forte en effectifs d'infanterie, de mieux affronter la supériorité numérique de l'adversaire et même de résister plusieurs jours, ce qui aurait obligé les Tatars, en quête de nourriture, d'abandonner les opérations militaires et de se diriger vers la Haute-Hongrie où ils étaient attendus par les forces ottomanes[29].

Du point de vue stratégique, la position d'Ogretin-Teişani offrait plusieurs avantages à l'armée de Radu Şerban. Elle se trouvait dans une zone assez proche de la frontière moldave, donc l'ennemi ne pouvait plus continuer d'avancer vers l'intérieur du pays avant de combattre les forces qui menaçaient son flanc droit. D'autre part, le voïévode valaque contrôlait la route des Carpates qui par Tabla Buţii menait en Transylvanie dans le pays de Bârsa. Il disposait, en cas de défaite, d'une voie de repli mais aussi pour recevoir les renforts qu'il attendait de la part des Impériaux installés aux environs de Prejmer[30].

Ayant reçu plusieurs estafettes de la part de son allié, Basta essaya de lui faire envoyer des renforts dans les délais les plus courts:

…Ist aber Herr Basta nur mit 250 Muscatierer gewesen, desgleichen sein unser zu Ross mit Ihne nicht mehr als 150 Pferden gewesen, darvor hat der Herr Basta den General-Wacht-

Principele Ţării Româneşti Simion Movilă

meister sambt dem Verlein mit 7 Compagnien Wallonen und 3 Compagnien der Flanzischen Reuter hinein geschickt und wären auch dieselben nach Gott nit gewesen, so wär es mit dem Radul Weyda aus gewesen sein, und hätten den Feindt auch hierin im Landt gehabt[31].

Dans un autre rapport envoyé le 28 octobre 1602 de Prague à la chancellerie du Vatican on s'efforce de comprendre comment

…il Valacco havendo inteso che il Tartaro et Simeone venivano a trovarlo con forse 25/m cavalli, habbia fatta instanza al Basta che si trovava alle radici dei monti quattro leghe lontano da esso Valacco, perchè li mandasse aiuto, et subito li mando il Conte Tomaso Cavrioli con 500 cavalli perchè facesse attrincerare l'esercito et ordinasse che nissuno uscisse dalle trinciere, ma s'attendesse solo alla difesa. Il giorno seguente il Basta li mando altri cinquecento cavalli sotto la guida del Conte Camillo Cavrioli et il Verlino, i quali arrivorno ai 23 del passato in tempo che si (trovavano alle) mani, et essendo alcuni dei Valacchi usciti dalle (trinciere per co)mbattere furono ributtati, et l'esercito si sarebbe (distrutto) se i predetti Conti et il Verlino non havessero sostenuto tutto il peso et riparato con la loro diligenza et valore al danno. Il Basta si mosse anche egli, ma giunse tardi, et insieme con esso ando il colonello Prainer et 300 moschettieri[32].

Les effectifs des Impériaux qui participèrent à la bataille d'Ogretin-Teișani comprenaient, à part les 1.000 lanciers transylvains sous les ordres de Marcu Cercel, 1.000 cavaliers, dont 10 compagnies wallonnes et trois compagnies du régiment *Flans (Flanz)* sous les ordres de Tomaso Cavrioli secondé par son frère Camillo et par le capitaine Varlein[33].

Dès leur arrivée au campement de l'armée valaque, les officiers de Basta prirent la décision de consolider davantage le dispositif défensif. Le fossé qui protégeait le front, long d'environ 200 à 300 pas, fut prolongé jusqu'à 600 pas aux pieds des collines qui flanquaient la position[34]. Derrière le fossé on creusa des retranchements et on aménagea des palissades pour la protection des piquiers et des mousquetaires. L'entrée du camp fut bloquée avec des troncs d'arbres et quelques chariots liés avec des chaînes qu'on plaça sur les flancs de la position où le terrain accidenté et rocailleux ne permettait pas de creuser davantage. Quatre petits fortins en terre aménagés sur un monticule à l'aile gauche abritaient les pièces d'artillerie dirigées contre l'attaque ennemie[35]. On découvrit aussi l'existence d'un petit chemin qui contournait la position et qui aurait permis aux Tatars d'envelopper et de prendre à revers les forces chrétiennes. Le creusement d'un fossé à l'arrière du camp devait parer à cette menace éventuelle[36]. Le secteur était surveillé par 3.000 fantassins szeklers et 1.000 lanciers hongrois de Transylvanie sous les ordres de Marcu Cercel, troupes qui représentaient aussi la réserve tactique de l'armée située à environ 200-300 mètres derrière les lignes de combat. La première ligne était constituée de piquiers et de mousquetaires couverts sur les flancs par 2.000 archers saxons et la seconde ligne d'unités à cheval séparée par une distance de 150 à 200 mètres de la ligne principale[37].

Les capitaines valaques et impériaux connaissaient bien la tactique utilisée habituellement par les Tatars contre les positions fortifiées. S'ils ne se jetaient pas de prime abord à l'assaut frontal, ils essayaient de contourner et d'encercler le dispositif adverse. Toutes ces manœuvres et mouvements de cavalerie étaient accompagnés de volées de flèches incendiaires tirées en direction de l'ennemi. De petits détachements tentaient de s'approcher des défenseurs pour les harceler et les faire quitter les retranchements[38]. Afin d'éviter que dans d'éventuels combats d'harcèlement, les Tatars en poursuivant des cavaliers chrétiens ne profitent pas d'un moment de faiblesse pour pénétrer en force à l'intérieur des fortifications, Tomaso Cavrioli plaça à 50 pas en avant sur chaque côté de l'entrée du camp, 250 reîtres prêts à contre charger en cas de danger. Ils étaient commandés par Camillo Cavrioli et par le capitaine Varlein. Enfin, à une distance de presque un kilomètre, sur une colline peu élevée en face du dispositif chrétien, une compagnie wallonne à cheval guettait l'horizon prête à donner l'alarme[39].

Hanul Crimeei – Ghazi Ghiray

Le 23 septembre, aux environs de six heures du matin, les cavaliers wallons distinguèrent loin vers Vălenii de Munte, les premiers éléments de l'avant-garde ennemie qui montait la vallée du Teleajăn. La compagnie prit la formation de combat et chargea le mince rideau de cavaliers tatars qui se replièrent aussitôt vers le gros de leurs forces. Les Wallons durent se retirer à leur tour à l'intérieur du campement fortifié[40].

On aurait pu rester là toute la journée si vers le début de l'après-midi, suite aux provocations des Tatars, quelques compagnies de piqueurs valaques suivies par les lanciers hongrois de la seconde ligne n'avaient pas quitté les retranchements pour se jeter à l'assaut du monticule qui se trouvait devant le camp fortifié. Un combat féroce s'engagea pour la possession de cette position sans importance pour les forces chrétiennes. Quatre cent haïdouks hongrois et serbes sous les ordres d'Attilio Vimercati sortirent à leur tour pour prêter main forte à leurs camarades[41].

Les Tatars avaient longtemps attendu que leur adversaire engage davantage des forces pour qu'ils puissent lancer une contre-attaque décisive. Elle se produisit vers quatre heures de l'après-midi lorsque les *tchambouls*, ayant formé une masse dense et compacte, chargèrent avec fureur les compagnies valaques, les lanciers et les haïdouks qui leur faisaient face. Pris par surprise, ceux-ci se replièrent à toutes jambes vers les retranchements, poursuivis et sabrés par les cavaliers ennemis. Plus de la moitié des haïdouks de Vimercati fut passée au fil de l'épée. D'autre part, ce qu'avait pressenti Tomaso Cavrioli au début de la bataille risquait de se produire: une nombreuse foule de cavaliers tatars profitant de la débandade essaya de pénétrer en force à l'intérieur du campement. Mais à l'arrivée devant le fossé elle se fit contre-charger par les deux escadrons de reîtres placés de chaque côté de l'entrée. Les quatre pièces d'artillerie ouvrirent aussi le feu en touchant de plein fouet hommes et chevaux. Ce tir fut conjugué avec celui des mousquetaires et des 2.000 archers saxons qui défendaient les flancs de la position. Une furieuse mêlée se produisit ensuite entre les farouches cavaliers de la steppe et les reîtres du *Flans Regiment*[42].

Les Tatars cédèrent les premiers et se replièrent à leur tour en laissant derrière eux le champ couvert de cadavres. Ils revinrent à la charge et lancèrent encore trois attaques successives contre le camp retranché. Avant chaque assaut, ils décochèrent plusieurs vagues de flèches si denses qu'elles couvraient, selon les propos du prince de Valachie, le ciel[43]. Mais les défenses tinrent bon, car à chaque reprise, lorsqu'ils s'approchèrent du camp retranché, ils furent fauchés par les boulets, les balles et les flèches des défenseurs.

Pendant le répit qui s'ensuivait après chaque assaut, certains cavaliers tatars avançaient vers les positions chrétiennes afin de provoquer au combat ouvert et loyal leurs ennemis. Une des provocations fut lancée par le gendre du khan, un homme très redouté parmi les siens pour sa force et son adresse au maniement des armes. Du côté chrétien on vit sortir à sa rencontre Stroe, un des trois frères Buzescu, qui montait un superbe destrier arabe. Le duel qui se déroula sous les regards attentifs et angoissés des deux camps, tourna à l'avantage du noble valaque qui après avoir réussi à désarçonner son adversaire lui trancha la tête. Des cris de

colère s'élevèrent des positions tatares sans savoir que Buzescu fut à son tour touché à la joue par le couteau empoisonné de son adversaire. Il succomba le 2 octobre comme nous le dit d'ailleurs l'inscription sur la pierre tombale de l'ermitage de Stăneşti où il fut enterré par ses frères et son épouse Sima[44].

Affligé par la mort de son gendre – moment psychologique de la bataille – le khan lança un dernier assaut dans la soirée en profitant de l'obscurité qui commençait déjà à couvrir le champ de bataille[45].

Dans le camp chrétien on déplora la mort de ceux disparus durant cette longue journée de combat. Le prince de Valachie fut mécontent du fait que les ordres qu'il avait donné n'avaient pas été suivis par une partie de ses troupes. La sortie prématurée des lanciers et des haïdouks aurait pu se solder par un désastre si les reîtres, les pièces d'artillerie et les archers saxons n'étaient pas intervenus promptement pour repousser la charge des Tatars. On décida pour le lendemain de punir sous peine de mort tout combattant qui aurait quitté les retranchements en s'aventurant en terrain découvert. C'était la seule contrainte efficace pour empêcher que de telles bavures ne se reproduisent[46].

Dans la matinée du 24 septembre, les cavaliers tatars reprirent leurs incursions devant le camp retranché. Ils ne lancèrent plus d'attaques mais continuèrent à provoquer et à harceler les défenses dans l'espoir que l'adversaire quitterait ses positions pour batailler à l'extérieur. Ceux qui s'approchèrent davantage des palissades furent descendus par les tireurs, car selon l'ordre donné aux défenseurs, «*si les pieds sont liés, les mains sont libres*». Plusieurs vagues de flèches furent, à nouveau, lancées sur les positions chrétiennes[47].

Sous le coup de deux heures de l'après-midi, le khan de Crimée essaya pour la dernière fois de faire sortir les Valaques de leurs retranchements. Il esquissa une retraite générale en cachant derrière le monticule un petit détachement de cavalerie, tandis que le gros de ses forces se dirigea lentement vers le sud, pour échapper à la vue des défenseurs, où il se mit en embuscade[48]. Mais selon l'ordre donné par Radu Şerban, personne n'eut l'imprudence de se jeter à sa poursuite. D'ailleurs cette ruse de guerre tatare était bien connue des chrétiens. Ce fut au cours de la soirée que Gazi Ghirai, déçu par le manque de réussite et par les pertes qu'il avait subies durant les combats, donna l'ordre de retraite générale vers le Danube, dans la direction de Silistra[49].

Les pertes des Tatars s'élevèrent à 4-5.000 morts sans compter les prisonniers, dont quelques Moldaves et nobles Polonais[50]. Du côté chrétien on déplorait la perte de 300 à 500 hommes auxquels s'ajoutaient environ 1.000 blessés:

...Si conferma che dalla parte de'nemici siano mancati tra morti et feriti in questa battaglia da 4 in 5 mile persone, senza i cavalli, et dell'incontro de'nostri 300 morti et da 1.000 feriti. Il Tartaro si tien per certo che se ne torni al suo paese, et che per questa stagione la Valacchia et la Transilvania stiano secure[51].

Dignes d'intérêt nous semblent aussi les propos d'Agostino Nani dans le rapport qu'il envoya de Pera le 3 novembre au Doge de Venise:

...Questa rotta è memorabile per più rispetti prima, perchè non ricorda che in questa guerra siano morti tanti Tartari in una fattione usando loro di fugire et col allargarsi, et spargesi salvarsi, et li Turchi hanno perduto non solo un tanto aiuto presente, ma che più importa quella riputatione che apportargli soleva il nome de Tartari...[52].

Abréviations des périodiques: AARMSI: Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice, (Bucarest); **RdI**: Revista de Istorie (Bucarest); **RI**: Revista Istorică (Bucarest); **RIR**: Revista Istorică Română (Bucarest); **SMMIM**: Studii şi Materiale de Muzeografie şi Istorie Militară (Bucarest); **SOF**: Südost-Forschungen (Munich); **Studii**: Studii. Revista de Istorie, (Bucarest).

NOTE

[1] M. Cazacu, *La Valachie médiévale et moderne: esquisse historique*, *Cahiers balkaniques*, t. 21, Paris, INALCO, 1994, p. 124; N. Stoicescu, *Dicţi-*

onar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XV-XVII), Bucarest, 1968, p. 94-95; C. Rezachevici, *Politica internă și externă a Țărilor Române în primele trei decenii ale secolului al XVII^lea*, „RdI", t. XXXVIII, n° 1, 1985, p. 5.

[2] I. Corfus, *Mihai Viteazul și polonii. Cu documente inedite în anexe*, Bucarest, 1937, pp. 167-174.

[3] Th. Holban, *Contribuții la istoria domniei muntenești a lui Simion Movilă*, „RI", t. XXIII, n° 4-6, pp. 153-154; N. Iorga, *Studii și documente cu privire la Istoria Românilor*, t. IV, *Legăturile Principatelor Române cu Ardealul de la 1601 la 1699. Povestire și izvoare*, Bucarest, 1902, p. V; Rezachevici, *Bătălia de la Gura Nișcovului (august 1601). Contribuții privind istoria Țării Românești în epoca lui Mihai Viteazul și activitatea militară a lui Radu Șerban înaintea domniei*, „Studii", t. 24, n° 6, 1971, pp. 1144-1145; *Id*., *Poziția marii boierimi din Țara Românească față de Mihai Viteazul și Simion Movilă (noiembrie 1600-august 1601)*, „Studii", t. 26, n° 1, 1973, pp. 49-63; Șt. Andreescu, *Restitutio Daciae. Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1601-1659*, t. II, Bucarest, 1989, pp. 17-18 et note 55, p. 28.

[4] *Ibid*., note 57, pp. 28-29.

[5] Rezachevici, *Bătălia de la Gura Nișcovului*, pp. 1145-1146.

[6] *Ibid*., p. 1151; Iorga, pp. V-VI; Rezachevici, *Efectivele oștilor din Țara Românească și Moldova în veacul al XVII-lea*, „SMMIM", t. VI, 1973, p. 99.

[7] *Id*., *Bătălia de la Gura Nișcovului*, pp. 1152-1155. Selon Michael Weiss un des échevins de Brașov, Radu Șerban était *„…divitem, astutum et rei militaris peritissimum"*, M. Philippi, *Michael Weiss*, Bucarest, 1982, p. 42, *apud*, Andreescu, note 47, p. 119.

[8] Corfus, pp. 178-179; Al. Randa, *Pro Republica Christiana. Die Walachei in «langen Türkengrieg». Der Katholischen Universalmächte (1593-1606)*, „Acta Historica" t. III, Munich, 1964, pp. 286-298; S. Goldenberg, V. Șchiopu, *Înainte și după Gurăslău*, „Studii", t. XXX, n° 6, 1977, pp. 1087-1101; N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, t. V, Bucarest, 1940, pp. 442-443; *Istoria militară a poporului român*, t. III, Bucarest, 1987, pp. 209-215; M. Arens, *Habsburg und Siebenbürgen (1600-1605)*, Vienne, 2001, pp. 62-64.

[9] Randa, pp. 299-310; J. Bérenger, *Histoire de l'Empire des Habsbourg*, Paris, Fayard, 1990, p. 276: *„La cour de Prague menait cependant une politique à courte vue dont l'objectif essentiel était de rétablir l'autorité des Habsbourg sur la Transylvanie et le condottiere Georges Basta, qui commandait les impériaux, se trompait d'ennemi; il s'acharna sur le prince roumain Michel le Brave qui s'était fait élire prince de Transylvanie en 1600, unissant pour la première fois sous son autorité Transylvanie, Valachie et Moldavie"*.

[10] I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, t. II, Bucarest, 1914, n° LXXXII-LXXXIII, pp. 91-92; Iorga, *Studii și documente*, t. IV, pp. X-XI; V. Motogna, *Războaiele lui Radu Șerban (1602-1611)*, „AARMSI", IIIe série, t. VI, 1926, p. 2.

[11] *Letopisețul Cantacuzinesc*, dans *Cronicari munteni*, (éd. M. Gregorian), t. I, Bucarest, 1961, pp. 140-141. Nous citons le passage traduit en français par Cazacu, *La Valachie médiévale et moderne*, pp. 125-126. Pour l'élection de Radu Șerban voir aussi Iorga, *Studii și documente*, t. IV, pp. VIII-IX; M. Stoy, *Radu Șerban, Fürst der Walachei 1602-1611, und die Habsburger. Eine Fallstudie*, „SOF", t. 54, 1995, p. 53; Rezachevici, *Politica internă și externă a Țărilor Române*, pp. 5-6; Gh. I. Brătianu, *Sfatul Domnesc și Adunarea Stărilor în Principatele Române*, Evry, 1977, p. 116; I. Ionașcu, *Unde a fost satul Cîrstienești?*, „RIR", t. XIV, 1944, pp. 40-56.

[12] Cazacu, p. 124.

[13] Iorga, *Studii și documente*, t. IV, p. XII; Motogna, pp. 10-12; Stoy, pp. 56-57.

[14] Ce que ne veut pas dire que *„…Les Transylvains, en revanche, par leurs coutumes, étaient plus proches des Turcs"*, Bérenger, p. 280. D'ailleurs, pour l'historien français**,** l'insurrection ne débuta qu'en 1604 sous Stéphane Bocskay (1605-1606), car il ignore l'épisode Moise Székely.

[15] L'ensemble de la bibliographie sur Bethlen jusqu'en 1980 a été réunie par L. M. Hernádi, *Bethlen Gábor. Bibliográfia, 1613-1980*, Budapest, 1980.

[16] Stoy, p. 62.

[17] *Ibid*., p. 61; Motogna, pp. 11-12; Iorga, *Studii și documente cu privire la Istoria Românilor*, t. XX, „Acte din Arhive austriace privitoare la întîmplările din Țerile noastre și din Ardeal după moartea lui Mihai Viteazul. Acte din alte arhive în legătură cu corespondența austriacă precedentă", Bucarest, 1911, doc. LXVI-LXXIII, pp. 250-255. Pour la bataille de Teiuș voir aussi la relation du chroniqueur hongrois Szamosközy dans I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la români (1566-1608)*, Cluj, 1928, pp. 162-168.

[18] Analyse des effectifs dans Iorga, *Istoria armatei românești*, (éd. N. Gheran, V. Iova), Bucarest, 1970, p. 292; Rezachevici, *Efectivele oștilor*, pp. 99-100 et Stoy, note 58, p. 63. Voir aussi un rapport tardif envoyé le 20 septembre 1602 d'Istanbul au doge de Venise par le baile Agostino Nani: *„…Hieri matina poi vene un Defterdaco huomo principalissimo del Tartaro con circa 20 altri Tartari, et solo un Capigi del Cesnegir di Sua Maestà, che hanno condotti doi priggioni che li Tartari hanno fatto nella fattione*

denotata a Vostra Serenità nella precedente mia, et riferiscono che in Valachia vi erano da 20 mila soldati Ungari et Transilvani sotto il Vaivoda Rado et Bosestri (les boyards Buzescu)…", E. Hurmuzaki, I. Slavici, *Documente privitoare la istoria românilor (1600-1650)*, t. IV, 2e partie, Bucarest, 1884, n° CCXLI, p. 268.

[19] Missive de Piaseczyński envoyée de Cracovie, le 25 août 1602 dans Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone,* t. II, „Secolul XVII", Bucarest, 1983, n° 10, pp. 21-22; Stoy, p. 63; C. Rezachevici, *Strategia militară românească în secolul al XVII-lea*, „RdI", t. XXXI, n° 10, 1978, p. 1786. Dans la bataille principale (on ignore l'endroit), Simion Movilă perdit 4.000 hommes et Radu Şerban seulement 600, Iorga, p. 293. Pour les opérations militaires voir aussi Motogna, p. 13.

[20] Iorga, *Studii şi documente*, t. XX, n° LXXXI-LXXXVIII, pp. 258-261; Arens, pp. 103-104.

[21] C. Rezachevici, p. 1781; *Id*., *Istoria militară*, p. 232.

22 Les sources ainsi que les historiens ayant étudié le conflit nous donnent différentes estimations. Dans une charte rédigée par le prince de Valachie du 29 juin 1604, reproduite par le Général P. Vasiliu Năsturel, *Luptele de la Ogretin şi Teişani din zilele de 13 şi 14 septembrie 1602 (7111)*, „AARMSI", 2e série, t. XXXII, 1910, pp. 846-847 et par Motogna, pp. 17-18, on mentionne une grande armée composée de Turcs, de Tatars, de Polonais, de Cosaques et de Moldaves. De même, l'inscription funéraire gravée sur le tombeau du boyard Stroe Buzescu dans l'ermitage de Stănești (dép. de Vâlcea), *Ibid*., pp. 18-19. Voir notamment le rapport d'Agostino Nani du 3 nov. 1602 dans Hurmuzaki, IV/2, n° CCXLII, p. 269: *„…Hora havendo il Tartaro inteso da questo Re di mandare il fratello a Rodi volendo di cio mostrare gratitudine, si risolse di vedere di scacciare li nemici di questa Porta di Valachia et di rimettervi Vaivoda dipendente da questa Maestà, et perchè Radolo non era accettato dalli Bosestri sogetti tanto principali di quella Provincia come fu qui preveduto, et creduto, si mise in animo di restituirvi il Principe Simone tanto più prontamente quanto da Geremia suo fratello haveva ricevuto un grosso donativo, oltra che questo era anco accompagnato da 2 mila fanti et secco haveva dieci pezzi d'artellaria. Esso Tartaro confidato dell'esempio che pochi giorni prima una banda di Tartari haveva rotto da 5 mila christiani che molto più il suo numeroso esercito di 30 o 40 mila persona potesse debelare e disfare del tutto il corpo delle genti d'Imperiali…".* A consulter aussi A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, t. VII, „Acte şi scrisori (1602-1606)", Bucarest, 1934, n° 69, une lettre de Prague (28 oct. 1602), p. 82: *„…Che il Valacco havendo inteso che il Tartaro et Simeone venivano à trovarlo con forse 25/m cavalli…"*, ainsi que n° 71, rapport d'Istanbul (30 oct. 1602): *„…Il Tartaro con il suo esercito entrato in Vallacchia per rimetter in stato Simon Vaivoda, fratello di Bugdan, il qual Simone haveva ancora in sua compagnia più di 6/m soldati, parte a cavallo et parte a piedi, archibuggieri Moldavi et Casacchi Poloni, con vinticinque pezzi de falconetti, li quali havendo combattuto con li nostri, sono stati rotti".* Quant au comte Tomaso Cavrioli qui prit part aux opérations militaires il nous donne l'effectif de 40.000 Tatars, 300 fantassins moldaves et deux petites pièces d'artillerie, lettre à Piero Duodo ambassadeur de Venise à Prague dans *Călători străini despre ţările române*, t. IV, (éd. M. Holban, P. Cernovodeanu, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru), Bucarest, 1972. p. 537. Un autre rapport impérial envoyé de Prejmer au mois d'octobre estime les forces de Simion Movila à *„…30.000 Mann zu Ross"*, Iorga, *Studii şi documente*, t. XX, n° XCIV, p. 263. Pour une analyse approfondie des effectifs voir Iorga, *Istoria armatei*, pp. 293-294, 296: entre 30 et 40.000 Tatars, 2 à 6.000 Moldaves et entre 300 et 3.000 Cosaques et Polonais soutenus par cinq petites pièces d'artillerie. Quant à Arens, pp. 104-105, il estime les forces d'invasion à environ 25-30.000 Tatars, soutenus par 2 à 6.000 Polonais et Cosaques. Voir aussi Rezachevici, p. 234, Tr. Mutaşcu, *Radu Şerban*, Bucarest, 1978, p. 40: 40.000 Tatars, 2 à 3.000 Moldaves et Cosaques, et Stoy, p. 64: *„…Simion trat mit dem Khan der Krimtataren Ghazi II. Girai in Verbindung und konnte dessen Unterstützung gewinnen. 40.000 Tataren unter seiner Führung verstärkt durch 2-3.000 Mann moldauischer Truppen unter dem Kommando Simion Movilăs näherten sich der walachisch-moldauischen Grenze".*

[23] Rezachevici, pp. 232-233.

[24] Cavrioli dans *Călători străini*, IV, p. 538.

[25] Rezachevici, *Efectivele oştilor*, pp. 100, 114. Voir aussi les propos d'Iorga, pp. 295-296 et de Mutaşcu, p. 41.

[26] Cavrioli, *loc. cit.*

[27] *Ibid*., *loc. cit*. Il s'agissait de 8.000 haïdouks dont 2.000 furent tués et 800 furent capturés par les Tatars. Voir aussi Iorga, *Studii şi documente*, t. IV, p. XIX; Mutaşcu, pp. 42-43; Rezachevici, *Strategia militară românească*, p. 1785.

[28] Mutaşcu, pp. 43-45. Une description géographique chez le Général Vasiliu Năsturel, pp. 849-859, étude aujourd'hui dépassée. Localisation précise chez Iorga, *Histoire des Roumains*, p. 460; *Ghidul drumurilor din România*, (sous la dir. de Ion Cămărăşescu), „Automobil-Club Regal Român", Bucarest, Cultura Naţională, 1928, carte n° 30; *In-*

dicatorul localităților din România, (éd. I. Iordan, P. Gâștescu, D. I. Oancea), Bucarest, 1974, p. 63 et carte départ. de Prahova. De même, *Documente privind istoria României, B. Țara Românească, veacul XVII (1601-1625)*, „Indicele numelor de locuri", Bucarest, 1960: Ogretin, p. 90, Teișani, p. 123.

[29] Rezachevici, p. 1783. Cavrioli, *loc. cit.*, avait d'ailleurs critiqué la position défensive choisie par Radu Șerban. On reconnaît cependant, à travers sa lettre, qu'il avait essayé à minimiser le rôle du prince de Valachie en s'appropriant le mérite d'avoir vaincu à lui seul les forces tatares. Nous constatons la même attitude chez Basta dans une dépêche envoyée le 1er octobre du campement des forces impériales près de Prejmer: *„…Que haviéndose retirado por su orden el dicho principe Radolo a la montana en un sitio muy fuerte, aunque falto de vittuallas…"*, Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancas*, Bucarest, 1940, doc. n° CDXXXIX, pp. 215-216. Voir l'analyse présente dans *Călători străini*, IV, note 2, p. 537 et pp. 264-270, 323-326.

[30] Rezachevici, p. 1780; *Id.*, *Istoria militară*, p. 234; Mutașcu, p. 44.

[31] Rapport envoyé de Turda sur les événements de Valachie dans Veress, *Documente*, n° 66, pp. 78-79. Voir aussi Stoy, p. 65.

[32] *Ibid.*, n° 69, p. 82-83 mais aussi Cavrioli, *loc. cit.*, avec des détails concernant les effectifs impériaux. Il avait sous ses ordres treize compagnies = 1.000 cavaliers. Trois compagnies appartenaient au régiment *Flanz* commandé en septembre 1602 par le colonel Ovelic.

[33] Iorga, *Studii și documente*, t. XX, n° XCIV, p. 263. Voir les estimations chez Stoy, p. 64; Arens, p. 105; Motogna, p. 14; Iorga, *Istoria armatei*, p. 296; Rezachevici, *Efectivele oștilor*, p. 100. Une liste complète des troupes mercenaires wallonnes, lorraines et françaises qui prirent part aux opérations militaires en Hongrie et en Transylvanie à cette époque dans les annexes de la thèse de P. Sahin-Tóth, *La France et les Français face à la «longue guerre» de Hongrie (1591-1606)*, soutenue à l'Univ. de Tours en 1997. On trouvera avec profit, d'informations inédites sur les officiers et les gens d'armes qui prirent part à l'assassinat de Michel le Brave sur le champ de Turda!

[34] Cavrioli, *loc. cit.*

[35] Les pièces étaient des *falconetae*, *Ibid.*, *loc. cit.*

[36] *Ibid.*, *loc. cit.*

[37] Pour le dispositif de l'armée chrétienne voir aussi Iorga, *Studii și documente*, t. IV, p. XIX; Rezachevici, *Istoria militară*, p. 234; Motogna, pp. 14-15.

[38] A ce sujet notamment L. J. D. Collins, *The Military Organization and Tactics of the Crimean Tatars, 16th-17th centuries* dans *War Technology and Society in the Middle-East*, (sous la dir. de Vernon J. Parry, M. Y. Yapp), Oxford, U.P., 1957, pp. 273-274: "*Against wooden towns and fortified camps the Tatars used arrows to good effect. They would encircle a hostile encampment and shoot burning arrows, in arcade, each archer releasing two or more shafts at one time. These arrows often wounded and maddened the horses in the enemy camp. The reflex bows used by the Tatars had – at least until the eighteenth century – a longer range than the normal arquebus or musket which their foes employed against them*".

[39] Mutașcu, p. 48 et Motogna, p. 15 qui nous offrent les meilleures analyses concernant cette bataille.

[40] *Ibid.*, *loc.cit.*

[41] *Ibid.*, p. 16; Cavrioli, p. 539 ; Iorga, *Studii și documente*, t. IV, p. XX. Pour Vimercati, le capitaine originaire de Crémone voir *Călători străini*, IV, pp. 322-326. Au service des Habsbourg, il fut un des agents impériaux envoyés auprès de Radu Șerban, qui l'utilisa souvent comme secrétaire de langue italienne.

[42] Motogna, *loc. cit.*; Mutașcu, p. 53; Iorga, *Istoria armatei românești*, p. 296.

[43] Le texte de la charte du 29 juin 1604 chez Motogna, pp. 17-18.

[44] Stroe mourut à Brașov où il s'était rendu pour se faire soigner par les médecins de la ville, Iorga, *Istoria Românilor*, p. 460; Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, pp. 38-39; Ciorănescu, *Documente*, n° CDXXXIX, p. 216: *„…Que se teniz por cierto que el Tartaro bolvía derecho a su casa, por el dano que havía recibido en Valachia y haver perdido alií un su cunado, che mató por su mano valerosamente el cavallero Stroya Valaco, si bien havía recelo de que podría dar la buelta a la Hungría Superior"*. Un autre duel mémorable s'était déroulé lors de la bataille de Drăgșani (le 2-3 août 1616) entre un guerrier turc et le seigneur Eustachy Jan Tyskiewicz, voïévode de Brzesk, *polkovnik* de cavalerie et cousin de Samuel Korecki. Voir, J. Baret, *Histoire sommaire des choses plus mémorables advenues aux derniers troubles de Moldavie…*, Paris, 1620, chap. XLIII, pp. 185-189.

[45] Cavrioli, *loc. cit.*; Rezachevici, pp. 234-235.

[46] Motogna, p. 17; Iorga, *Studii și documente*, t. IV, *loc. cit.*

[47] Motogna, *loc. cit.*

[48] *Ibid.*, *loc. cit.*; Cavrioli, *loc. cit.*; Mutașcu, p. 56.

[49] *„…et il Tartaro fuggendo con pochissimi Tartari ha passato il fiume Danubio et s'è salvato nel castello di Silistra su la riva di detto fiume di qua dalla parte*

di Grecia ovvero Bulgaria, et Simone predetto è fuggito in Moldavia solamente con due cente persone; tutti gl'altri suoi soldati sono stati anco loro tagliati a pezzi et la sua artegleria tutta quanta pigliata dai nostri valenti soldati", Veress, *Documente*, n° 71, *loc. cit*.

[50] Iorga, *Studii şi documente*, t. XX, n° XCIV, p. 263. Pour les pertes voir les estimations de Motogna, *loc. cit*.; Mutaşcu, p. 57; Rezachevici, p. 235; Voir aussi le rapport envoyé de Turda le 1er octobre 1602 dans Veress, *Documente*, n° 66, p. 79: *„... Ist derowegen von beeden Theilen gar viel geschädigt worden, von den unsrigen bei 1500 und sterben gar sehr ab, die auch auf der Wahltstatt blieben sein seindt bey 120 Personen. Der Feindt aber hat die seinigen abgeführt, und hin und wieder versteckt und vergraben, damit man's nicht merken soll. Sein aber etlich gefangne los worden, die vor 3 oder 4 Jahren hero bey ihnen sein, welche gewisslich berichten, dass ihrer bey die 5.000 geschädigt und todt blieben sein, darunter auch des Tartar Han Weibsbrueder todt ist, welchen er ihres Vermeinen nach vor sich in Teppichten führen lässt, und sagen für gewiss, dass er wieder zurück ziehen, welches Gott verlei, dass er nimmer wieder komme"*. Les nobles polonais capturés sont mentionnés dans un rapport impérial envoyé de Buda le 3 octobre 1602 qui fait état des opérations militaires dirigées par le général comte Hermann Cristof Russworm, et les comtes Sulz et Tilly contre les Ottomans en Hongrie, Veress, *Documente*, n° 67, pp. 80-81: *„Di Transilvania habbiamo che il Radul Vaida, con li suoi habbi doi volte rotto li Tartari, che volevano passare in Vallachia, et fatti molti prigioni fra quali da 20 baroni Polachi principali, che conducevano essi Tartari, li quali Sua Maèsta Cesarea domanda che se gli mandi in ferri. Per tutta L'Austria et Ungheria si fa levata del 10-mo et 20-mo per ogni buon rispetto, di modo che si metterà insieme di 15 mila buoni soldati, per servirsene dove farà di mestiero, et presto speriamo in Dio che haveremo qualche allegrezza"*. Selon Cavrioli, *loc. cit*., les Tatars ont perdu 5.000 hommes et un nombre important de prisonniers.

[51] Rapport de Prague envoyée à Vatican, le 28 oct. 1602 dans Veress, *Documente*, n° 69, p. 82.

[52] Hurmuzaki, IV/2, p. 269.

WAR AND DIPLOMACY IN WALLACHIA, 1716-1718

ANDREI POGĂCIAŞ *

Abstract

During the Austrian-Ottoman war (1716-1718), ended with Passarowitz Peace, (1718), most of the wallachian boyers raised against Fanariot rulers, named by the High Porte, and all fled to Transylvania. They demanded the Austrian Emperor the removal of Prince Nicolae Mavrocordat, and replaced him with Gheorghe, son of Şerban Cantacuzino. Mavrocordat seeing the Austrian military victories, began secret negociations, promising them an annual tribute and Oltenia region. Austria was interested in annexing Romanian territories so agreed.

An important role in signing the peace treaty had Ioan Mavrocordat, brother of Nicolae Mavrocordat as a mediator between Austrians and Ottomans. Austria took the possesion of the Banat of Timisoara and Oltenia.

Keywords: *Wallachia, Nicolae Mavrocordat, Eugen of Savoia, Ioan Mavrocordat.*

The peace of Karlowitz 1699 had rearranged the borders of South-Eastern Europe, and had marked the utter defeat of the Ottomans at the end of a long war they had started in 1683. Among the Christian powers involved in the Treaty were Austria and Venice, who also remained allies after 1700. They both profited from the war and managed to add several territories taken from the Ottomans. While Austria was the great victor, taking Hungary, Transylvania and other territories, Venice managed to get Morea (ancient Peloponnese).

Of course, Constantinople could not be satisfied with the outcome of the war. As it was clear that Austria was a European power, and now dangerously close to the Balkans, Venice was weak from the military point of view, and could not support its position. If quickly attacked in its Greek possessions, Venice could easily be defeated, before any other Christian power could go to war to its aid. The Ottomans were confident they could achieve this, while using their diplomacy in order to keep Vienna out of the war. Austria, although weakened from the War for Spanish Succession and Rakoczi's War of Independence, was the only state able and interested in waging war against the Ottomans.

In theory, the Ottoman plan was flawless, and could have easily been achieved, hadn't it been for an Austrian commander, Eugene of Savoy. Of French origins, but in Austrian service, Eugene had made a name for himself in the campaigns of the last wars, and was now the chief of the Hofkriegsrat (The War Council) in Vienna. He was a man of great military experience and determination. The war about to start will also be called for the rest of times "Eugene's War", and for good reason. Based on information received about the enemy, he pre-

* Doctor al Facultății de Istorie din cadrul Universității Babeș-Bolyai.

pared for war, led the armies, made sure provisions arrive, supervised the entire logistics, won a few marvellous victories, and then concluded a very advantageous peace for Vienna.

The first phase of the war was actually the Ottoman-Venetian War, and started in September 1714, with the Ottoman attack on the Venetians in Morea. The Ottoman diplomacy tried from the beginning to persuade Vienna that the war was just a defence against Venetian aggression and defiance, and that the Karlowitz treaty remains unchanged, as Constantinople will not attack Austrian lands. Vienna had to take action and help its southern neighbour, who was clearly losing the war since its beginning. The situation escaladed and the Ottomans crossed the Austrian border near Karlowitz, only to receive their first bitter defeat, at Peterwardein/Petrovaradin, on August 5th 1716. From here, Eugene marched against Timișoara, which he besieged and took in October the same year, thus securing the northern flank of his vital target: Belgrade, the formidable fortress on the Danube.

Prințul Eugeniu de Savoia

In the meantime, Eugene's attention was also drawn towards the Romanian countries, and especially Wallachia, a strategic position in the unfolding war. Rich in various supplies, the two Romanian Countries could also serve as an optimum base for Ottoman raiders into Transylvania. The Ottomans possessed a number of fortifications in the area (Hotin, in Northern Moldavia, on the Prut, was the closest to the Austrian border) and they could easily cross with light cavalry into Transylvania through the mountain passes, plunder the countryside and attack towns. Both countries had to quickly be secured by the Austrians.

The two countries were under a new "special" rule, as the Ottomans had appointed as rulers in both capitals, Greeks from the Constantinopolitan neighbourhood of Phanar/Fener, thus beginning the period known as "Phanariote" in historiography. They were acting as mere administrators, but also had the task to gather local armies and defend their country in case of war.

Such was Nicolae Mavrocordat, from a wealthy and most important family in Constantinople, very well educated and a good politician. His nomination, after the local rulers Constantin Brîncoveanu1and Ștefan Cantacuzino 2 had both been executed in Constantinople, was not accepted by the local boyars, who were looking for an alliance with Vienna in order to overthrow the Ottoman regime.

The ruler also had official control over the Wallachian army, rather large and consisting mostly of cavalry. He could also rely on Ottoman troops in the garrisons on both sides of the Danube, and, in the worst scenario possible, on the Tatars of Bugeac and Crimea.

*

Right after the beginning of the war, following older relations and discussions with general Steinville, the Austrian military commander of Transylvania, Wallachian boyars received promises and military help. The agreement stipulated that the Prince Nicolae Mavrocordat would be captured, and the country put under Austrian suzeranity. The boyars also managed to convince the Prince to appoint as Ban of Craiova the boyar Radu Popescu, former *vornic* of Cerneți, give him troops and sent against the Austrians into Western Wallachia. Thus, Bucharest remained

undefended, only with a few guards at the Court and few Ottoman troops.

An Austrian unit rode from Craiova to Bucharest, but ruler Nicolae Mavrocordat learnt about this and fled the capital. He took with him the Metropolitan Antim, who was actually working as a spy around the ruler, for the boyar party. They made camp at Călugăreni, south of the capital, where they waited for news from Bucharest. Soon, Mavrocordat received the news that the forests around the capital were swarming with enemies, so he left for Giurgiu3 at night, without sending emissaries ahead. In the following morning, as his group was approaching the town, panic spread among the population, who believed the riders on the plain were Austrians. The locals tried to flee across the Danube by boats, but, because of the havoc created, many turned their boats upside-down, got into the river and drowned.

Initially, also panicked, Mavrocordat wanted to flee for Constantinople, but was stopped by the local Ottoman commanders who assessed the situation. They managed to convince the ruler to return to Bucharest, and they would give him military support.

The Austrian officers in the capital held talks with the boyars, established a future common strategy, and quickly withdrew, as Mavrocordat was approaching the town, from the South, with many Ottoman troops at his side.

In the meantime, Orthodox Metropolitan Antim Ivireanul had also conspired to replace the ruler and managed to have a boyar elected on the throne. After Mavrocordat re-entered Bucharest, he was informed of the treason and had Ottoman soldiers take care of the high cleric, who hadn't been informed that he, in turn, had also been betrayed.

The Ottoman soldiers stopped his carriage, hauled him down, pulled out his beard and the hair on his head, and dragged him to the Court, where he was locked in a small room, "in order to remember everything he had done"[4]. The unlucky Metropolitan was sent to Constantinople, convicted and sent into exile, on a ship, towards the Greek Isles. On the way, at Enez, came the execution order, so he was „thrown into the sea and covered by the dark wave"[5].

The boyars played their roles well, welcomed the ruler back into his capital, and managed to convince him that the Austrian danger is gone. With the Imperials withdrawn over the Olt, he had no need for the Ottomans in Bucharest. Mavrocordat trusted them, sent the Ottoman unit back to Giurgiu, believing in the support and protection of the boyars, who immediately called back the Austrians.

Luptă pe Dunăre între imperialii romano-germani şi otomani la finele secolului al XVII-lea

The Wallachian *Anonymous Chronicle* presents the events in just a few sentences. As it briefly writes, on the morning of November 14th, Austrian troops (according to the actual term used – *catane* –, it seems they were actually Hungarian Hussars), guided by a few traitor boyars arrived in Bucharest, killed all the Turks they found in the capital, captured the Prince and took him over the mountains, to Transylvania. After another week, other Austrian cavalry troops and Hungarian Hussars, commanded by a Serbian officer, occupied the capital for three days, until the boyars took everything they needed for themselves. Then these boyars (for sure, the ones who had already betrayed and others fearing reprisals), headed for Transylvania, while the Imperial troops took all the cannons they could find in Bucharest and withdrew to the fortified monasteries of Mărgineni and Cîmpulung, where they established their raiding bases[6].

In detail, the events occurred as it follows: the conspiring boyars had 600 Imperial troops, most probably Hungarian Hussars, at their disposal, to capture Mavrocordat. The best time to do it presented itself on the morning of November 14th, as everybody in the capital was drunk and sleeping at that early hour. The explanation is simple: the 14th of November was the first day of fasting, so, according to the custom, also present in the rest of Europe, the 13th and the following night were a time of frolicking, eating meat and drinking heavily. The conspirators couldn't have chosen a better time.

Very early in the morning, the Imperial cavalry attacked the Tatars' camp at Colentina, killed 28 Tatars, and the rest fled. Then they entered the capital in total silence, reached the Princely Court, and waited for the bailiffs to come and open the gates. Once inside, they stormed the Court, palace and other buildings, blocked the exits, and "undressed everybody around the prince, taking even their shirts off"(!). The soldiers guarding the Court, taken by surprise, couldn't react, most of them surrendered, and only a few shots were fired.

Mavrocordat heard the shots and tried to take cover in the church at the back of the court, but was discovered and taken by the Hussars[7].

Other 500 Ottoman troops, the guard left with the Prince at his return from Giurgiu, withdrew without fighting towards the Danube. The Hussars began pillaging and randomly killing through the capital for a while, guided by Wallachians, and made camp at the fortified monastery of Cotroceni. The next day they headed for Tîrgoviște, with their precious prisoner, boyars and their families.

The civilian population, fearing the worst, fled their homes and "hurried towards the mountain peaks and inaccessible, heavily forested places; believing that by fleeing they will survive, they starved, died of misery or froze to

J. B. Homann,
Harta teatrului de război,
1716-1718

death, and most of the children froze." Winter had come earlier and more violent that year...

Radu Popescu, the newly appointed Ban of Craiova, was taken to Tîrgovişte by his own soldiers, where he was put under lock and key, after they learned about the kidnapping of the ruler, and the betrayal of the boyars[8]. He was released some time later by Pivoda[9], and joined him in Transylvania, at Braşov, where his son and other members of the family were waiting for him[10].

The Ottoman commander in Giurgiu sent a letter to the boyars in Transylvania, inviting them to return and choose whoever they wanted as new ruler, from among themselves.

A few days after the kidnapping, the Austrian commander of the first raid returned to Bucharest, where the priests held a religious ceremony in his honour. He took the cannons that had been left at the Court and established his headquarters at the Mărgineni monastery, "which was very well surrounded by walls, and there he dag a ditch and made palisades", and gathered supplies. From here, he launched plundering raids throughout Wallachia, down to the Danube, where he attacked the Ottomans, killing many of them and taking prisoners.

Another Imperial commander, Pivoda, occupied Cîmpulung monastery, raided through the country and attacked Ottoman units on the Danube. Many villages and monasteries burned to the ground during these violent acts.

It is interesting that no chronicle mentions fights or skirmishes between Wallachian soldiers and Austrians, as if the former had vanished.

The newly appointed Prince, Ioan Mavrocordat, the brother of the unfortunate former ruler, arrived in Bucharest some time later, with an Ottoman army a few thousands strong, much cavalry, many Albanian irregulars and Tatars. By his side were Hussein-Pasha, Aga of the Janissaries, in front of 12.000 Turks and 10.000 Tatars. As they reached the capital, they found an empty city[11]. The few boyars who had remained in the country sent a letter to the Sultan, ensuring him the country is pacified and still a loyal subject of the Porte. Perhaps everybody hoped that now order and safety will return to the country, but it was on the contrary. The Ottomans remained for one week, plundered the capital, and returned to Giurgiu. The Tatars, in turn, plundered the country, took many people as slaves, and headed back for southern Bessarabia.[12]

The new ruler found himself in Bucharest, the capital of a ruined country, with a certain number of foreign guards – a Turkish commander with only a few Janissaries, "who was staying at Court and was keeping the keys to the gates, and a beylerbey with a few Arnavuts"[13]. Mavrocordat tried to make peace with the Austrians and salvage the country from even worse.[14]

He reached an agreement with the Imperials, promising he would remain neutral for the remainder of the war, pay a tribute to the Austrians, give supplies to the imperial troops, and, as a guarantee for all this, he would give Western Wallachia, where the Austrians were allowed to bring only border troops, and not regular army.

A firman[15] of Sultan Ahmed the III-rd, dated November 20th 1716, ordered to the Moldavian Prince: "my firman who bears high glory was issued so that you, who are the Voivod [..], to recruit from those parts and complete an hour earlier the necessary number of soldiers (levend)." Also, the Voivod had to report as quickly as possible that he had hired the mercenaries, so the Sultan can send him "a man of high trust to control them and count them and note them in the register." The Voivod was the supposed to place these new recruits in key positions around the country; the expenses for these troops were to be deducted from the tribute; "those levend must be able and brave and capable to fight". As a further Ottoman document shows[16], the Voivod indeed hired 1500 more soldiers. They are not mentioned in any internal chronicle. Possibly they were placed as guards towards the mountain passes, but didn't engage in any kind of notable fights. Strangely, they don't appear among the troops chasing the plundering Tatars the next year. In 1717, part of the Tatars who fought at Belgrade crossed into Wallachia, where they plundered and took many people as slaves[17]. Mavrocordat and the Ottoman commander

from Bucharest caught and attacked them at Cornățel, while they were crossing a bridge, and managed to recover part of the loot and free 1700 slaves.

*

Fighting continued briefly in Oltenia/Western Wallachia. In 1716, a captain named Sainte-Croix, in charge with strategic operations in this territory during the war, gave important information in his reports about local troops participating in combat, against and for the Austrians.[18]

His cavalry unit occupied the fortified monastery of Tismana. Form here, his first reports mention that he couldn't retrieve the cannons and the other weapons that were usually there in the monastery, because all had been hidden and buried somewhere, including also perhaps a big cannon. All he could find there were "three metal cannons and many Doppelhaken".[19]

On September 10th, he writes in his reports that the Great Ban Radu Popescu and the Great Serdar Petru Obedeanu "withdrew to the mountains, towards the mines, dismissed their 500-600 armed men and let them go home", then camped with their escort somewhere around Horezu, near another fortified monastery.

Another boyar of the region, Barbu, a former captain, had gathered 150 men and came to help the Imperials. He received from the Austrians 15 pounds of gunpowder and 11.000 bullets, and was ordered to march to Cerneți, a strategic position on the Danube, to strenghten the Imperial garrison there, composed of cavalry and Serbian militia. More cavalry units will be sent here in the following weeks, as news of enemy attackes arrived. Tatar attacks were especially feared; also, the Wallachian Voivod was expected to arrive and attack with his newly hired, from his own pocket, 1000 Janissaries.

On September 17th, the Austrian captain sent another Wallachian captain, Drăgoi, with 60 cavalrymen towards the Olt river, on a reconnaissance mission, then to Bucharest, to gather accurate information regarding enemy movements. Another captain, Toma from Caransebeș, was ordered to join the troops already at Cerneți, and sink all Ottoman ships on the Danube.

On September 30th, the new Wallachian serdar, Drăghici Strîmbeanu, attacked the Austrians at the Vâlcan Pass and Craiova with 700 pedestrians and 200 cavalrymen[20]. The serdar was defeated, wounded and taken prisoner on October 11th, when, in a final battle, his 10 Cossack units were routed by the Imperials. In the report two days later, captain Sainte-Croix writes that the Austrians managed to capture "many captains with flags and drums"; the soldiers were "mostly peasants forced to enlist", and "their officers were mostly Greeks".

In December, in his last report, before retreating to Transylvania because of lack of supplies, the captain mentions he had left at Tismana a guard of 80 Hajduks, without mentioning their ethnicity. The fighting ended, as the Ottomans lost the war and had to sign the peace at Passarowitz in 1718. Western Wallachia remained in Austrian possession until the peace of Belgrade, in 1739.

*

Wallachia had to suffer the most during the war. With its countryside destroyed, population frightened and starving, and an important territorial loss, the country was on the brink of collapse. As the population returned to their homes and life slowly began to take its normal course, so did the armed forces, reinvigorated in the following years. Although their presence in the war is brief and without any noticeable effects, Wallachian troops tried to fight against Imperial forces, much better armed and trained. The command and actions of these troops had proven to be not at all efficient, as also discipline and loyalty lacked.

The Austrians tried to use the warrior skills of the local population in Western Wallachia, and employed many men in various local irregular units. In Craiova, the capital of the territory, stood around 50 riders, acting as couriers. In 1723, 100 *darabans* are also present there. Mountain guards – a few hundreds, and in growing numbers – remained at their post, as did the guards on the shores of the Danube

and the Olt River[21]. The old organization and chain of command of these troops was also maintained.

The rulers in Bucharest took care of their army after the war. Wallachian troops continue to be mentioned in important numbers in internal chronicles and documents, and in foreign writings. With these troops, and Ottoman help, Wallachia will take its revenge in the following war, which started 1735, against the Austrians, succeeding in winning a series of battles and gaining back Oltenia in the autumn of 1737 already.

NOTE

[1] Executed in August 1714, together with his four sons and one of his counselors, under the fallacious accusation of conspiracy with the Russians, and treason against the Ottoman Empire.

[2] Executed in May 1716, together with his father and uncle, for passing information to the Austrians on Ottoman military preparations and moves.

[3] Ottoman garrison at the time.

[4] Mitrofan Grigoraș, *Cronica Țării Românești*, in „RIR", 4/34, p. 29.

[5] *Idem*.

[6] *Cronica anonimă despre Brîncoveanu*, in „Cronici brîncovenești", p. 306.

[7] Mitrofan Grigoraș, *Cronica Țării Românești*, in „RIR", 4/34, p. 30.

[8] Radu Popescu, *Cronica*, in „Cronicari munteni", vol. 2, p, 266.

[9] *Idem*, p. 267.

[10] Wallachian boyars used to take refuge in Transylvania, especially in Sibiu/Hermannstadt and Brașov/Kronstadt, with their families and most precious belongings, every time a new war started.

[11] Radu Popescu, *Cronica*, in „Cronicari Munteni", vol. 2, p. 268.

[12] *Cronica anonimă despre Brîncoveanu*, in „Cronici brîncovenești", p. 306.

[13] *Ibidem*.

[14] *Idem*, p. 307.

[15] *Documente turcești* vol. I, p. 207-208.

[16] *Ibidem*, p. 210.

[17] *Idem*, p. 271.

[18] *Călători străini*, vol. IX, p. 36.

[19] Double hackbut/wall gun.

[20] *Călători străini*, vol. IX, p. 41.

[21] The Olt River was the border between Western Wallachia and Wallachia.

FROM PARIS TO PARIS AUSTRIAN-ROMANIAN RELATION FROM PARIS PEACE OF 1856 TO THE WW I

CLAUDIA REICHL-HAM *

Abstract

It is a retrospective of Romanian-Austrian relations between 1856-1920, from Paris Conference (1856), which ended the Crimeean War to another Conference held also in Paris, after the end of War World I (1919-1920). Is detailed how the Habsburg Empire reported at or influenced romanian major events like: the Principalities unification, the arrival of Carol I of Hohenzollern-Sigmaringen as Romanian prince, Austro-Hungarian Dualism foundation, the conquest of state Independence of Romania, the compliance of nationalities rights, especially the romanians, as part of Empire, the austrian political and cultural influence inside the occupied areas, like Transylvania and Bukovina, the Balkanic Wars, and finally the World War I, which led to the collapse of the Habsburg Empire.

***Keywords**: Habsburg Empire, Romanian Principalities, Transylvania, Russia, Romania, WW I.*

After 1856 Austria refused to withdraw its troops from Moldavia and Wallachia if Russia did not revise its borders with Moldavia to the Danube Delta. This meant that also under Francis Joseph Austria was not willing to give up the old plan to include the principalities in its sphere of influence. When the commander of the Austrian army finally received the order to withdraw – they left Iași on 16 March and Bucharest on 19 March 1857, "all Romanians celebrated", as an Austrian report noted. And it stated further that the Romanians of Transylvania kept a close watch at what was going on in the Principalities.[2]

The emerging movement for a union of the Danube Principalities – a demand which had first been voiced in 1848 – was therefore rejected by the Austrian Empire[3] but also by the Ottomans, who feared a further disintegration of their empire, while it was advocated by the French and their Sardinian allies[4], supported by Russia and Prussia, and viewed with suspicion by Great Britain[5]. Negotiations amounted to an agreement over a minimal and formal union. In the Paris Convention of 19 August 1858 a compromise formula was found whereby the Principalities of Moldavia and Wallachia would continue to have separate *hospodars* and assemblies, with the exception of a joint legislative committee. This latter factor sketched out the constitutional development of the principalities. The constitutional assemblies of both, Moldavia and Wallachia, decided on an almost identical constitution. Profiting from

* Director-adjunct, Departamentul de Cercetare și Publicații, Muzeul Armatei Austriece.

Împăratul Austriei Francisc Iosif I la 1853

an ambiguity in the text of the final agreement of the Paris Convention – specifying two thrones, but not preventing the same person from occupying both – both divans (parliaments) elected Alexander Ioan Cuza as prince and supreme representative of the United Principalities of Moldavia and Wallachia. This step hit the guarantee powers unexpectedly and provoked the danger of yet another military intervention by Austria and the Ottoman Empire.[6]

The outbreak of the Italian War of 1859, which saw Austria and France – as an ally of Sardinia – as opponents and led to Austrian defeats at Magenta and Solferino, distracted the guarantee powers' attraction from the Romanian problem and Cuza used the gain in time for the consolidation of his position. At a conference in Paris between April and September 1859 France, England, Russia, Sardinia and Prussia acknowledged the *fait accompli* of Cuza's election. The defeat in the Italian War forced Austria – after the reopening of the Conference in September – to take a compliant position so that the Sublime Porte found itself without an ally in this affair.[7] In December 1861 the Porte also had to accept the unification of the administrations and legislations on the pressure of the guarantee powers and thus actually agreed to the conversion of the previous personal union into a real union. In February 1862 the two parliaments met in Bucharest, which had replaced Iași as Romania s new capital, for a united national assembly.

Cuza and his Prime Minister Mihail Kogălniceanu started to modernize the country and to reorganize landed property according to the French model. By emancipating the serfs, dissolving the monasteries of the Greek Patriarchate, and trying to increase his own authority at the expense of the assembly of boyars by use of the plebiscite Cuza did not only make enemies among the Romanian nobility and got in conflict with the group of Conservatives but also met with resistance by Russia and the Ottoman Empire.[8] In February 1866 Cuza was forced to abdicate by the so-called "Monstrous Coalition" of Conservatives and Liberals and was exiled abroad. The enthronement of a new ruler again imposed a great danger for the European balance; therefore, a ruler from Austria, Russia or the Ottoman Empire was out of question. The government finally agreed upon Prince Carol of Hohenzollern-Sigmaringen, who was elected *domnitor* (ruling prince) of the Romanian United Principalities on 20 April 1866.[9] Austria immediately protested and refused to acknowledge the new ruler: "Two Austrian regiments would be enough to occupy Moldo-Wallachia, one canon shot to chase the …prince of Hohenzollern with his Romanian troops out."[10] The defeat in the war against Prussia, however, paralyzed Austria and resulted in a complete change in the international situation. Austria now showed willingness to recognize the independence of Romania but in return Romania was to dispense with the liberation of the Romanians still under Austrian rule. This demand and the integration of the Transylvanians into Hungary according to the agreements of the Austro-Hungarian "Compromise" of 1867[11] in fact caused great tensions among the two powers. So did the "Customs War", which broke out between the two countries because of the protectionist system introduced by Romania. This conflict went so

far that Austria-Hungary blamed the principalities of pursuing an aggressive policy and led to negative comments on a visit of Prince Carol in Vienna in the radical press. The attempts to conclude a trade agreement in 1872 failed because the Habsburg monarchy feared that it would strengthen the independence of the principalities.

Finally, in 1875 a trade agreement was concluded between Austria and Romania without the consent of the Sublime Porte which in fact signified the recognition of an independent Romania by Austria but opened the Romanian market for the Austro-Hungarian industry. This was the last attempt by Vienna to keep the development of the Romanian nationalist movement under control.[12]

In the Russo-Turkish War of 1877/78 Russia hoped to recover territorial losses suffered during the Crimean War, re-establish its naval power in the Black Sea and support the political movement attempting to liberate Balkan nations from the Ottoman Empire.

The Russian steps finally led to the dissolution of the League of the Three Emperors which had been established on Bismarck's initiative between Prussia, Russia and Austria in 1873 with the aim to maintain the balance of power among the states involved and in Europe in general due to territorial disputes in the Balkans. Austria-Hungary again feared that Russian support for Serbia might lead to irredentist movements among the Slav populations in South-Eastern Europe.[13] However, in the Reichstadt Agreement of 8 July 1876[14] Austria and Russia agreed on finding a common solution for the Balkan problem, which made the alarm bells ring for the Romanian government. Fearing an arrangement of the two empires at the expense of Romania the Romanians closely watched any step leading towards a final solution in the Eastern question. An Austro-Russian Military Convention of 15 January 1877 and an additional Convention of 18 March 1877 were finally the outcome of the difficult negotiations, in which Gorchakov had to give in in the question of the annexation of all Herzegovina and nearly all of Bosnia, in return for an Austrian neutrality in a new Russo-Turkish War. In case of a military action Austria-Hungary promised not to extend its radius to Romania and Russia to keep its troops out of the Western half of the Balkans and to refrain from creating a "large Slav state".[15]

On 4 April 1877 the Russian Empire and Romania signed a treaty by the terms of which Romania and Russia became allies against the Ottoman Empire, while Russia recognized Romania's independence and guaranteed its territorial integrity after the war. Eight days later Romania permitted Russian troops to pass through its territory to attack the Ottomans, resulting in Ottoman bombardments of Romanian towns on the Danube.

On 10 May 1877 the Principality of Romania, which was under formal Ottoman rule, declared its independence. Due to great losses on the Russian side Prince Carol was asked for the Romanian army to intervene and took over the command of the Russian troops in addition to the command of the Romanian army, thus being able to lead the combined armed forces to the siege and surrender of Plevna citadel after heavy fighting in November 1877.[16]

On 19 January 1878 the Ottoman Empire requested an armistice, which was accepted by Russia and Romania. Romania won the war but at a cost of more than 10.000 casualties. Its independence from the Porte was finally recognized in the Treaty of Berlin of 13 July 1878. The Peace Conference also decided that Romania was to receive the territories of Dobruja, the Danube delta and access to the Black Sea including the port of Constanța from Russia.

Russia was, however, not willing to keep its promises of the Treaty of 4 April 1877, in which it had guaranteed Romania's territorial integrity, and took Southern Bessarabia. Russian diplomacy contributed furthermore to the alienation of Romania due to their open support of Bulgarian territorial claims along the border. Although Romania did not consider its territorial gains an adequate compensation for the loss of Southern Bessarabia, Prince Carol was finally persuaded by Bismarck to accept the compromise with Russia in view of the great economical potential of Romania's direct access to the Black Sea and its ports.[17] The great disappointment over the attitude of the Russian ally on the Berlin Congress, however, led to a complete new orientation of Romanian foreign policy.

The latent conflict between Russia and Austria guaranteed the Romanian liberation movement unexpected scopes. The new state was situated in between two great powers, which had competed since 1774 for the predominance in South-Eastern Europe. The strategic importance of the Kingdom of Romania in the fight of the Pan Slavism and Pan Germanism movements was evident.[18] Both, Russia and Austria, had long common borders with Romania so it was important to know on which side the Romanians would fight in the case of a war between the two empires. Therefore, Romania actually played a key role in the fields of interests of the two great powers.

To avoid the danger of being isolated Romania searched a rapprochement towards the Central Powers. The policy of Hungary in Transylvania, however, was a big obstacle in this. And moreover Bismarck reacted in a reserved manner to the alliance offers of Romania. Only when in 1883 the Bulgarian crisis aroused the fear of an intervention by the tsar, Bismarck finally proposed a defensive alliance. After a meeting of the Romanian Prime Minister Ion Constantin Brătianu with the German *Reichskanzler* in Gastein and the Austro-Hungarian foreign minister Count Gustav Siegmund Kálnoky in Vienna the Romanian foreign minister Dimitrie Alexandru Sturdza signed a secret agreement with Austria on 30 October 1883.[19] The agreement stipulated that Romania would be obliged to go to war only in the case the Austro-Hungarian Empire was attacked. Apart from the king only few politicians were informed about the existence of this treaty, which determined Romania's international position and the line of its foreign policy until World War I through the guarantee of the two central powers Prussia and Austria-Hungary. A trade agreement, which had been concluded with Austria-Hungary in 1875 already, now led to a relief in economic respect, because it secured the export of Romanian crops.[20] But in June 1886 the trade agreement ended and was not renewed. The announcement of a new Romanian customs tariff unleashed another "Customs War" with Austria-Hungary, which lasted until 1891. In the summer/autumn of that year, after a meeting between King Carol and Francis Joseph, the trade agreement with Austria-Hungary was finally renewed – changing for the better the conditions for Romania. In 1893 it was renewed again. At that time Romania's export to Austria-Hungary amounted to 10.08 per cent of Romania's total export, while Austria-Hungary's export amounted to 25.64 per cent of Romania's total import.[21]

In 1892 new tensions came up between the two countries when a delegation of the Romanian National Party of Transylvania travelled to Vienna to hand over a "Memorandum of the Romanians of Transylvania and Hungary" to Emperor Francis Joseph in which they demanded the same rights for the Romanians in Transylvania as the other ethnic groups. The emperor did not receive the delegation but handed the matter over to the government in Budapest, which apprehended the delegation members and condemned them to imprisonment. Only after interventions by Carol I and public international protests the emperor pardoned the convicted.[22]

Also in 1892 a Romanian National Party was created in Bukovina. Its programme yielded at the acquirement of an administrative-territorial autonomy status of Bukovina as well as the maintenance of Romanian nationality in the area.[23]

*

After almost thirty years of peace in South-Eastern Europe this phase of stability found an abrupt end due to a conflict between Greece, Bulgaria, and Serbia about Macedonia from 1903 to 1908. Austria and Russia again started to compete with respect to the extension of their spheres of influence in the Balkans although an agreement reached in 1897 on the maintenance of the status quo in the Balkans actually urged them to exercise moderation.[24] The annexation of Bosnia and Herzegovina in 1908 ended the Austrian-Russian cooperation.

As nationalist ideas were enthusiastically propagated in the Balkans after 1900, the Transylvanian qu estion once again caused irritation between Austria and Romania. The relationship between Romania and Austria was strained in those days as Romania despite its agreement with Austria longed for the integration of Transylvania and Bukovina. Austria's plan to divert Romanian interests towards

the south, where around 500,000 Macedonian Romanians were still living under foreign rule and hoped to get support from Bucharest, did not work out that well as expected. The situation was worsened by the outbreak of the Balkan Wars and led to yet another irritation between Austria and Romania due to the participation of Romania in the Second Balkan War of 1913 despite warnings from the Austrian side. As a reaction a main aim of the Austro-Hungarian Balkan politics became the support of Bulgaria, which was confirmed by an agreement between Vienna and Sofia at the beginning of 1913 – foreign minister Count Leopold Berchtold's intention was also to isolate Serbia with this alliance. The Peace of Bucharest of 10 August 1913 saw Bulgaria's cession of Southern Dobruja to Romania. The Romanian attitude meant a further strain in the relations between the two countries and despite a mission of the then army inspector Franz Conrad von Hötzendorf to Bucharest in November 1912 in which King Carol assured him that in the case of a European war "Rumania would participate as a loyal ally"[25] the close relationship started to crack. This resulted in a turn of Romania's foreign policy towards Russia and France – France had already before expressed its support for a unification of Transylvania and Bukovina with Romania.[26]

As Romania had joined Serbia in the War against Bulgaria in the summer of 1913, Berchtold now feared that the Romanians could also cancel the secret agreement renewed only in February and sent Count Ottokar Czernin to Bucharest to "avoid misunderstandings, bring the leading elite of Romania closer to the Monarchy and bring about a clarification of our relationship to Romania".[27] In the months to come Czernin repeatedly reported on the increasing austrophobic sentiment in Romania, above all in the context of Transylvania, and on the imminent loss of the alliance partner.[28] Already in June 1913 when the attack against Bulgaria had started, voices had become loud in the streets of Bucharest which called: "Down with Austria!" And when Romanian soldiers had crossed the Danube, they cried: "Go for Transylvania!"

On 22 June 1914, after a visit of the Russian tsar in Romania, Czernin again reported on the turn of Romania towards the Entente and the necessity to force a decision upon Romania. The assassination of Archduke Francis Ferdinand in Sarajevo on 28 June 1914 brought a break in the Balkan politics of the Habsburg monarchy. The Viennese government now gave up its *status quo* politics and the policy of the maintenance of peace and formulated a war aim which contained the isolation and reduction of Serbia.[29]

At the outbreak of World War I there was no unanimity among the Romanian political leaders with respect to the direction the country should take. Most of the Liberals believed that Romania's place was with the Entente, a view also shared by the Conservative Democratic Party and most intellectuals. The Conservatives were divided into three factions: Petre P. Carp wanted the 1883 alliance with Austria-Hungary honoured and renewed, Titu Maiorescu and Alexandru Marghiloman

Regele Carol I al României, fotografie din 1913 cu bastonul de mareșal prusian

urged friendly neutrality toward the Central Powers, and the pro-Entente group led by Nicolae Filipescu advocated immediate entry into the war against the Central Powers. King Carol himself appealed to the government leaders to honour the 1883 treaty, but the crown council meeting in Sinaia decided on neutrality on 3 August 1914, arguing that Austria-Hungary itself had started the war and, consequently, Romania was under no formal obligation to join it. Behind the scenes, however, Ion Brătianu's government began to negotiate the conditions for entering the war with the Entente. The pro-Entente position of the new king Ferdinand, who had succeeded his deceased uncle as King of Romania on 10 October 1914, gave a further impetus to the talks.[30] The claims were high: In return for entering the war on the allied side, Romania demanded recognition of its rights over the territory of Transylvania, Banat and Bukovina.

After the conclusion of the Treaty of Bucharest of August 1916, under which Romania agreed to join the war on the side of the Entente, and the declaration of war on Austria-Hungary on 27 August, Romania entered the war in an attempt to seize Transylvania. In late autumn 1916 Roman troops advanced into Transylvania with the aim to push forward to Budapest within a few weeks and then unite the territories inhabited by Romanians with Romania. Despite initial successes, the combined Russo-Romanian forces suffered several setbacks. Rapidly concentrated Austro-Hungarian and German forces under the command of General Erich von Falkenhayn succeeded in pushing back the allied forces beyond the Empire's borders and advance themselves into Wallachia. On 6 December 1916 Bucharest was occupied by German-Bulgarian units of the *Heeresgruppe* Mackensen, who had invaded the country from Bulgaria across the Danube. Before that, Dobruja had already been occupied despite Romanian and Russian resistance. By the end of 1916 only Moldavia remained under allied control.[31]

The campaign against Romania ended in January 1917. Then the occupation administration took over: The Southern part of Romania (Wallachia, Dobruja), occupied by the troops of the Central Powers, was administered by a regime of the victorious powers until the autumn of 1918, whereas the Northern part (Moldavia), into which the royal court and parts of the government had fled, remained under the Romanian administrative system.[32]

From 1916 to 1918 the military administration of the occupied part consisted of three governments: Wallachia, Bucharest and Dobruja. The latter was carried out by Germans, Bulgarians and Ottomans, whereas the supreme administrative power in the capital was only in German hands. Wallachia was actually under the common administration of Germany

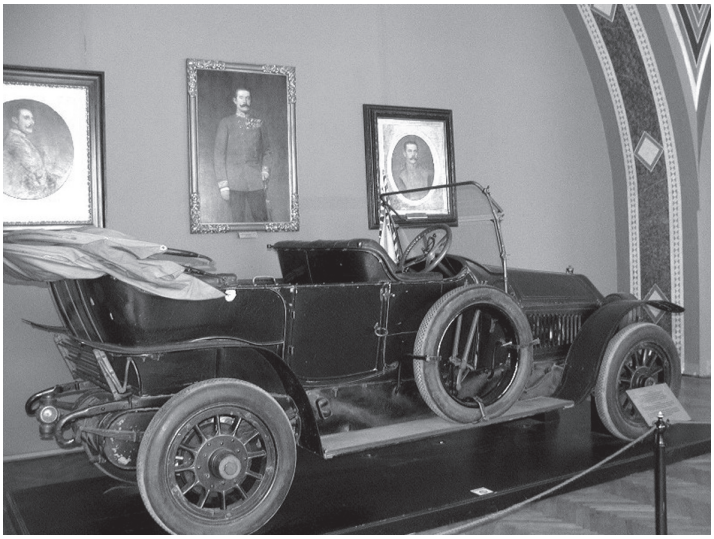

Automobilul în care au fost asasinați la Sarajevo principele moștenitor al Austro-Ungariei, arhiducele Francisc Ferdinand și soția sa

„Răsboiul popoarelor”, nr. 1, septembrie 1914, revistă ilustrată românească din Primul Război Mondial

and Austria-Hungary. The whole military administration was under the command of the *Heeresgruppe* Mackensen – a circumstance which made the guidance of the whole not really simple, as on the one hand the individual administration levels of the occupiers and the local population had to be coordinated, on the other the interests of the allies. Therefore, the main responsibility lay with the Germans.

The question what role Austria-Hungary played in the military administration of Romania then, brings up five components:

1. The liaison organs to the official administrative offices in Bucharest.

2. The participation in the common German and Austro-Hungarian economic staff, the main task of which was the securing and supply of their own troops as well as the supply of the local population.

3. The administration of certain parts of Wallachia.

4. The diplomatic-consular representation of Austria-Hungary in Bucharest as well as in the individual province towns and

5. The network of the military and civil intelligence service, which reached a respectable dimension.[33]

The central office of Austria-Hungary during the occupation regime in Romania was the “k.u.k. plenipotentiary in the military administration of Romania”, which had its seat in Bucharest and was the official contact person for the Germans. The central administrative body for all Austro-Hungarian troops in Wallachia was the Quartermaster Department No. 16.[34]

Reports from Austrian observers showed that the attitude towards the Austrians was more friendly than towards the Germans, although there were certain reservations against the Hungarians.

However, it has to be made clear that Austria-Hungary always played a subsidiary role in the military administration of the occupied territory.

*

After several defensive victories in 1917, the allied front collapsed when the Bolsheviks took Russia out of the war and Romania, left surrounded by the Central Powers, signed an armistice at Focşani on 9 December 1917.

On 9 April 1918 Bessarabia, three months after having declared its independence from Russia as the Moldavian Democratic Republic, proclaimed the union with the kingdom of Romania.

On 7 May 1918 a peace treaty was signed between the Central Powers and the Kingdom of Romania, to replace the five-month-old armistice. Romania recovered its pre-war territory occupied by the Central Powers in December 1916, except for Dobruja and the mountain regions. The treaty was, however, not ratified by Romania, in the hope that the tide of the war would turn the other way. The Central Powers, in accordance to the treaty, began to pull out their troops from occupied Wallachia.

On 12 October 1918 the Executive Committee of the Romanian National Party in Transylvania and Banat, the major party in Transylvania, assembled in Oradea. A declaration was passed, demanding the creation "in virtue of the national right of every nation to decide its own fate" of a Central National Romanian Council, a provisional governing body for Transylvania. To this end the Romanian National Party in Transylvania and Banat formed an Executive Committee, seated in Arad, and presided by Vasile Goldiş.

On 10 November 1918, taking advantage of the Central Powers' precarious situation, Romania re-entered the war on the side of the Entente with the same objectives as in 1916. King Ferdinand called for the mobilization of the Romanian Army and ordered it to attack over the Carpathian Mountains into Transylvania.[35]

On 28 November 1918, the Romanian representatives of Bukovina voted for a union with the Kingdom of Romania, followed by the proclamation of the Union of Transylvania with the Kingdom of Romania on 1 December 1918 by the representatives of Transylvanian Romanians gathered at Alba Iulia.[36]

On 10 December 1919 the Romanian delegation at the Peace Conference signed the peace treaty with Austria. In the Section IV concerning Romania Article 59 stated: "Austria renounces, so far as she is concerned, in favour of Romania all rights and title over such portion of the former Duchy of Bukovina as lies within the frontiers of Romania which may ultimately be fixed by the Principal Allied and Associated Powers."[37]

In June 1920 the Hungarians signed the Peace Treaty of Trianon. In the Section III concerning Romania Article 45 stated: "Hungary renounces, so far as she is concerned, in favour of Romania all rights and title over the territories of the former Austro-Hungarian Monarchy situated outside the frontiers of Hungary as laid down in Article 27, Part II (Frontiers of Hungary) and recognised by the present Treaty, or by any Treaties concluded for the purpose of completing the present settlement, as forming part of Romania."[38]

The Romanian control of Transylvania was widely resented in Hungary and led to a war which was fought mainly in 1919 and ended with a partial Romanian occupation of Hungary. The Romanian army provided weapons to support the "National Army" (the troops of the conservative counter-revolutionary-government) of Admiral Miklós Horthy de Nagybánya, who headed the fight against the Hungarian soviet Republic under Béla Kun and became the regent of the Kingdom of Hungary, after the Romanian troops had left Hungary in early 1920.

With the unification of Transylvania, part of Banat, Bessarabia and Bukovina with Romania after World War I, Romania in 1919 was more than twice the size it had been in 1914.

NOTE

[1] The article is based on English, French and German language sources and deals with the topic from an Austrian-biased point of view.

[2] Alexandru Popescu, *Die Beziehungen Rumäniens und Österreichs*, p. 181.

[3] Austria feared that a united Romania would sharpen the irredentism of Romanians living in Transylvania and threaten the integrity of the monarchy. Moreover, the Austria foreign minister Buol-Schauenstein still dreamt of an Austrian Empire which also included the Danube Principalities. Robert Gildea, *Barricades and Borders*, p. 181, p. 186; Viorel Roman, *Rumänien im Spannungsfeld der Großmächte 1774 – 1878*, p. 83, p. 108.

[4] The main aim of France was to create therewith a barrier against Russia's drive to the South and Austrian expansion towards the South-East. See Roman, *Rumänien im Spannungsfeld der Großmächte 1774–1878*, p. 81; Gildea, *Barricades and Borders*, p. 186.

[5] Viscount Stratford de Redcliffe (diplomat and politician, longtime British ambassador to the Ottoman Empire): „The Union would be fatal to Turkey". Quoted in: Roman, *Rumänien im Spannungsfeld der Großmächte 1774 – 1878*, p. 108.

[6] Gildea, *Barricades and Borders*, p. 187.

[7] Manfred Huber, *Grundzüge der Geschichte Rumäniens*, pp. 86 f.

[8] Gildea, *Barricades and Borders*, p. 187.

[9] Roman, *Rumänien im Spannungsfeld der Großmächte 1774–1878*, p. 115.

[10] Efer an Mensdorf, 15 April 1866. Uta Bindreiter, *Die diplomatischen und wirtschaftlichen Beziehungen zwischen Österreich-Ungarn und Rumänien in den Jahren 1875–1888* (= Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs, vol. 63, Vienna – Cologne – Weimar: Böhlau Verlag, 1976), p. 27.

[11] The Compromise between Austria and Hungary of 1867 with the incorporation of Transylvania into Hungary again diminished the rights which had been granted by the Transylvanian Diet to the Romanian population of Transylvania in 1863. Vienna was forced to make considerable concessions to the Hungarian magnates at the expenses of the Romanians and other minorities. The Romanians on their part felt left alone by the Viennese Court and tried to declare void the decisions in a legal way and obtain again the statute of Transylvania based on the terms in the Diploma Leopoldinum. Huber, *Grundzüge der Geschichte Rumäniens*, p. 98f.; Roman, *Rumänien im Spannungsfeld der Großmächte 1878–1944*, p. 17f.; Popescu, *Die Beziehungen Rumäniens und Österreichs*, p. 36f.

[12] Roman, *Rumänien im Spannungsfeld der Großmächte 1774–1878*, pp. 117–119; Popescu, *Die Beziehungen Rumäniens und Österreichs*, p. 38 f.

[13] Gildea, *Barricades and Borders*: Europe, p. 237, p. 240.

[14] There were, however, two different versions as to the territorial gains by Serbia and Montenegro; in the Russian version the Habsburg Empire would have received only part of Bosnia, in the Austrian one the whole of Bosnia and Herzegovina. The confusion over these points was later to lead to considerable tension between Russia and Austria-Hungary. See Mathew S. Anderson, *The Great Powers and the Near East 1774-1923*, pp. 88-92.

[15] Anderson, *The Great Powers and the Near East 1774–1923*, pp. 94-96; Gildea, *Barricades and Borders*, p. 240.

[16] Roman, *Rumänien im Spannungsfeld der Großmächte 1774–1878*, p. 128f.

[17] Reminiscences of the King of Romania, edited from the original with an introduction by Sidney Whitman, Authorized edition, New York – London: Harper & Brothers, 1899, pp. 15-20. http://www.archive.org/stream/reminiscencesofk00kremiala [accessed 12.12.2012].

[18] Viorel Roman, *Rumänien im Spannungsfeld der Großmächte 1878–1944. Von der okzidentalischen Peripherie zum orientalischen Sozialismus*, vol. 2, Offenbach: Falk Verlag, 1989, p. 15.

[19] Fritz Fellner – Heidrun Maschl (eds.), *Vom Dreibund zum Völkerbund. Studien zur Geschichte der internationalen Beziehungen 1882 – 1919*, Vienna: Verlag für Geschichte und Politik, 1994, p. 30, p. 41.

[20] Huber, *Grundzüge der Geschichte Rumäniens*, p. 95.

[21] Popescu, *Die Beziehungen Rumäniens und Österreichs*, pp. 203-205.

[22] Popescu, *Die Beziehungen Rumäniens und Österreichs*, p. 42, p. 204.

[23] Popescu, *Die Beziehungen Rumäniens und Österreichs*, p. 204.

[24] Heinz Jankowsky, *Graf Agenor Maria Adam Gołuchowski der Jüngere und seine Balkanpolitik*. In: Władysław Kucharski (ed.): *Polacy w austriackim parlamencie. Die Polen im österreichischen Parlament*, Lublin – Vienna: Wydawnictwo Multico, vol. 1, 1997, pp. 163-187, here: pp. 168-175.

[25] *Österreich-Ungarns Außenpolitik von der Bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914*, vol. 4, Vienna – Lipsia 1930, p. 1082, No. 4719: Handschreiben König Karls I. von Rumänien an Kaiser Franz Josef I., 30.11.1912, and p. 1065, No. 4698: Instruktion für den Armeeinspektor Franz Conrad von Hötzendorf, 28.11.2012.

[26] Hannes Hofbauer – Roman, *Bukowina*, p. 47.

[27] *Österreich-Ungarns Außenpolitik*, vol. 7, No. 9032: Erlass nach Bukarest, 26.11.1913. See also Alma Hannig, *Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns vor 1914*. In: Jürgen Angelow et al., *Der Erste Weltkrieg auf dem Balkan. Perspektiven der Forschung, Berlin: be.bra wissenschaft verlag*, 2011, pp. 35 – 56, here: pp. 51-53.

[28] *Österreich-Ungarns Außenpolitik*, vol. 7, pp. 952-957, No. 9463.

[29] Hanning, *Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns*, p. 54 f.

[30] Vlad Georgescu, *The Romanians. A History*, London – New York: I. B. Taurus Publishers, Ohio State University Press, 1991, p. 165f.

[31] Gerhard P. Groß, *Ein Nebenkriegsschauplatz. Die deutschen Operationen gegen Rumänien 1916*. In: Jürgen Angelow et al., *Der Erste Weltkrieg auf dem Balkan. Perspektiven der Forschung, Berlin: be.bra wissenschaft verlag*, 2011, pp. 143-158.

[32] For a more detailed description of Austria-Hungary's share as an occupation power in Romania see Harald Heppner, *Im Schatten des „großen Bruders". Österreich-Ungarn als Besatzungsmacht in Rumänien 1916–1918*. In: „Österreichische Militärische Zeitschrift", 3/2007, 317-322, here: p. 318.

[33] Heppner, *Im Schatten des „großen Bruders"*, p. 318 f.

[34] Heppner, *Im Schatten des „großen Bruders"*, p. 319.

[35] Popescu, *Die Beziehungen Rumäniens und Österreichs*, p. 218.

[36] Popescu, *Die Beziehungen Rumäniens und Österreichs*, p. 218.

[37] Treaty of Peace with Austria (St. Germain-en-Laye, 10 September 1919). http://www.austlii.edu.au/au/other/dfat/treaties/1920/3.html[accessed 14.01.2013].

[38] Treaty of Peace Between The Allied and Associated Powers and Hungary And Protocol and Declaration, Signed at Trianon June 4, 1920. http://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Trianon [accessed 14.01.2013].

ROLUL ISTORIEI ÎN CONFLICTUL SINO-JAPONEZ DIN MAREA CHINEI DE EST

EMIL LUCHIAN *

Abstract

The East China Sea territorial dispute between China and Japan over the sovereignity of the Senkaku/Diaoyu Islands represents a conflict dominated by economic, political and military interests in that region. The fundamental cause of the conflict consists in the inability of both states to overcome their regrettable history of the Sino-Japanese wars, which led to a rapid deterioration of diplomatic relations and eventually to the resurgence of nationalism.

The purpose of this paper is, first of all, to showcase the context of the conflict by presenting it's evolution from the beginning of the territorial dispute to the point it escalated into a brinkmanship. Secondly, presenting the context of the conflict allows for an analysis of the impact of history on Sino-Japanese relations and the reasons for it's perpetuation which, thirdly, will lead to a discussion on the possible ways in which the conflict will evolve, judging by China's and Japan's past actions and intentions, all in an attempt to showcase the necessary steps towards easing the tensions, restoring diplomatic relations and preventing a war.

Keywords: *Territorial Dispute, East China Sea, Senkaku/Diaoyu Islands, China, Japan, brinkmanship.*

Insulele Senkaku/Diaoyu[1] reprezintă o grupare de insule cu dimensiuni reduse, aflate în Marea Chinei de Est și care cuprinde cinci insule pustii și trei stânci lipsite de vegetație. Proximitatea lor geografică față de Republica Populară Chineză, Republica Chineză (Taiwan) și Japonia[2], a contribuit, pe lângă o serie de alți factori, la apariția unei dispute teritoriale între acestea, a cărei istorie poate fi urmărită până în anul 1885.[3]

Forma actuală a disputei ia naștere în momentul în care Japonia naționalizează trei din cele opt insule disputate, prin achiziționarea lor de la proprietarul privat al acestora. În ciuda faptului că disputa teritorială în sine are o istorie de aproximativ 40 ani de când China a revendicat Insulele Senkaku ca teritoriu suveran, disputa nu a fost niciodată una tensionată sau o problemă în desfășurarea bunelor relații economice și diplomatice Sino-Japoneze, aceasta fiind întotdeauna amânată. Acest *status quo* al Insulelor Senkaku descris ca un echilibru fragil al suveranității ambigue[4] a fost alterat la data de 11 septembrie 2012 prin naționalizarea celor trei insule. Drept răspuns, grupuri naționaliste din China au protestat vehement îndemnând guvernul de la Beijing să afirme că Japonia a încălcat suveranitatea statului chinez. De aici, tensiunile nu au făcut decât să escaleze datorită unei serii de acțiuni din partea

*Analist politic la PoliticALL, proiect jurnalistic on-line.

ambelor tabere care au condus în prezent la o situație de încordare ce poate fi considerată cea mai mare amenințare asupra relațiilor dintre China și Japonia după cel de-al doilea Război Mondial. Disputa este perpetuată nu doar din simplul fapt că părțile nu reușesc să se înțeleagă în privința suveranității insulelor sau cum să împartă resursele de hidrocarburi din regiune, ci resentimentele izvorâte din istoria relației Sino-Japoneze joacă un rol esențial.

Istoria relației dintre state este întotdeauna importantă deoarece există tendința de a judeca intențiile actuale ale unui stat prin prisma acțiuniilor sale anterioare. Acest lucru este în mod special valabil pentru relația dintre China și Japonia, care afectează profund „percepțiile contemporane ale fiecăruia despre celălalt"[5]

Pe parcursul istoriei de peste două milenii a relației Sino-Japoneze, au existat două perioade în privința modului în care aceste state au interacționat. Conform lui Caroline Rose, prima perioadă a fost cea mai îndelungată și reprezintă o perioadă benefică datorită relațiilor cordiale de schimb comercial și cultural[6]. În contrast cu aceasta a existat o perioadă nefavorabilă, care a început în 1894 cu declanșarea primului Război Sino-Japonez și a fost încheiată cu capitularea Japoniei în cel de-al Doilea Război Mondial în 1945. Războiul și animozitatea au fost aspectele predominante în această perioadă considerată „istoria regretabilă"[7] a relației Sino-Japoneze. Deși China a suferit o „umilință profundă fiind învinsă de un stat mic și insignifiant care totuși a depășit-o în cursa modernizării", ceea ce determină ca această perioadă să eclipseze istoria cordială este comportamentul Japoniei pe timpul celui de-al doilea Război Sino-Japonez ce a avut loc între 1937-1945.

În acest interval, cel mai notabil și atroce eveniment comis de Japonia este considerat a fi Masacrul de la Nanjing din 1937. Timp de șase săptămâni începând cu capturarea orașului pe 12 decembrie, soldații japonezi au comis numeroase execuții, violuri și crime atât la adresa soldaților chinezi cât și a civililor.[8] Numărul victimelor în Nanjing se estimează a fi între 40.000 și 300.000.[9] Dar asemenea acțiuni nu au fost izolate ci fapte asemănătoare combinate cu jafuri și distrugeri ale clădirilor au fost comise și în alte orașe precum Hankou și Guangzhou.[10] Alte fapte ale Japoniei Imperiale comise pe durata războiului și care au constituit istoria regretabilă a relației Sino-Japoneze au fost: exploatarea abuzivă a muncitorilor chinezi, prostituția forțată a femeilor chineze pentru soldații japonezi; trimiterea prizonierilor chinezi de război în Manciuria ca parte a Unității 731, unde au fost supuși experimentelor bacteriologice.[11]

Încercarea de a prezenta și cuantifica crimele de război săvârșite de Japonia pe durata celui de-al Doilea Război Sino-Japonez se dovedește a fi dificilă datorită surselor cu estimări diferite. Versiunea standard acceptată de numeroși cercetători chinezi, occidentali și japonezi afirmă că pe durata războiului numărul de morți a fost de zece milioane, atât soldați cât și civili. Contrar acestei perspective comun acceptate asupra masacrului de la Nanjing, comportamentul Japoniei Imperiale pe durata războiului rămâne o problemă politică controversată datorită unor revizioniști istorici și naționaliști japonezi care oferă o perspectivă alternativă asupra războiului. „Politicieni ai Partidului Liberal Democratic, universitari de dreapta și jurnaliști din Japonia considerau că evenimentele și crimele au fost exagerate și mai mult de atât, afirmă că, pentru Japonia, războiul nu a fost unul de agresiune ci unul de eliberare prin intermediul căruia Japonia își realiza datoria de a elibera Asia din strânsoarea colonialiștilor occidentali și a comuniștilor chinezi".[12]

Aceste atrocități evidențiază modul în care Japonia Imperială și-a impus dominația asupra Chinei și care au rămas puternic imprimate în conștiința poporului chinez, aspect ce afectează profund percepțiile contemporane ale Chinei în privința Japoniei.[13] După cum consideră și Rose, „nu doar simpla moștenire a atrocităților realizate pe parcursul războiului, ci și interpretările diferite ale acelor evenimente au un impact semnificativ asupra relațiilor Sino-Japoneze din perioada postbelică".[14] Importanța istoriei relației dintre China și Japonia este foarte bine evidențiată în cadrul disputei teritoriale asupra Insulelor Senkaku care împreună cu cele mai recente evenimente precum vizita prim-ministrului japonez, Shinzo Abe, la Yasukuni, unde sunt „înmormântați" criminali de război, reprezintă un exemplu paradigmatic a modului în care stigmatul trecutului afectează prezentul.

Așadar, scopul acestei lucrări este de a evidenția impactul pe care istoria regretabilă a relației Sino-Japoneze îl are asupra disputei teri-

toriale a Insulelor Senkaku, de a analiza modul în care a evoluat conflictul și ce rol joacă istoria în modelarea acestei dispute. O asemenea analiză este necesară deoarece soluționarea conflictului pe cale diplomatică poate fi realizată doar prin adresarea cauzelor fundamentale și motivelor perpetuării acestuia. Pentru realizarea acestui scop lucrarea va fi structurată după cum urmează: în primele două părți voi prezenta evoluția disputei de la geneza acesteia până în prezent; în cea de-a treia parte voi analiza atât efectele acțiunile actorilor implicați care trezesc resentimente istorice și stârnesc animozitate între aceștia cât și modul în care conflictul se perpetuează; în ultima parte voi prezenta cel mai probabil mod de soluționare a acestei dispute teritoriale.

Apariția disputei și evoluția ei

Prezentarea modului în care a luat naștere conflictul asupra insulelor Senkaku este importantă deoarece evidențiază contextul politic necesar identificării cauzelor disputei dar și interesele pe care fiecare stat le are în această privință.

Așadar, insulele respective devin parte a istoriei relației dintre China și Japonia pe data de 14 Ianuarie 1895[15], pe parcursul primului război Sino-Japonez, când Japonia încorporează insulele sub administrația prefecturii Okinawa[16], afirmând că au fost efectuate studii încă din 1884 care au conchis că nu există nici-o dovadă că insulele ar fi sub controlul Imperiului Qing[17] și prin urmare erau *terra nullius* (pământ ce nu aparține nimănui).[18] Această acțiune administrativă este în concordanță cu legea internațională în privința aproprierii *terra nullius* prin ocupare. În ciuda acestui fapt, pretenția Japoniei în legătură cu descoperirea și anexarea insulelor este disputată de către China prin dovezi și argumente legale care susțin că insulele erau parte a teritoriului chinez cu mult înainte ca Japonia să le descopere.[19] După sfârșitul războiului, prin Tratatul de la Shimonoseki din aprilie 1895, Imperiul Qing a cedat Japoniei suveranitatea asupra Formosei(Taiwan) și a teritoriilor ce țin de aceasta[20], fără a include Insulele Senkaku care au fost obținute anterior. Japonia afirmă că din 1896, cetățeanul japonez Koga Tatsujiro a închiriat inițial Insulele Senkaku pe o perioadă de 30 ani, după care le-a cumpărat definitiv, proprietarul ulterior fiind fiul său.[21]

După înfrângerea Japoniei în cel de-al Doilea Război Mondial, Declarația de la Cairo din Decembrie 1943 a impus statului nipon „returnarea tuturor teritoriilor chineze cucerite de Japonia precum Manciuria, Formosa și Insulele Pescadore (arhipeleagul Penghu)”[22], iar conform art. 8 al Declarației Potsdam[23], „Termenii Declarației de la Cairo vor fi implementați iar suveranitatea Japoneză va fi limitată la insulele Honshu, Hokkaido, Kyushu, Shikoku și insule minore după cum vom determina”. Aceste documente alături de art. 2(b) al Tratatului de San Francisco prin care „Japonia renunță la toate drepturile, titlurile și pretențiile asupra Formosei și Insulelor Pescadore”[24], nu fac nici o referire în mod precis la Insulele Senkaku.

De la momentul anexării insulelor în 1895 și până în 1950, Japonia a avut controlul *de facto* asupra acestora, pe când controlul *de jure*, suveranitatea, se afla într-o stare de ambiguitate care continua dincolo de schimbarea controlului *de facto* datorită Administrației Civile a Statelor Unite asupra Insulelor Ryuku implementată prin art. 3 al Tratatului de la San Francisco. Statele Unite ale Americii consideră că pe durata administrației sale a prefecturii Okinawa (Insulele Ryuku), Insulele Senkaku se aflau în zona de aplicare a Tratatului de Securitate dintre ea și Japonia, semnat la 1951. Acest fapt este susținut de o proclamație semnată în 1953, în care Statele Unite identifica Insulele Senkaku ca fiind sub controlul său.[25]

Un moment crucial în evoluția disputei teritoriale este reprezentat de încheierea administrației SUA asupra prefecturii Okinawa, act formalizat prin *Okinawa Reversion Agreement* semnată în 1971 care afirma că Statele Unite vor returna Japoniei drepturile administrative asupra Insulelor Ryuku. Poziția oficială a Statelor Unite în privința suveranității Insulelor Senkaku din acel moment a fost una de neutralitate, prin care încearcă să promoveze dialogul între China și Japonia, refuzând să adopte o poziție în favoarea oricăruia chiar și în ciuda acordului de securitate cu Japonia. Această poziție a fost reiterată chiar și de către președintele Barack Obama în timpul vizitei sale în Japonia în Aprilie 2014.

Pe durata administrației americane, China nu a contestat ocupația militară și nici nu a încercat să revendice Insulele Senkaku, aspecte care conform lui Han-Yi Shaw reprezintă o

Arhipelagul Senkaku/Diaoyu/Tiaoyu

„serioasă omisie politică".[26] Intenția Chinei în privința insulelor a devenit oficială doar după retragerea administrației americane și după publicarea, în 1969, a rezultatelor studiului realizat de ONU în 1968, prin Comisia Economică pentru Asia și Orientul Îndepărtat (ECAFE)[27], care a determinat posibila existență a resurselor de petrol și gaz în jurul insulelor Senkaku[28]. Acest anunț a fost urmat de „intenția Japoniei, împreună cu Taiwan și Coreea de Sud, de a explora posibilități pentru dezvoltarea în comun a resurselor de hidrocarbon a Mării Chinei de Est".[29] Aceste intenții au condus în Septembrie 1970, la stabilirea, în principiu, a unui proiect de dezvoltare comună.[30] Drept răspuns, în Decembrie 1971, China a anunțat oficial că revendică Insulele Senkaku drept parte a teritoriului său suveran.

Revendicarea insulelor de către China a fost determinată într-o anumită măsură de sincronizarea între retragerea administrației Statelor Unite asupra prefecturii Okinawa, publicarea rezultatelor studiului ECAFE și proiectul statelor vecine de exploatare a resurselor în comun. Această dispută teritorială din Marea Chinei de Est poate fi contrastată cu numerosele dispute din Marea Chinei de Sud, unde China și-a impus pretențiile încă din 1947 datorită descoperirii resurselor de petrol și gaz.[31] Comparația acestor dispute evidențiază faptul că revendicarea Insulelor Senkaku de către China a fost motivată de existența resurselor iar absența oricăror pretenții anterioare publicării studiului ECAFE consolidează această concluzie ce subminează poziția Chinei.

Această nouă dispută teritorială dintre China și Japonia nu a avut un impact negativ puternic asupra relației dintre acestea deoarece la scurt timp, în 1972, a avut loc o normalizare a relațiilor diplomatice Sino-Japoneze. Acest aspect implică încheierea relațiilor anormale dintre ele, Japonia a recunoscut Republica Populară Chineză ca fiind singurul guvern legitim al Chinei, încetând astfel legăturile diplomatice oficiale cu Taiwan. Această mișcare a fost urmată în 1978 de semnarea unui Tratat de Pace și Prietenie care evidențiază faptul că în respectiva perioadă, atât China cât și Japonia aveau alte interese mai importante și prioritare disputei teritoriale a Insulelor Senkaku. În cadrul discuțiilor ce preced atât normalizarea relațiilor diplomatice din 1972 și semnarea tratatului în 1978, reprezentații ambelor guverne au considerat de cuviință „să amâne această problemă teritorială pentru a putea fi discutată calm astfel încât să se ajungă la o soluție acceptată de ambele părți".[32] Reprezentatul Chinei, Deng Xiaoping, a considerat în 1978, ca problema să fie lăsată generațiilor următoare care pot fi mai înțelepte.[33] Această amânare

a discuției în privința Insulelor Senkaku a fost doar o înțelegere tacită și neoficială între reprezentații guvernelor, nu a avut niciodată forța legală și care, retrospectiv vorbind, au fost doar speranțe false.

Înțelegerea asupra amânării disputei a avut efecte contrare celor dorite deoarece în prezent conflictul este mai tensionat decât a fost vreodată. Sunt greu de înțeles condițiile care au condus la stabilirea unui Tratat de Pace și Prietenie în contextul în care între state exista o dispută teritorială, aspect ce reprezintă o problemă sensibilă a securității statului.[34] Mai mult, deoarece amânarea disputei a fost realizată în situația în care Japonia avea controlul *de facto* al insulelor, guvernul nipon a reușit să-și consolideze pretențiile legale asupra teritoriilor până în punctul în care acesta refuză să admită că există o dispută teritorială cu China asupra Insulelor Senkaku. Conform lui Ishii Akira, ignorarea problemei a permis disputei să evolueze într-un simbol al naționalismului în ambele state,[35] care alături de schimbări în mediul domestic și internațional a condus la erodarea înțelegerii.[36] Această concluzie a fost atinsă în 1996 când ambele state au ratificat Convenția Națiunilor Unite asupra Dreptului Mării care necesita delimitarea frontierelor maritime și a zonei exclusive economice. În privința acestor aspecte nu s-a reușit să se ajungă la o înțelegere și eventual vor reprezenta fundația formei actuale a disputei teritoriale. Relațiile Sino-Japoneze au început să se deterioreze încă din 1990 datorită unor factori precum lipsa de transparență a Chinei în modernizarea armatei, explorarea resurselor de hidracarburi din Marea Chinei de Est de către China, în ciuda neînțelegerii asupra zonei economice exclusive, vizita unor oficiali japonezi printre care și prim-ministrul Koizumi Junichiro(2001-2006) la altarul Yasukuni, dar în ciuda acestor aspecte care au subminat relația politică, relația economică dintre China și Japonia a prosperat.[37]

Până la naționalizarea insulelor în 2012 de către Japonia, numeroasele activități ale unor actori non-statali, fie din Japonia, Taiwan sau China, fie activiști naționaliști sau pescari, au cauzat cele mai mari confruntări directe datorită faptului că măsurile luate de Japonia erau o demonstrație de exercitare a suveranității în privința căreia China devenea treptat mai puțin tolerantă.[38] În 2010, toleranța Chinei este epuizată datorită accidentului din Septembrie ce implica o navă de pescuit care a pătruns în apele teritoriale ale Insulelor Senkaku și care ulterior s-a ciocnit cu două nave ale pazei de coaste japoneze. Căpitanul navei de pescuit a fost reținut provocând reacții dure din partea Chinei, care au constat în impunerea unor sancțiuni economice Japoniei, cea mai notabilă fiind suspendarea exporturilor de pământuri rare. Criza s-a încheiat cu eliberarea căpitanu-

Insulele Senkaku/Diaoyu/Tiaoyu (fotografie aeriană)

lui navei de pescuit pe 24 Septembrie dar nu înainte de a deteriora și mai mult relația deja tensionată dintre cele două state. Acest eveniment a reprezentat preludiul crizei din 2012.

Evenimentele din anii 2012-2014

Naționalizarea insulelor Senkaku din 11 Septembrie 2012 a constat în achiziția a trei din cele patru insule deținute de proprietarul lor privat, familia Kurihara.[39] Această acțiune a reprezentat încercarea premierului, Yoshihiko Noda, de a preveni cumpărarea insulelor de către guvernatorul naționalist al Tokyoului, Ishihara Shintaro. Aceasta a anunțat pe 16 aprilie 2012 planuri de a cumpăra respectivele insule pentru construi facilități necesare consolidării suveranității Japoniei. Noda, fiind alertat în privința intențiilor guvernatorului de a provoca China prin această măsură, a decis ca guvernul central al Japoniei să cumpere insulele în speranța că va putea evita o criză. Deși naționalizarea insulelor a fost o acțiune controversată, în retrospectivă, a reprezentat o alegere mai bună decât planurile guvernatorului. Mai mult, comunicarea diplomatică dintre cele două guverne i-a creat Japoniei impresia că guvernul chinez va înțelege necesitatea naționalizării insulelor. Această măsură a avut efecte contrare deoarece conform lui Joseph Nye, China a interpretat cumpărarea insulelor drept încercarea Japoniei de a modifica *status quo*-ul suveranității ambigue prin tentativa de revendicare a controlului *de jure,* preferând astfel să ignore motivul real al acțiunii lui Noda.[40]

Reacția Chinei a fost mai puternică decât se aștepta Japonia, aspect datorat absenței unei comunicări eficiente între cele două state. Anunțul cumpărării insulelor a fost imediat urmat de o declarație a Ministerului de Externe al Chinei care condamna acțiunea Japoniei pe care o consideră ilegală deoarece încalcă suveranitatea Chinei. Primele efecte negative ale crizei au luat forma protestelor anti-Japonia în China, care au afectat afacerile companiilor japoneze datorită boicotul produselor și imagini proaste a Japoniei. Ulterior au urmat o serie de sancțiuni politice precum anularea unor vizite în Japonia a oficialilor chinezi și a numeroaselor evenimente care sărbătoreau aniversarea de 40 de ani a normalizării relațiilor diplomatice. Începând cu 11 Septembrie, numărul de vase oficiale chineze ce au pătruns în apele teritoriale ale Insulelor Senkaku a crescut semnificativ și au avut loc confruntări directe cu navele japoneze. Acestea nu au fost decât incursiuni minore dar care au contribuit la creșterea tensiunilor în regiune. Prin această măsură, „intenția Chinei a fost de a demonstra că Japonia numai poate să pretindă controlul *de facto* al insulelor și de a forța Tokyo să admită existența disputei teritoriale."[41]

Aceste intenții s-au materializat în data de 23 Noiembrie 2013, prin implementarea unei Zone de Apărare și Identificare a Aerului(ADIZ)[42] de către China în Marea Chinei de Est, zonă care include și regiunea disputată a Insulelor Senkaku. Astfel, China a încercat să-și consolideze controlul asupra insulelor prin intermediul acestui ADIZ și avea pretenția ca toate aeronavele ce pătrund în respectiva zonă să urmeze un set de instrucțiuni ce include dar nu se limitează la: identificarea aeronavei, a planului de zbor și conformarea cu instrucțiunile comunicate, în caz contrar, vor fi luate măsuri defensive de urgență.[43]

Reacția Japoniei la anunțul Chinei nu a întârziat să apară și s-a manifestat prin trimiterea a două avioane de luptă F-15 pentru a intercepta aeronavele chineze care patrulau în zonă.[44] Prim-ministrul Japoniei, Shinzo Abe, nu a ezitat să condamne acțiunea Chinei afirmând că „aceste măsuri nu au nici o validitate asupra Japoniei și cerem Chinei să revoce orice măsuri care încalcă libertatea de zbor în spațiul aerian internațional". În sprijinul Japoniei, Statele Unite au anunțat că nu vor respecta condițiile Chinei din acea regiune. Departamentul de Stat al Statelor Unite a afirmat că implementarea ADIZ-ului reprezintă „o acțiune uniltarelă care constituie o încercare de a modifica *status quo*-ul în Marea Chinei de Est". Ulterior, au trimis pe 26 noiembrie, două bombardiere B-52 în zona respectivă, sfidând China. Aceste măsuri multilaterale au contribuit la creșterea prezenței militare din regiune în mod alarmant, transformând disputa teritorială asupra Insulelor Senkaku într-o situație de *brinkmanship* care crește considerabil riscurile unui conflict armat. În acest context, Japonia fiind confruntată cu intensificarea militară

și incertitudinea intențiilor Chinei, aspecte determinate de implementarea ADIZ-ului, anunță în Decembrie creșterea bugetului apărării naționale cu 2,6% pe parcursul a cinci ani. Creșterea bugetului a fost justificată prin necesitatea îmbunătățirii supravegherii aeriene și maritime, achiziționarea echipamentului și dezvoltarea capacității de a apăra insulele îndepărtate.[45] Aceste aspecte indică faptul că Japonia nu a eliminat conflictul armat ca o posibilă concluzie a disputei Insulelor Senkaku. China nu a ezitat să interpreteze acest anunț ca o încercare a Japoniei de a-și recăpăta fosta putere militară dar pentru Japonia nu reprezintă decât reîntoarcerea la normalitate. Datorită Constituției impusă Japoniei după cel de-al Doilea Război Mondial, aceasta nu avea decât o Forță de Apărare Națională ale cărei capacități sunt limitate datorită faptului că nu poate fi folosită ca un instrument în politica externă. În trecut, Japonia a testat limita acestor constrângeri constituționale dar Shinzo Abe optează pentru o reinterpretare a constituției care să permită Japoniei să-și exercite dreptul la apărarea colectivă necesară consolidării rolului stabilit de acordul de securitate cu SUA.[46]

Din acest moment, tensiunile nu au fost decât în continuă creștere datorită unor acțiuni ale ambelor state dar în principal din cauza unor măsuri luate de Japonia care au provocat animozitate și condamnare din partea Chinei. Un prim asemenea eveniment a avut loc pe 26 decembrie, când Abe a vizitat altarul Yasukuni unde sunt comemorați numeroși criminali de război ai celui de-al Doilea Război Mondial. Dintre aceștia 14 sunt criminali de clasa A printre care se află și Hideki Tojo, cel responsabil pentru atacul de la Pearl Harbor. Pentru toate statele victime ale agresiunii militare a Japoniei, dar în special pentru China, altarul Yasukuni reprezintă un simbol al atrocităților militarismului Japoniei Imperiale ale cărei acțiuni sunt glorificate prin vizita unui șef de stat. China și Coreea de Sud au protestat și condamnat vehement această vizită în privința căreia chiar și Statele Unite și-au menționat dezamăgirea. Shinzo Abe, fostul premier Junichiro Koizumi și numeroși politicieni conservatori au vizitat altarul. Aceștia au pretins că vizita a fost realizată ca cetățeni individuali și persoane private și nu ar trebui să afecteze în mod ireparabil relațiile Sino-Japoneze dar în contextul tensiunilor ridicate din cauza disputei teritoriale a Insulelor Senkaku, vizita lui Abe a provocat indignarea lumii și a atras dubii în privința intențiilor și direcției în care se îndreaptă Japonia.

Un alt aspect controversat care a contribuit la apariția unor noi tensiuni în relațiile Sino-Japoneze este reprezentat de planurile Japoniei de a modifica manualele școlare de istorie astfel încât să indice faptul că diferite insule din centrul unor dispute teritoriale aparțin Japoniei și că pretențiile celorlalte state sunt nefondate. Printre acestea se numără Insulele Senkaku și Insulele Dokdo/Takeshima, disputate între Coreea de Sud și Japonia. Problema modificării manualelor este un aspect recurent în istoria postbelică a Japoniei și are întotdeauna în centru, modul în care Japonia alege să interpreteze istoria, încercând să prezinte acțiunile sale, în special cele de pe timpul războiului, într-o lumină favorabilă. Mai precis, „Ministerul de Educație japonez a instruit autorii manualelor și editorii să șteargă, refrazeze sau să atenueze pasaje referitoare la acțiunile Japoniei pe durata perioadei colonialiste și a războiului din 1937-45 în Asia".[47] Printre cele mai modificate aspecte se numără invazia Chinei, Masacrul de la Nanjing, femeile de consumație.[48] Conform lui Tokushi Kasahara, în istoria postbelică a Japoniei, modificarea manualelor cu scopul de a înfrumuseța istoria Japoniei a fost încercată în 1955, 1980 și apoi din 1997 până în prezent.[49] Aceste tentative de revizuire a istoriei nu s-au concretizat niciodată în măsura în care au fost inițial plănuite, în principal, datorită criticii Chinei și condamnării internaționale.

Unul dintre cele mai recente și notabile evenimente ale conflictului Sino-Japonez și care riscă să exacerbeze tensiunile este reprezentat de anunțul Japoniei pe data de 19 aprilie 2014, de a începe lucrările la un avanpost pe Insula Yasukuni aflată la o distanță de 108 km est de Taiwan și la 150 km de Insulele Senkaku. Avanpostul constă într-o bază militară cu 100 de soldați și capacități radar care conform Ministrului de Apărare al Japoniei, Itsunori Onodera, reprezintă, „efortul de a consolida supra-

vegherea asupra regiuni sud-vestice". Această mișcare este în conformitate cu noul plan de apărare al Japoniei anunțat în decembrie, prin care încearcă să răspundă asertivității militare a Chinei, pentru care acest avanpost creează mai multe temeri față de o eventuală revenire a militarismului japonez.

Așadar, din cauza acestor evenimente expuse anterior, relațiile Sino-Japoneze au cunoscut o deteriorare severă până la punctul în care singura comunicare oficială între acestea constă doar în critici și acuzații reciproce.

Rolul istoriei în perpetuarea conflictului

Prezentarea evoluției disputei teritoriale a Insulelor Senkaku a fost necesară din două motive. În primul rând, a oferit context analizei viitoare prin care voi determina care sunt exact motivele, cauzele perpetuării acestui conflict și care sunt obstacolele ce împiedică soluționarea diplomatică a disputei. Cauzele fundamentale ale ostilității dintre China și Japonia trebuiesc adresate astfel încât conflictul să fie soluționat. În al doilea rând, a evidențiat faptul că acțiunile ambelor state nu sunt motivate doar de interese economice precum resursele regiunii disputate ci și de interese politice datorate resurgenței sentimentelor naționaliste.[50]

Aspectul care atrage imediat atenția asupra rolului pe care istoria îl joacă în perpetuarea acestui conflict este reacția Chinei la diferitele acțiuni ale Japoniei care ating subiectul istoriei relațiilor Sino-Japoneze și posibila reîntoarcere a militarismului japonez. În această privință, cel mai bun exemplu este vizita lui Abe la Yasukuni care, pentru China, reflectă intenția Japoniei de a glorifica atrocitățile agresiunii sale militare aducând un afront tuturor statelor afectate de acestea și care subminează scopul declarat al Japoniei de a juca un rol important în menținerea securității globale. Conform Ministrului de Externe chinez, Wang Yi, „doar prin separarea Japoniei față de trecut și încetarea renegări propriilor promisiuni, relația poate să iasă din impasul actual și să aibă un viitor." Acesta a mai adăugat că „în privința celor două aspecte de principiu, istoria și teritoriul, nu există loc de compromis." Așadar, pentru China, acțiunile Japoniei precum vizita la Yasukuni a șefului de stat, indică faptul că Japonia nu este capabilă să-și admită greșelile și de a compensa pe deplin victimele agresiuni sale militare.

Viziunea Chinei asupra comportamentului și intențiilor Japoniei este în mod fundamental influențată de ceea ce Rose consideră a fi datoria Japoniei față de China acumulată în urma istoriei regretabile dintre acestea.[51] Această datorie înțeleasă drept o formă de compensație a Japoniei prentru greșelile comise în trecut față de China, se află în contrast cu datoria culturală acumulată pe parcursul relației cordiale de schimb de cultură și comerț de mai bine de 2000 de ani dintre acestea. În privința acestor aspecte, în relațiile actuale se pare că datoria istoriei regretabile are un impact mai mare decât cealaltă și în ciuda faptului că în perioada postbelică plătirea acestei datorii a luat forma investiției și ajutorului Japoniei în modernizarea Chinei,[52] protestele recente anti-Japonia evidențiază mentalitatea prevalentă a poporului chinez care susține insuficiența remedierii prejudiciilor morale aduse Chinei. Din perspectiva acesteia, acțiunile recente ale Japoniei indică faptul că aceasta nu are intenția de a se răscumpăra în privința atrocităților comise pe timp de război precum masacrul de la Nanjing. Resentimentele Chinei sunt evidențiate și prin incearcarea sa din Martie 2014, de a aplica la UNESCO o serie de 11 documente care detaliează acțiunile atroce ale Japoniei Imperiale.[53]

Datoria istoriei regretabile implică pe lângă prejudicii morale și pagube materiale în privința cărora China a făcut aluzie când a permis unei curți de judecată să emită un ordin de confiscare a navei Baosteel Emotion a companiei japoneze Mitsui O.S.K. Prin normalizarea relațiilor diplomatice în 1972, China a renunțat la cererea despăgubirilor de război și din acest motiv a răspuns protestelor Japoniei afirmând că nava a reprezentat obiectul unui caz civil fără nici o legătură cu reparațiile de război. Indiferent, acest aspect a produs noi tensiuni ale conflictului care riscă să afecteze profund și relația economică dintre cele două state prin faptul că poate fi interpretată ca o intimidare a companiilor ce activează în China.

În privința prejudiciilor morale, acțiunile Japoniei care par să respingă existența unei asemenea datorii sunt personal ofensatoare față de poporul chinez în memoria căruia suferința provocată de Japonia este profund în-

tipărită. A respinge adevărul istoric înseamnă pentru națiunea chineză negarea identității sale. Astfel, nu este suprinzător că naționalismul a cunoscut o resurgență în cadrul disputei actuale. Un exemplu care evidențiază foarte bine această stare de lucruri este problema manualelor care reprezintă încercarea Japoniei de a înfrumuseța și glorifica istoria manipulând modul în care aceasta ar fi amintită de către generațiile viitoare. Acest lucru este cel mai bine realizat printr-un manual de istorie care a fost aprobat de Ministerul de Educație al Japoniei în 2005.[54] Acest manual a fost acuzat de revizuire istorică cu scopul de a minimiza culpabilitatea Japoniei pentru atrocitățile comise datorită faptului că nu conținea nici o referire la masacrul de la Nanjing si drept urmare a provocat sentimentele naționaliste ale poporului chinez ce s-au manifestat printr-o serie de proteste ample anti-Japonia în mai mult de zece orașe și care aveau printre numeroasele cereri și pretenția că „Japonia trebuie să își ceară scuze."

Educația generației de astăzi reprezintă ideologia guvernului viitor și prin urmare determină modul în care va acționa pe plan internațional. Perspectiva diferită asupra istoriei Chinei și Japoniei și modul în care populația fiecărui stat relaționează cu trecutul este determinată de accentul pe care acestea îl pun asupra istoriei regretabile a relațiilor Sino-Japoneze. Aceasta este teza susținută și de Zheng Wang în cartea sa *Never Forget National Humiliation: Historical Memory în Chinese Politics and Foreign Relations.* Acesta argumentează că naționalismul resurgent în China este efectul Campaniei Educației Patriotice, începută în 1991.[55] Aceasta implică un sistem de educație aparte de la nivelul grădiniței până la facultate încărcată cu experiențele traumatice ale Chinei începând cu Primul Război al Opiului din 1839 până în 1945. Această campanie este considerată a fi ,,cea mai masivă încercare de reeducare ideologică din istoria umanității"[56] și constă în interpretarea și chiar modificarea istoriei Chinei printr-o narațiune istorică naționalistă care să unifice voința populației în privința poziției și rolului acesteia în lume. De asemenea, Zheng consideră că această reeducare ideologică a populației reprezintă o cale de legitimizare politică atât pe plan domestic cât și extern. Acțiunile Chinei în relațiile internaționale pot fi înțelese așadar doar prin propria perspectivă asupra istoriei.

Prezentarea Chinei drept victimă a agresiuni occidentale și japoneze a condus la formarea unei identități naționale în jurul nedreptăților suferite de China dar care nu au fost niciodată trăite de generația actuală. Perspectiva Chinei asupra istoriei este învățată foarte bine pe parcursul educației unui individ dar aceasta este ținută în viață prin intermediul numeroaselor muzee, monumente și alte aspecte din media care fac aproape imposibilă uitarea trecutului și a suferinței naționale care îl însoțește. Prin urmare, mentalitatea de victimă și sentimentele naționaliste sunt ușor reactivate de acțiunile Japoniei precum naționalizarea Insulelor Senkaku, vizita la Yasukuni și încercarea sa de a revizui istoria deoarece reprezintă o formă de reiterare a istoriei pe care China este hotărâtă să nu o repete. Efectele acestei campanii de educație patriotice sunt evidente atât prin numeroasele proteste ale cetățenilor chinezi și reacțiile guvernului față de Japonia dar și prin modul în care China alege să se manifeste în politica externă.

Japonia are un sistem de educație diferit în ceea ce privește istoria. Aceasta nu a pus niciodată accentul pe acțiunile sale pe timp de război, manualele având puține referințe. Astfel a luat formă o mentalitate a poporului japonez care consideră că trecutul Japoniei nu poate fi controlat de generațiile actuale, împiedicând creearea unei identități naționale în jurul istoriei sale regretabile. Dar în ciuda acestor aspecte, conflictul actual dintre cele două state are drept miză și orgoliul național. Pentru China e imperativ să nu realizeze compromisuri în fața Japoniei pentru a evita umilirea națională suferită în trecut, în timp ce Japonia refuză să se subordoneze Chinei deoarece vrea să evadeze statutului impus acesteia la sfârșitului celui de-al Doilea Război Mondial. În acest context și datorită acestor factori, se poate spune că în situația în care Insulele Senkaku ar dispărea de pe suprafața planetei, tensiunile dintre China și Japonia încă vor exista.

Așadar, conflictul Sino-Japonez asupra insulelor Senkaku are două dimensiuni. O dimensiune se referă la neînțelegerile privind

suveranitatea insulelor, a zonei economice exclusive a acestora și a resurselor din regiunea respectivă pe când cealaltă dimensiune a conflictului are de-a face cu resentimentele istoriei regretabile a relației dintre cele două state. Dimensiunea istorică a conflictului reprezintă principalul obstacol în rezolvarea disputei teritoriale deoarece a deteriorat relațiile diplomatice între China și Japonia până la punctul în care între acestea nu mai există un dialog. Astfel, soluționarea disputei trebuie să trateze în primul rând stigmatul istoriei și animozitatea căreia i-a dat naștere. Dar chiar și aceste aspecte nu reprezintă cauza fundamentală a perpetuării conflictului, ci după cum argumentează Zheng, cauza esențială este reprezentată de educația în privința istoriei pe care fiecare stat o oferă cetățenilor acestora. Prin urmare, orice tentativă de a soluționa conflictul nu va fi eficientă decât dacă va ține cont de acest aspect.

*

Dificultatea soluționării conflictului actual dintre China și Japonia este datorată de complexitatea acestuia care a rezultat din îmbinarea a două aspecte controverstate, teritoriul și istoria. Individual, disputa teritorială a Insulelor Senkaku poate fi rezolvată prin numeroase mijloace precum supunerea problemei la Curtea Internațională de Justiție sau la Tribunalul Internațional pentru Dreptul Mării, administrarea comună a Insulelor Senkaku și a resurselor acestora ar fi una din posibilele soluții, unele mai probabile decât altele. De asemenea, luat separat și dezacordul privind istoria regretabilă a relațiilor Sino-Japoneze poate fi remediat printr-o serie de mijloace precum cele adoptate de Japonia în anii 1990 dar într-o manieră semnficativă și la o scară mai mare. Acestea au constat în oferirea unor scuze oficiale și personale, stabilirea unor fonduri pentru victime sau implementarea unor programe educaționale.[57] Așadar, dificultatea particulară a conflictului asupra Insulelor Senkaku constă în faptul că orice mijloc adoptat de Japonia în vederea remedierii resentimentelor istoriei regretabile nu este credibil pentru China dacă este urmat de acțiuni adoptate în vederea consolidării controlului asupra teritoriului disputat pe care China îl consideră parte a suveranității acesteia. O asemenea situație a fost întâlnită recent în cadrul relațiilor Sino-Japoneze, atunci când în Aprilie 2014, oficiali chinezi precum Vice Premierul Wang Yang și apropiatul lui Xi Jinping, Hu Deping, s-au întâlnit cu numeroși reprezentați ai guvernului japonez, printre care și Shinzo Abe, cu scopul relaxării tensiunilor. Efectele acestei încercări au fost contracarate la scurt timp datorită anunțului stabilirii unei baze militare pe Insula Yonaguni. Acest tip de evenimente creează suspiciuni Chinei cu privire la cât de veritabile sunt scuzele și promisiunile Japoniei. Relațiile dintre cele două state s-au deteriorat până în acel punct în care orice afirmații și scuze ale Japoniei în privința acțiunilor sale trecute nu va fi luat în considerare decât dacă sunt însoțite și de o dovadă a intențiilor acesteia care nu poate fi renegată. Dar această dovadă necesară Chinei pentru clarificarea intențiilor Japoniei nu este compatabilă cu orice încercare de revendicare a insulelor disputate și prin urmare nu ar fi eficientă decât în cazul în care Japonia renunță la pretențiile sale, aspect improbabil în starea de escaladare a conflictului.

Rolul istoriei în conflictul Sino-Japonez poate fi comparat cu modul în care Germania a reușit să-și depășească propriul trecut. Aceasta a comis cel mai cumplit genocid din istorie și acțiunile sale au condus la cea mai mare catastrofă umană, cel de-Al Doilea Război Mondial. În ciuda acestor aspecte, Germania și-a depășit trecutul atroce care numai joacă un rol la fel de important în relațiile cu statele victimă, spre deosebire de situația Japoniei. Această realizare a fost datorată doar parțial acțiunilor Germaniei care și-a acceptat trecutul și nu l-a revizuit, totodată scuzându-se pentru acțiunile sale dar un rol important în acest proces a fost jucat și de factori ce nu puteau fi controlați de Germania și care au fost absenți în situația Japoniei.[58] Un asemenea factor este reprezentat de faptul că victimele agresiuni naziste nu au construit o identitate națională în jurul suferinței precum a făcut China. Un alt element important a constat în participarea Germaniei de Vest alături de vecini cooperativi precum Franța și Marea Britanie, în tratate multilaterale precum NATO și ceea ce ulterior va deveni Uniunea Europeană.[59] Compatibilitatea ideologică a Germaniei cu statele vecine

a contribuit la stabilirea unei relații prospere în care viitorul era mai important decât trecutul. Acest aspect a fost clar absent în situația Japoniei a cărei politică externă era dominată de relația sa cu Statele Unite, fiind incapabilă astfel să stabilească relații profunde cu regimul comunist al Chinei. Deși Japonia nu a avut aceași atitudine ca Germania în privința trecutului, mediul geopolitic nefavorabil din Asia a reprezentat un obstacol în calea depășirii istoriei regretabile a Japoniei.

Soluționarea conflictului Sino-Japonez este posibilă prin evaluarea cauzei fundamentale și luarea unor măsuri de contracarare care să neutralizeze tensiunile. Anterior, am evidențiat că într-o anumită măsură, sursa resentimentelor Chinei și a discordiei Sino-Japoneze este reprezentată de sistemul de educație al Chinei în privința istoriei care a format o mentalitate naționalistă a poporului său ale cărui sentimente sunt activate de acțiunile recente ale Japoniei ce contestă adevărul istoric și statutul suveranității teritoriale a Chinei.[60] Drept urmare, Zheng consideră că reconcilierea celor două state depinde în mare parte dacă acestea vor realiza că educația istoriei are un rol important în construirea identității și percepțiilor unei națiuni. De asemenea, consideră că dacă manualele și alte forme de narațiune a istoriei pot să devină o sursă de conflict, atunci reforma sistemului de educație a istoriei poate contribui la reconciliere și la soluționarea conflictului.

Într-adevăr, educația istoriei reprezintă un instrument puternic în modelarea identității naționale și a percepțiilor asupra lumii care vor afecta maniera în care un stat se manifestă pe scena internațională dar China era conștientă pe deplin de efectele campaniei sale de reeducare ideologică, acesta fiind și motivul implementării ei. Ce este necesar reconcilierii relației Sino-Japoneze este realizarea pericolului formării unei mentalități naționaliste a cetățenilor. Resurgența naționalistă în China, spre deosebire de Japonia unde mentalitatea naționalistă nu este cea predominantă, este datorată faptului că reprezintă temeiul justificării acțiunilor statului luate cu scopul de a asigura că nedreptățile și umilințele suferite de China în trecut nu se vor repeta. Dar în contextul conflictului asupra Insulelor Senkaku, ce poate fi descris ca o situație de încordare în care conflictul armat se poate declanșa de la un simplu accident, atunci istoria relațiilor Sino-Japoneze, mentalitatea Chinei și acțiunile Japoniei pot deveni o sabie cu două tăișuri. Naționalismul Chinei format datorită istoriei regretabile cu scopul de a nu mai trăi o asemenea experiență și acțiunile provocatoare recente ale Japoniei, vor conduce în contextul actualului conflict la un alt război regretabil, care deși poate va lua o altă formă decât cel anterior, în esență nu vor fi foarte diferite. În mod normal, istoria trebuie învățată cu scopul de a nu o repeta dar în această situație, dacă în jurul istoriei există resentimente puternice în jurul cărora se formează o identitate națională, atunci este foarte probabil că va fi repetată în anumite circumstanțe. Prin repetarea ei va da naștere unui ciclu vicios, datorită căruia eventual istoria își va pierde semnificația, fiind astfel mai bine uitată. Acesta este adevăratul pericol al naționalismului care a fost foarte bine evidențiat datorită celor două războaie mondiale, pericol față de care statele par că au uitat datorită rolului pe care îl joacă în perpetuarea conflictului.

Naționalismul reprezintă pentru China un instrument al legitimității politice atât domestice cât și externe cu scopul consolidării poziției sale în actuala ordine internațională. În ciuda acestor aspecte, această strategie nu va fi eficientă pe termen lung deoarece în condițiile tensiunilor ridicate ale conflictului Insulelor Senkaku, naționalismul este asemenea unui bombe gata să explodeze iar un accident sau continua indiferență a Japoniei față de percepțiile Chinei asupra istoriei, este ceea ce o va detona. Evitarea unui asemenea posibil scenariu poate fi realizată prin adresarea cauzei fundamentale a acestuia și anume educația istoriei în China care inculcă naționalismul în cetățeni. Reforma educației, precum susține Zheng, conduce la conciliere dar efectul acestei soluții va fi cunoscut doar pe termen lung deoarece educarea noilor generații reprezintă un proces îndelungat, pe când conflictul ar avea nevoie de o soluționare cât mai rapidă înainte de a se ajunge la război.

Soluționarea conflictului și evitarea războiului se rezumă la întrebarea dacă resentimentele istoriei regretabile dintre China și Japonia vor prevala în fața calculului rațional al costurilor și beneficiilor unui eventual război. O asemenea analiză rațională a conflictului este cea

mai bună cale de a combate efectele mentalității naționaliste deoarece evidențiază faptul că resentimentele istoriei regretabile și resurgența naționalismului care le exacerbează nu numai că nu aduc nici un beneficiu dar reprezintă și un obstacol în calea bunei desfășurării a relațiilor bilaterale. De asemenea, existența unei mentalități naționaliste în contextul unei dispute deja tensionate, crește riscul unui război, aspect evidențiat foarte bine pe parcursul istoriei. Declanșarea unui nou război din cauza stigmei trecutului care oricum nu poate fi modificat și pentru resursele de hidrocarburi care, chiar și în condițiile dependenței mari a ambelor state de petrol, prezintă mai multe costuri asupra economiei decât ar avea de câștigat. Mai mult, un război Sino-Japonez ar implica și Statele Unite datorită acordului de securitate cu Japonia iar conflictul armat dintre cele mai mari economii mondiale ar avea consecințe devastatoare. Cea mai bună cale de a evita acest scenariu este prin intermediul unei abordări raționale care face ca stigmatul istoriei regretabile să-și piardă relevanța și astfel permite buna desfășurare a relațiilor dintre state. Această abordare creează cele mai mari beneficii spre deosebire de actuala poziție adoptată de state care conduce la un viitor sumbru.

Vina perpetuării conflictului este împărțită de ambele state. În primul rând, prin faptul că disputa asupra Insulelor Senkaku a fost amânată chiar atunci când rezolvarea ei presupunea costuri mici pentru fiecare stat. În al doilea rând, China este de vină deoarece a contribuit la resurgența naționalismului și implementarea ADIZ-ului care a escalat tensiunile și riscurile unui conflict armat. Vina Japoniei în perpetuarea conflictului este datorată revizuirii istoriei relației Sino-Japoneze, a indiferenței sale față de percepțiile Chinei și prin acțiunile ei provocatoare, luate cu scopul consolidării controlului său *de facto* al Insulelor Senkaku.

Prin urmare, abordarea rațională a conflictului trebuie să presupună pentru China abandonarea resentimentelor istorice iar Japonia trebuie să-și confrunte trecutul fără a-l revizui. Doar în aceste circumstanțe dimensiunea istoriei regretabile poate lăsa loc îmbunătățirii relațiilor diplomatice dintre acestea astfel încât disputa teritorială a Insulelor Senkaku să fie rezolvată. În această privință, există numeroase căi de acțiune în concordanță cu legea internațională dar cea mai probabilă soluție a abordării raționale este un compromis bilateral precum administrarea comună a resurselor în timp ce suveranitatea ar fi acordată unui singur stat. Această soluție este în conformitate cu intențiile Chinei așa cum reies din evoluția conflictului, aceasta revendicând insulele în mod oficial doar după descoperirea resurselor. Compromisul bilateral este cea mai probabilă concluzie a conflictului deoarece atât China cât și Japonia, chiar și în măsura în care decid să se distanțeze de trecut, nu vor să se afle într-o poziție de slăbiciune față de celălalt care să le submineze statutul în relațiile viitoare. Concesiile unilaterale din partea unui stat în cadrul disputei ar informa statul celălalt în privința determinării sale de a-și apăra interesele și teritoriile.[61] O asemenea măsură ar presupune și costuri politice pe plan domestic, liderul de stat în cauză putând fi acuzat că și-a vândut țara.[62] Conform analizei lui Taylor Fravel, statele sunt mai dispuse să realizeze un compromis atunci când sunt confruntate cu amenințări mai puternice în altă parte precum revolte, crize de legitimitate etc.[63] Așadar, compromisul trebuie să producă un beneficiu care să depășească costurile perpetuării disputei. Acest aspect a fost foarte bine evidențiat de China care începând cu 1949, a încheiat 17 din cele 23 dispute teritoriale în care era implicată, oferind compromisuri substanțiale prin faptul că a acceptat mai puțin de 50% din teritoriul disputat.[64]

În lipsa unor factori care să determine statele să realizeze un compromis, strategia preferabilă estea cea de amânare astfel încât să obțină cele mai bune rezultate.[65] Acest aspect combinat cu impactul istoriei asupra relațiilor Sino-Japoneze ce a condus la formarea unei identități naționale în jurul trecutului, determină faptul că disputa teritorială a Insulelor Senkaku nu va dispărea foarte curând. Dar stabilitatea fragilă de care s-a bucurat până în prezent nu trebuie supraestimată. Cu fiecare nouă desfășurare tensiunile tind să crească și în actualul context al percepțiilor reciproce, eventual vor atinge un punct critic ce va marca declanșarea unui război. Prin urmare, cursul recomandat de acțiune este ca cele două state să renunțe la a se mai raporta la istoria relației lor tumultoasă și să pună bazele unui dialog ce are în prim

plan atât temeiuri raționale cât și dorința de a ajunge la un acord mutual benefic.

NOTE

[1] Insulele sunt denumite Senkaku de Japonia și Diaoyu de către China dar din motive pragmatice voi utiliza în restul lucrării numele japonez.

[2] Lucrarea tratează China și Japonia ca principali actori ai conflictului, Taiwan fiind doar un actor secundar.

[3] Unryu Suganuma, *Sovereign Rights and Territorial Space in Sino-Japanese Relations*, University of Hawaii Press,York, 2000, pp. 89–97.

[4] Ankit Panda, *Why the Senkaku/Diaoyu Dispute Isn't Going Away Anytime Soon*, http://thediplomat.com/2014/04/why-the-senkakudiaoyu-dispute-isnt-going-away-anytime-soon/, accesat 18.04.2014.

[5] Caroline Rose, *Interpreting History in Sino-Japanese Relations*, Routledge, London, 1998, p. 4.

[6] Caroline Rose, *op.cit.* , p. 4.

[7] *Ibidem.*

[8] John W. Dower, *War Without Mercy. Race and Power in the Pacific War*, Pantheon Books, New York, 1986 p. 43.

[9] *Idem*, p. 326.

[10] Caroline Rose, *op.cit.*, 1998, p. 14.

[11] *Ibidem.*

[12] Caroline Rose, *op.cit.*, p. 15.

[13] *Idem*, p. 4.

[14] *Idem*, p. 15.

[15] Unul din argumentele Chinei constă în faptul că aceasta era conștientă de existența insulelor încă din secolul 14 dar un conflict se formează doar în prezența a cel puțin doi actori.

[16] Seokwoo Lee, *Territorial Disputes among Japan, China and Taiwan Concerning the Senkaku Island, Boundary and Territory Briefing*, volume 3, number 7, 2002, p. 10.

[17] Imperiul Qing reprezintă fosta denumire a Chinei între anii 1644-1912; China Imperială.

[18] *Relațiile Japonia-China, Situația Insulelor Senkaku* http://www.mofa.go.jp/region/asia-paci/senkaku/qa_1010.html#qa01, accesat 20.04.2014.

[19] Pozițiile și argumentele legale susținute de fiecare stat în vederea suveranității insulelor nu reprezintă interes pentru teza acestei lucrări.

[20] Tratatul nu delimitează clar ce teritorii aparțin Taiwanului.

[21] Seokwoo Lee, *op.cit.*, p. 10.

[22] Declarația de la Cairo, http://www.ndl.go.jp/constitution/e/shiryo/01/002_46/002_46tx.html, accesat 20.04.2014.

[23] Declarația Potsdam, http://www.ndl.go.jp/constitution/e/etc/c06.html, accesat 20.04.2014.

[24] Tratatul de la San Francisco, http://www.mofa.go.jp/region/europe/russia/territory/edition92/period4.html, accesat 20.04.2014 .

[25] Mark J. Valencia, *East China Sea Dispute: Context, Claims Issues, and Possible Solutions*, „Asian Perspective", Vol.31, No.1., 2007, p. 154.

[26] Han Yi Shaw, *op. cit.*, p. 121.

[27] Economic Commission for Asia and the Far East. Actuala denumire a comisiei este Comisia Economică și Socială pentru Asia și Pacific.

[28] Reinhard Drifte, *The Senkaku/Diaoyu Islands Territorial Dispute between Japan and China: Between The Materialization of the „China Threat" and Japan „Reversing the outcome of World War II"*, „UNISCI Discussion Papers", No. 32, 2013, p.18.

[29] *Ibidem.*

[30] *Ibidem.*

[31] *Ibidem.*

[32] Fravel, M. Taylor, *Explaining Stability in the Senkaku/Diaoyu Islands Dispute*, in Curtis, Gerald; Kokubun, Ryosei and Wang, Jisi (eds.) *Getting the Triangle Straight: Managing China-Japan-US Relations*, Washington D.C., Brookings Institution Press, 2010, p. 157.

[33] *Ibidem.*

[34] *Idem*, p. 21.

[35] Ishii Akira apud Reinhard Drifte, *op. cit.*, p. 21.

[36] *Idem*, p. 21.

[37] *Idem*, p. 29.

[38] *Ibidem.*

[39] Familia Kurihara este cel mai recent proprietar al insulelor pe care le-a achiziționat de la familia Koga.

[40] Yuki Tatsumi, *Senkaku Islands/East China Sea Disputes-A Japanese Perspective*, „CNA Maritime Asia Project", 2013, p. 118.

[41] Reinhard Drifte, *op. cit.*, p. 49.

[42] Air Defense Identification Zone.

[43] Ministerul Apărării Naționale al Republicii Populare China, http://eng.mod.gov.cn/Press/2013-11/23/content_4476143.htm.

[44] Comunicat de Presă al Ministerului de Apărare al Japoniei.

[45] Ministerul de Apărare al Japoniei, http://www.mod.go.jp/e/d_budget/index.html, accesat 21.04.2014.

[46] Jeremy A. Yellen, *Shinzo Abe's Constitutional Ambitions*, http://thediplomat.com/2014/06/shinzo-abes-constitutional-ambitions/,accesat 12.06.2014.

[47] Caroline Rose, *op. cit.*, p. 1.

[48] *Ibidem.*

[49] Tokushi Kasahara, *Reconciling Narratives of the Nanking Massacre* in Japanese and Chinese Textbook, http://www.usip.org/sites/default/files/file/kasahara.pdf accesat 25.04.2014.

[50] Reinhard Drifte, *op. cit.*, p. 60.

[51] Caroline Rose, *op. cit.*, p. 4

[52] *Ibidem.*

[53] Clint Richards, *No End-Game for China-Japan Conflict Resolution*, http://thediplomat.com/2014/06/no-end-game-for-china-japan-conflict-resolution/, accesat 12.06.2014.

[54] Zheng Wang, *National Humiliation, History Education, and the Politics of Historical Memory: Patriotic Education Campaign in China*, „International Studies Quarterly", No. 52, 2008, p. 799.

[55] *Idem*, p. 784.

[56] James Harrison apud Zheng Wang, *op. cit.*, p. 784.

[57] Caroline Rose, *Sino-Japanese Relations: Facing the past, looking to the future?*, Routledge Curzon, London, 2005, p. 99.

[58] Stefano Von Loe, *What Japan Cannot Learn from Germany*, http://thediplomat.com/2014/05/what-japan-cannot-learn-from-germany/,accesat 10.05.2014.

[59] *Ibidem.*

[60] Suveranitatea teritorială a Chinei este contestată de Japonia doar în privința Insulelor Senkaku.

[61] Fravel M. Taylor, *op. cit.*, 159.

[62] *Ibidem.*

[63] *Ibidem.*

[64] Fravel M. Taylor, *Regime Insecurity and International Cooperation: Explaining China's Compromises in Territorial Disputes*, „International Security", Vol. 30, 2005, No.2, p. 46.

[65] Fravel, M. Taylor, *Explaining Stability in the Senkaku/Diaoyu Islands Dispute*, in Curtis, Gerald; Kokubun, Ryosei and Wang, Jisi (eds.) *Getting the Triangle Straight: Managing China-Japan-US Relations*, Washington D.C., Brookings Institution Press, 2010, p. 157.

Neagu Djuvara, ***Între Orient și Occident. Țările Române la începutul epocii moderne*** (1800-1848), traducere din franceză de Maria Carpov, Humanitas, București, (inițial în fr.1989)/ 2008, 343 p

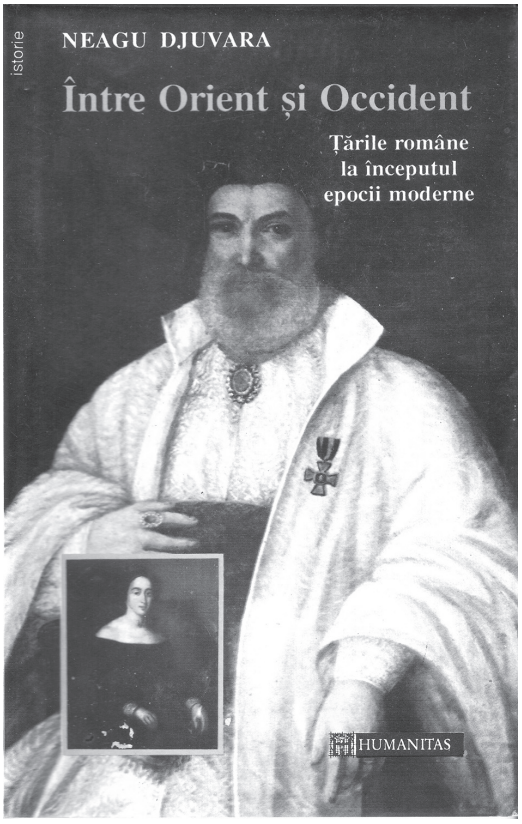

Neagu Djuvara își arată cel mai bine geniul ca povestitor. Îmi spunea cineva, nu demult, că era la o conferință, moțăind, și s-a trezit de abia când a luat cuvântul Neagu Djuvara pentru a adormi din nou când acesta și-a încetat alocuțiunea. Când alții și-au încheiat demult senectutea pentru a trece în neființă (sau în veșnicie, după caz) contemporaneitatea sa, neobișnuit de lungă, vădește igiena mentală și fizică a unei alte epoci față de care noi părem bieți manierişti. Nu mă pot apropia de scriitura domniei sale fără să mă gândesc că autorul îi împrumută fluxului etern al istoriei ceva din ființa sa.

Publicată în Franța în 1989, când comunismul, ca proiect de modernizare alternativă era răsturnat (cel puțin oficial-instituțional), „Între Orient și Occident" zugrăvește cu detalii braudeliene lumea românească simultană Iluminismului european (secolul XVIII-1848). Domnul, boierii, orașele, Biserica, țărănimea și țiganii sunt datele unui cosmos aflat economic în tranziția dintre feudalitate și capitalism iar politic între dependența de Poarta otomană și independența națională.Un Siglo d'Oro în proză, abundent colorat cu detalii, scene pitorești, priviri din multiple perspective sau medalioane în care autorul apare în firul epic.

Cartea poate fi citită în două moduri: fie bucurându-ne de jungla detaliilor pitorești redată de cronicarii străini moderați de autor; fie ca un imbold pentru teoretizarea premodernității românești. Chiar dacă universul fanariot a apus demult, cartea istoricului Djuvara este actuală tocmai pentru că detaliile sale au preocupat și pe alți autori ca Dobrogeanu Gherea[1], Eugen Lovinescu, Lothar Rădăceanu & Ștefan Voinea, Lucian Boia sau Ovidiu Hurduzeu & Mircea Platon.[2] Chestiunea defazajului față de un Occident spre care pretindem. Eu aș include

totul sub eticheta a ceea ce voi numi societate agrar-postindustrială sau agrar-terțiară. Știm că societățile au trecut dinspre alcătuirea agrară spre cea industrială pentru a ceda locul tehnologiei informației și prevalenței serviciilor (postindustrialism). Fiecare etapă o înglobează pe cea veche, îi reduce importanța și transformă piața muncii și moravurile. Fără a avea pretenții extrapolante, generalizatoare, prin sintagma societate agrar-terțiară încerc să explic și să îmi explic un anume traseu particular al României care a generat efecte perverse în încercarea de a adopta formule de import. O definiție operațională ar fi aceasta: *o societate agrar-terțiară este una în care puterea este mai importantă decât dreptul la proprietate.*[3] Proprietatea este sanctificată de legi. Ea devine sacră și inviolabilă acolo unde există o instanță care să legifereze modurile de posesiune, uzufruct sau transfer al unui bun de orice fel.[4] Braudel rezuma apariția libertății și proprietății în Europa în urma luptelor pentru putere dintre diferitele clase sau grupuri sociale (țărănime, nobilime, burghezie, monarhie șamd).[5] Însă în Occident mai intervine ceva: industria. Aceasta permite ca bunurile să poată fi produse și distribuite pe scară largă astfel încât tot mai mulți oameni să beneficieze de ele. Astfel că abundența îi oprește pe oameni să nu mai râvnească la avutul altora. (*Nu trebuie dedus de aici că Apusul de azi este un paradis terestru. Fiecare societate are imperfecțiunile ei!*)

În Răsărit în schimb, industrializarea târzie și persistența unor mentalități și relații feudale au făcut ca proprietatea să meargă mână în mână cu puterea și cu statutul. Mongolul stăpânea cât putea să jefuiască, să vâneze. În lumea lui mereu instabilă statutul, bunurile sunt mereu redistribuite în funcție de deznodământul unei competiții.

Însumând cele de mai sus regimul agraro-postindustrial este unul din care industria lipsește iar peisajul este compus din țărani prizonieri ai unei agriculturi de subzistență și din elitele manageriale (sau mai bine zis nepotistic-manageriale, întrucât aici instituționalizarea și loialitatea de familie coexistă). Sintagma se potrivește și României actuale unde dezindustrializarea lasă loc acelorași două sectoare – agricultura și cel terțiar –, iar peste ele suprastructura unei clase politice rapace.

Atenția pe care Neagu Djuvara o acordă fanariotismului mi se pare foarte utilă pentru a construi o teorie sociologică. Epoca fanariotă trebuie văzută într-un anumit context de raporturi de putere. Chiar dacă autorul nu apelează la concluziile tezei sale doctorale, fanariotismul poate fi citit ca o perioadă de înrăutățire a situației Țărilor Române în contextul mai amplu al declinului Imperiului Otoman; imperiu silit să facă apel la minoritățile sale pentru a guverna periferiile și a avea o interfață cu Occidentul.[6] Fanarioții erau oameni culți, poligloți care serveau drept traducători și diplomați pentru vizirii otomani cărora Coranul le interzicea să învețe limbile *necredincioșilor*. Un asemenea exemplu este acela al lui Alexandru Mavrocordat care negociază în numele Porții pacea de la Karlowitz cu austriecii (p. 99).

Chiar și în condițiile schilodirii armatelor domnilor români, sultanii par să se teamă și să prefere în secolul XVIII conducerea prin alogeni schimbați periodic – rotația cadrelor –. Aceștia la rândul său, conștienți de capriciile Centrului și de obligația mitei devin ei înșiși despoți care strâng chinga peste clasele de jos. Mutandi mutandis, domnii fanarioți și acoliții lor se comportă asemeni unor corporații lacome și hedoniste care inspiră frica supușilor pentru că lor înșile le-a fost inspirată frica.[7] O situație pe care Țările Române (România deja, în secolul XX) nu o vor/va mai cunoaște decât în timpul comunismului și mai ales în perioada ocupației sovietice.[8]

„Adoptând obiceiurile occidentale, fie și numai superficial, nobilimea moldovalahă nu dobândește în același timp darul de a cruța banii și de a gândi la ziua de mâine, dar caracteristic burgheziei franceze și germane. Nici vorbă de așa ceva! Dimpotrivă: cerințele modei, echipajele strălucitoare, petrecerile, jocurile, călătoriile în străinătate apasă greu asupra veniturilor obținute aproape exclusiv din proprietatea funciară, exploatată după metode tradiționale și chiar rudimentare.

Încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, observatorii străini notau și deplângeau scurgerea aceasta a banilor pentru cumpărături de mare lux în străinătate… Este, cum spun economiștii, consumul ostentativ, plaga dintotdeauna a țărilor sărace.

Cu deschiderea țării către Occident, aceste cheltuieli pentru lux sporesc și mai mult, devin nebunești. Dacă marii moșieri se descurcă, de bine și de rău, intensificând exploatarea domeniilor lor – și a țăranilor! –, boierii cei mici din provincie, adesea, își grăbesc ruina, mai ales cei din zonele mai înalte, unde extinderea culturii grâului de export n-a putut duce la îmbogățire, așa cum s-a întâmplat în regiunile de câmpie" (pp. 145-146).

Huzurul se realiza pe spezele micii proprietății țărănești care fusese ciuntită odată cu secolul XVII (pp. 246-247) și utiliza o agricultură primitivă (p. 251).

Printre domnii fanarioți se găsesc însă și buni manageri care produc reforme (Constantin Mavrocordat desființează șerbia în 1746) și aduc acea respirația occidentală care va contribui la nașterea unui curent defavorabil lor – adică nașterea burgheziei urbane care le va contesta dominația – exemplul fiind acela al Brătienilor, boieri mici favorabili industrializării. (Teza își creează deci propria antiteză!), Regulamentele organice vor înăspri situația țărănimii iar introducerea capitalismului va avea drept efect întărirea autorității claselor privilegiate. (*„Boierii s-au străduit numai să adapteze modul de producție feudal necesităților producției de mărfuri prin înăsprirea relațiilor iobăgiste."*).[9]

Ca parte a unei tehnologii a puterii, „consumul de Occident" crea pentru domnii fanarioți o hiperrealitate. Jean Baudrillard și Umberto Eco definesc hiperrealitatea drept un simulacru de realitate, o metaforă a acesteia; un substitut.[10] În locul unei țări bogate și prospere, a unei armate puternice care să îi fereasă de vecini și mai ales de capriciile sultanale, efemerii fanarioți compensau acestor absențe printr-un trai luxos și un comportament de prădători. Primul crea/simula impresia legitimității, celălalt factor impresia puterii. Tot așa cum, printr-un consum exagerat, sultanii otomani mascau realitatea propriului imperiu în declin. Comportament care, atât în cazul lor cât și al funcționarilor de la periferie a grăbit finalul imperiului.

Același fenomen îl vom regăsi și mai târziu în istoria, în cazul paradelor lui Carol II sau megalomanicelor construcții comuniste.

Echilibrată și nuanțată, teza lui Djuvara, cum bine observă Sorin Antohi, pictează în lumini și umbre omenești mult hulita lume a fanarioților. Dar deschide cercetătorilor mai tineri cel puțin câteva subiecte de reflecție.

În primul rând ne îndeamnă să gândim la acele modele exterioare care ni se potrivesc și pe care le putem aplica cu succes în spațiul românesc.

În al doilea rând, cel puțin dacă se acceptă lectura și referințele mele de subsol, cartea prezintă un exercițiu de comparație menit a lega istoriografia națională de cea universală. Avantajul pedagogic ar fi semnificativ întrucât istoria predată de manualele școlare descrie vernacularul și internaționalul ca fiind separate, fiecare cu sertarul lui oferind astfel o cunoaștere trunchiată, incompletă.

În al treilea rând narațiunea despre fanarioți redevine importantă în contextul mutării polului de bogăție și putere spre Asia. Diversificarea relațiilor noastre atât cu Atlanticul cât și cu zona Pacificului va impune un proces de re-educare a mentalităților noastre, și cu atât mai mult a mentalităților elitelor. Încă odată „lumina vine de la Răsărit" devine o locuțiune ce trebuie analizată serios, și nu doar sub zodia satiricului. A fi cu adevărat o punte a Eurasiei va însemna o echilibristică economico-diplomatică dibace. Și una care să genereze prosperitate pentru cât mai mulți români, nu doar pentru câțiva.

În încheiere, tot ce i se poate ura profesorului Neagu Djuvara este să trăiască încă un secol pentru a scrie o ediție secundă cărții sale: Între *Occident și Orient* în care să dea seama dacă ne-am ridicat la înălțimea provocărilor timpului nostru.

Silviu Petre*

NOTE

[1] C. Dobrogeanu-Gherea, *Neoiobăgia: studiu economico-sociologic al problemei noastre agrare*, Editura Librariei Socec, Bucuresti, 1910.

[2] Lotar Rădăceanu, Șerban Voinea: *Oligarhia română. Marxism oligarhic*, prefață Victor Rizescu, Domino, București, 2005. Ovidiu Hurduzeu, Mircea Platon, *A treia forță: România profundă*, Logos.

[3] Mă gândesc că noțiunea ar putea fi folosită pentru a descrie regimurile autocratice din lumea a III-a. Un concept asemănător pentru care îi sunt tributar lui Juan Linz și Valenzuela și anume acela de „b" societate patrimonială „/b"– descrie acele tipuri de societăți în care un individ sau un clan conduc o țară ca pe o proprietate personală, o gospodărie.

[4] Libertatea individuală însăși poate fi văzută nu numai ca ceva dinamic „pot face cea doresc" dar și ca pe ceva static-proprietatea asupra unor drepturi.

[5] Fernand Braudel, *Gramatica civilizațiilor*, Editura Meridiane, București, 1994.

[6] Neagu Djuvara, *Civilizatii și tipare istorice: un studiu comparat al civilizațiilor*, traducere Șerban Broché, Humanitas, București, 2004, *passim.*

[7] Pentru asemănarea dintre elitele de la centru și delegații acestora de la periferie într-un imperiu vezi și Johan Galtung, *A structural theory of imperialism*, "Journal of Peace Research", Vol. 8, No. 2, 1971, pp. 81-117.

[8] Pentru o discuție despre clasă și statut în lumea comunistă vezi polemica dintre Silviu Brucan și Milovan Djilas în Silviu Brucan, *Pluralism și conflict social: o analiză socială a lumii comuniste*, Editura Enciclopedică, București, 1990.

[9] Lotar Rădăceanu, Șerban Voinea, *op. cit.*, p. 31 și *passim.*

[10] Jean Baudrillard, *Simulacra and Simulation*, University of Michigan Press, 1994, pp. 27-30; idem *The consumer society. Myths and structures*, Nottingham Trent University/Sage Publications,1998/2005, pp. 1-12.

---

* Doctor, cercetător la Centrul de Studii Est-Europene și Asiatice din cadrul SNSPA.